

การใช้ภาษาสร้างจินตภาพของสำนวนเปรียบในวรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา

ปริญญานิพนธ์
ของ
ลักขณากร ธรรมเพียง

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
พฤษภาคม ๒๕๔๗

AN IMAGERY LANGUAGE OF COMPARISON
IN PHRA PATHOMSOMBODHIKATHA

A THESIS
BY
LAKKHANAKORN THAMTIENG

Presented in partial fulfillment of the requirements
For the Master of Art degree in Thai
At Srinakharinwirot University
April 2004

การใช้ภาษาสร้างจินตภาพของสำนวนเปรียบในวรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา

บทคัดย่อ

ของ

ลักขณากร ธรรมเพียง

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

พฤษภาคม ๒๕๔๗

ลักษณะกร ธรรมเพียง. (๒๕๔๗). การใช้ภาษาสร้างจินตภาพของสำนวนเปรียบในวรรณคดีเรื่อง
พระปฐมสมโพธิกถา. ปรินิพนธ์ ศศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. คณะกรรมการควบคุม : อาจารย์วิรุฬห์รัตน์ ไฉนจัน ,
ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวดี ภูประดิษฐ์

ปรินิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์การใช้ภาษาสร้างจินตภาพของสำนวนเปรียบใน
วรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา โดยใช้วิธีวิจัยเอกสาร และเสนอผลการศึกษารูปแบบพรรณนา
วิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า

การใช้ภาษาสร้างจินตภาพของสำนวนเปรียบ เป็นการวิเคราะห์ในด้านความสัมพันธ์ทาง
ความหมายระหว่างแบบเปรียบและสิ่งที่ถูกเปรียบ พบว่าสำนวนเปรียบในเรื่องพระปฐมสมโพธิกถามี
การใช้แบบเปรียบ ๗ ประเภท คือ แบบเปรียบเกี่ยวกับสรรพสัตว์ ธรรมชาติ พืช แร่ธาตุ สิ่งของเครื่องใช้
สถานที่ และอื่นๆ นอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้ว แบบเปรียบส่วนมากที่ผู้นิพนธ์ใช้เป็นแบบเปรียบเหนือ
จริง คือ เทพ และสวรรค์ เพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพเห็นความยิ่งใหญ่ และความงดงามของ
พระพุทธเจ้า ผู้ทรงคุณอันใหญ่หลวงแก่นุชนธ์ และนอกจากนั้นก็ใช้แบบเปรียบที่สามารถเกิดขึ้นจริงได้
เพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพตามไปกับสิ่งที่ผู้นิพนธ์ต้องการสื่อด้วย

แนวโน้มในการใช้สำนวนเปรียบ พบว่ามีการนำสำนวนเปรียบไปใช้เพื่อจุดประสงค์ ๔
ลักษณะ คือ แสดงบุคลิกลักษณะทางกายภาพของตัวละคร แสดงอารมณ์ความรู้สึก แสดงฉากและ
บรรยากาศ และแสดงคติธรรม ซึ่งแนวโน้มในการใช้สำนวนเปรียบที่พบมากที่สุดคือ การใช้สำนวน
เปรียบแสดงบุคลิกลักษณะทางกายภาพของพระพุทธเจ้า ทั้งพระรูปกายโดยรวม และพระองค์พวยพ
เพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพในความงดงาม และความมีบุญบารมีของพระพุทธองค์ อันเป็นลักษณะ
พิเศษเหนือบุคคลธรรมดาได้ชัดเจนขึ้น

AN IMAGERY LANGUAGE OF COMPARISON
IN PHRA PATHOMSOMBODHIKATHA

AN ABSTRACT
BY
LAKKHANAKORN THAMTIENG

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Art degree in Thai
at Srinakharinwirot University
May 2004

Lakkhanakorn Thamtieng. (2004). *An Imagery Language of Comparison in Phra Pathomsombodhikatha*. Master thesis, M.A. (thai). Bangkok : Graduate School, Srinakharinwirot University. Advisor Committee : Ms. Wiroonrat Chanaingoon , Assist.Prof. Suwadee Phupradit.

The aim of this thesis is to analyze an imagery language of comparison in Phra Pathomsombodhikatha by analyzing the documents and presenting them as description. The research result revealed as follow :

An imagery language of comparison is analysis to relation of meaning between vehicle and tenor. The result of comparison in Phra Pathomsombodhikatha have vehicle 7 types as persons , natures , plants , minerals , implements , places and others. The most vehicle is supernatural' s vehicle : deity and heaven. The readers will automatically image to grandeurs of Buddha who make benefits to human. Additionally, the use of naturalistic 's vehicle to conveying the imagery of comparison.

The favorite use of comparison of 4 types are the description of figure , feeling , setting and atmosphere , moral. The most favorite use of comparison is description of body and Buddha's figure , for the readers image in grandeurs and virtues of Buddha who is the special character above human.

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง

การใช้ภาษาสร้างจินตภาพของสำนวนเปรียบในวรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา

ของ
นางสาวลักขณากร ธรรมเที่ยง

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร. นภาพรณี หะวานนท์)
วันที่เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๗

คณะกรรมการสอบปริญญานิพนธ์

.....ประธาน
(อาจารย์วิรุฬห์รัตน์ ไฉนจุ่น)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวดี ภูประดิษฐ์)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(อาจารย์พรธาดา สุวัณวนิช)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(อาจารย์ศานติ ภัคดีคำ)

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยความอนุเคราะห์จากอาจารย์วิรุฬห์รัตน์ ไฉนจุ่น และผศ.สุวดี ภูประดิษฐ์ ประธานและกรรมการควบคุมการทำปริญญานิพนธ์ ตามลำดับ ที่ได้กรุณาให้คำปรึกษา แนะนำ และตรวจสอบ ชัดเจน แก่ไขข้อบกพร่องจนกระทั่งปริญญานิพนธ์ฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร. อัมพร สุขเกษมที่ให้คำแนะนำ คอยดูแล และเป็นพี่ปรึกษาอย่างดีตลอดมา อีกทั้งเป็นผู้ปลูกฝังความรู้เรื่องกระบวนการวิจัยจนเป็นศาสตร์ที่สำคัญที่ผู้วิจัยใช้เป็นแนวทางการศึกษาปริญญานิพนธ์นี้ รวมทั้งอาจารย์พรธาดา สุวัณนวิธ , อาจารย์ศานติ ภัคดีคำ และอาจารย์ทุกท่านที่ได้กรุณาติดตามความคืบหน้า ให้คำปรึกษา และให้กำลังใจในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่ง

ขอขอบคุณทุนการวิจัยทบวงมหาวิทยาลัย และทุนวิจัยงบประมาณแผ่นดินที่ช่วยให้การวิจัยครั้งนี้สำเร็จลงได้ด้วยความสะดวกสบาย

ท้ายที่สุดนี้ ผู้วิจัยขอน้อมรำลึกและกราบขอบพระคุณบิดามารดาที่ให้ความรัก ความห่วงใย เป็นกำลังใจด้วยดีตลอดมา ขอขอบใจเพื่อนๆ วิชาเอกภาษาไทย ทั้ง ๗ คน ที่ร่วมทุกข์ร่วมสุข คอยให้กำลังใจ ให้ความช่วยเหลือ ทั้งผู้ทั้งปโลบจนกระทั่งปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้

ผู้วิจัยขอขอบคุณและจะรำลึกพระคุณอันใหญ่หลวงครั้งนี้ตลอดไป

ลักษณะกร ธรรมเที่ยง

สารบัญ

บทที่	หน้า
๑ บทนำ.....	๑
ภูมิหลัง.....	๑
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า.....	๔
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า.....	๔
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า.....	๔
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	๔
วิธีการดำเนินการศึกษาวิจัย.....	๕
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๕
๒ การใช้ภาษาสร้างจินตภาพของสำนวนเปรียบ.....	๑๗
การใช้แบบเปรียบของสำนวนเปรียบ	๑๘
แบบเปรียบเกี่ยวกับสรรพสัตว์.....	๑๙
แบบเปรียบเกี่ยวกับธรรมชาติ.....	๕๙
แบบเปรียบเกี่ยวกับพืช.....	๗๑
แบบเปรียบเกี่ยวกับแร่ธาตุ.....	๘๒
แบบเปรียบเกี่ยวกับสิ่งของ เครื่องใช้.....	๘๗
แบบเปรียบเกี่ยวกับสถานที่.....	๙๗
แบบเปรียบอื่นๆ	๑๐๖
๓ แนวโน้มการใช้สำนวนเปรียบ.....	๑๑๔
การใช้สำนวนเปรียบแสดงบุคลิกลักษณะทางกายภาพของตัวละคร.....	๑๑๕
การใช้สำนวนเปรียบแสดงอารมณ์ความรู้สึก.....	๑๓๔
การใช้สำนวนเปรียบแสดงฉากและบรรยากาศ.....	๑๓๗
การใช้สำนวนเปรียบแสดงคตินิยม.....	๑๔๒
๔ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	๑๔๖
บรรณานุกรม.....	๑๕๑
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	๑๕๗

บทที่ ๑

บทนำ

ภูมิหลัง

วรรณคดีนับเป็นศิลปะแขนงหนึ่งที่ใช้ภาษาในการสื่อสารงานประพันธ์ออกมาให้มนุษย์เราได้รับความบันเทิง ความเพลิดเพลิน รวมทั้งได้รับความรู้ต่างๆ ที่งานประพันธ์เหล่านั้นๆ ได้สอดแทรกเอาไว้ วรรณคดีเป็นงานประพันธ์ที่ใช้ภาษาวรรณศิลป์ในการส่งสารไปยังผู้รับ สารนั้นเป็นภาษาที่ตกแต่งอย่างวิจิตรประณีต ใช้ภาษาเปรียบเทียบเพื่อแสดงความคิดเห็น อารมณ์ความรู้สึกอย่างลึกซึ้งดังในหนังสือวรรณคดีที่ศนา กล่าวว่า

ภาษาวรรณคดีนั้นต่างจากภาษาธรรมดาที่ใช้ในชีวิตประจำวันคือความหมายที่ใช้ในวรรณคดีอาจมีความหมายแตกต่างไปจากความหมายในภาษาปัจจุบัน เพราะภาษาธรรมดา มักมีความหมายไปตามแนวทางของวัตถุ มุ่งแต่เรื่องของวัตถุหรือที่เห็นด้วยตาแต่ภาษาวรรณคดีมักกล่าวถึงทางที่เป็นนามธรรมที่มองไม่เห็น ทั้งนี้เพราะนักประพันธ์ดูทุกสิ่งด้วยใจคือนักประพันธ์ไม่ได้มีภาษาเป็นเครื่องสื่อสารแต่เพียงอย่างเดียว แต่เขายังใช้จินตนาการในการสร้าง ภาพพจน์ให้เห็นชัดเจน และให้เห็นคล้ายตามความรู้สึกนึกคิดของตน

(ชัตสุณี ลินธุสิงห์ . ๒๕๓๒ : ๑๒๗)

การใช้คำ การใช้เสียงของคำ หรือการใช้ความเพื่อสื่อภาพ สื่อความหมายและสร้างจินตนาการต่างๆ ดังกล่าวก็คือผู้แต่งใช้ภาษาจินตภาพหรือกระบวนจินตภาพนั่นเอง “กระบวน จินตภาพ” (IMAGERY) คือการใช้ภาษาเพื่อแทนความคิด อารมณ์และประสบการณ์ด้านความรู้สึก และก่อให้เกิดภาพในจิตหรือข้อคิด (ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๓๙ : ๑๑๙) นอกจากนั้น ทวีศักดิ์ ญาณประทีป ได้กล่าวถึงกระบวนจินตภาพว่า กระบวนจินตภาพมีคุณค่าเป็นอย่างยิ่งในด้านความลึกซึ้ง และด้านความรู้สึกร่วมของผู้อ่าน งานประพันธ์จะมีคุณค่าหรือไม่อยู่ที่กระบวนจินตภาพที่ทำให้เกิดขึ้นด้วยการกระทบอารมณ์และความรู้สึกของผู้อ่านนี้เอง และจินตภาพที่เกิดขึ้นด้วยการสร้างสรรค์ของกวีหรือผู้ประพันธ์จะทำให้ผู้อ่านเห็นภาพชัดเจน (ทวีศักดิ์ ญาณประทีป. ๒๕๓๑ : ๔) จะเห็นได้ว่า การใช้ภาษาเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างจินตภาพช่วยให้ผู้อ่านมองเห็นภาพ เข้าใจสาร รวมทั้งเกิดอารมณ์ความรู้สึกไปตามเรื่องราวที่ผู้ประพันธ์นำเสนอด้วย

กระบวนจินตภาพที่ผู้แต่งวรรณคดีหรือวรรณกรรมนิยมใช้กันมากก็คือ สำนวนเปรียบ ดังที่ เจตนา นาควัชระ ได้กล่าวในเรื่องวรรณคดีวิจารณ์ว่า ภาษาในวรรณคดีโดยทั่วไปเป็นภาษาที่ต้องการความงดงามและความไพเราะในการใช้ถ้อยคำสำนวนที่ประณีตกว่าภาษาทั่วไป กวีจึงนิยมใช้สำนวนเปรียบในการสร้างอารมณ์สุนทรีย์ะ หน้าที่ของวรรณคดีวิจารณ์ในขั้นแรกก็ต้องชี้ให้เห็นว่า กวีใช้สำนวนเปรียบได้เหมาะสมซาบซึ้งกินใจหรือไม่ประการใด (เจตนา นาควัชระ. ๒๕๑๔ : ๓๐) เช่นเดียวกับ ประจักษ์ ประภาพิตยากร ได้กล่าวถึงสำนวนเปรียบว่า สำนวนเปรียบนับเป็นสีสันอันตระการตาที่จะให้ความวิจิตรของวรรณกรรมทรงคุณค่าขึ้น คำประพันธ์ต้องอาศัยสำนวนเปรียบที่คมคายด้วย เพราะสำนวนเปรียบทำให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้งใจโดยไม่ต้องอธิบายให้ยืดยาว (ประจักษ์ ประภาพิตยากร. ๒๕๒๕: ๑๖๓) นอกจากนั้น สมร วิเศษมณี ได้กล่าวถึงภาษาที่นิยมใช้สำนวนเปรียบไว้ว่า ภาษาทางศาสนา มักปรากฏข้อความที่มีลักษณะของการเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นภาพของสิ่งที่ต้องการเอ่ยถึงและให้เกิดความเข้าใจง่ายขึ้น (สมร วิเศษมณี. ๒๕๓๕: ๒๓) ในที่นี้ ผู้วิจัยเลือกศึกษาวรรณคดีพุทธศาสนาเรื่องพระปฐมสมโพธิกถาฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เนื่องจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเป็นนักประพันธ์ที่มีผลงานดีเด่น และเป็นที่ประจักษ์แก่บุคคลทั่วไป จะเห็นได้จากที่องค์การวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือองค์การยูเนสโกได้ประกาศยกย่องพระเกียรติคุณของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นบุคคลดีเด่นทางด้านวัฒนธรรมของโลกพระองค์หนึ่ง พระนิพนธ์ของพระองค์มีทั้งสิ้นหลายเรื่องด้วยกัน และเรื่องที่เด่นเรื่องหนึ่งคือเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา ดังที่ กุหลาบ มัลลิกะมาส ได้กล่าวถึงเรื่องพระปฐมสมโพธิกถาว่า นอกจากจะมีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติอย่างละเอียด แฝงด้วยธรรมะและปรัชญาของศาสนาพุทธมากมายแล้วยังมีความไพเราะงดงามในด้านการใช้สำนวนเปรียบเพื่อให้เกิดจินตภาพ และเกิดอารมณ์ความรู้สึก มีสำนวนสูงส่งด้วยคำและการเรียบเรียงเป็น “ร้อยแก้ว” (ประหนึ่งเอาแก้วมณีมาร้อยกรอง) อย่างแท้จริง (กุหลาบ มัลลิกะมาส. ๒๕๑๗ : ๑๓๕) นอกจากนั้น ปรีชา ทิชนพงศ์ ได้กล่าวยกย่องเรื่องพระปฐมสมโพธิกถาไว้เช่นกัน ดังข้อความว่า

ถ้าได้ลองอ่านศึกษาจากเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา ฉบับสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสจริงๆ ก็ จะเห็นถึงจินตนาการประภาพติความ (Interpretative Imagination) อันเป็นเรื่องสอสดใสดูแลลักษณะสิ่งหนึ่งให้กับอีกสิ่งหนึ่งซึ่งผู้อ่านจำต้องใช้ความสามารถเป็นพิเศษในการตีความเหล่านี้สรุปได้ว่า ในชั้นของจินตนาการนี้เค้าโครงใหญ่เป็นจินตนาการชั้นธรรมดา เพราะองค์พระนิพนธ์ทรงแปล ขำระมาจากคัมภีร์อื่น แต่ในด้านการบรรยายสอสดใสดูแลลักษณะจัดเป็นจินตนาการชั้นสูง กระทำได้ยาก ควรค่าแก่การยกย่องจริงๆ

(ปรีชา ทิชนพงศ์. ๒๕๒๔ : ๑๕๖)

การศึกษาเรื่องสำนวนเปรียบนั้น ส่วนใหญ่ผู้ศึกษามักจะศึกษาสำนวนเปรียบว่าเป็นเพียงส่วนหนึ่งของวรรณคดีหรือวรรณกรรมเท่านั้น คือศึกษาว่าผู้แต่งใช้สำนวนเปรียบประเภทใดบ้าง เช่น อุปมา อุปลักษณ์ นามนัย เป็นต้น แต่ในการวิจัยนี้ผู้วิจัยต้องการศึกษาสำนวนเปรียบนั้นว่ามีความหมายอย่างไรที่สามารถทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพขึ้นได้ โดยผู้วิจัยจะจัดกลุ่มของสำนวนเปรียบตามแบบเปรียบหรือสิ่งที่นำมาเปรียบ การแบ่งกลุ่มในลักษณะนี้จะทำให้ทราบว่า การใช้แบบเปรียบอย่างนั้นมีผลต่อความเข้าใจทั้งด้านความหมายและอารมณ์ในวรรณคดีอย่างไร การวิเคราะห์ความหมายของสำนวนเปรียบนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ความหมายโดยการตีความโดยอาศัยบริบททางภาษา และบริบททางสังคม เป็นต้น ทั้งนี้เพราะว่าถ้อยคำที่ใช้ในนั้นมีจุดประสงค์ของการสื่อสารที่เปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์หรือโอกาสที่สื่อสาร ตัวอย่างการใช้สำนวนเปรียบในเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา ปริเฉทที่ ๙ มารวิชัยปริวรรต ดังนี้

ตัวมารโยธาแต่ละคนๆ พันพิกลนานา ตาเหลือกเหลืองแลเขี้ยวโจงอกนอกปาก หน้าผากเกลือก
คิ้วขมวดค้อมคด หนวดปรากฏดุจลวดทองแดงแข็งกระด้าง รูปร่างดุร้ายกายหยาบช้าหน้าแสบะ ผมหยิก
สยของม้วนทบดุกก่อนหอยเป็นกลุ่มกลม เล็บทั้งใหญ่ทั้งคมทั้งแหลมเล่ห์หลาวยาวโจ่งทุกๆ คน แต่ละคนๆ
ล้วนมีมือสรรพศาสตราวุธหลากหลายมีกายสูงคาวายุตหนึ่งบ้าง ๓ คาวายุตบ้างกึ่งโยชน์บ้าง โยชน์หนึ่งบ้าง
๒ โยชน์บ้าง ๓ โยชน์ก็มีบ้าง ต่างๆ แสดงฤทธิ์เด่นโดดเด่นขึ้นบนอากาศตวาดศัพท์สำเนียงเสียงสะท้อน
สะท้อนก้องดุจท้องพสุธาจะไทมทรุด มิฉะนั้นดุจเสียงมหาเมฆลั่นบันลือแลเสียงอสณิบาตแลเสียงคลื่น
ในท้องมหาสมุทรต่างๆ ทำลายซึ่งจักรวาทอันอื่นมา เพื่อจะมาย่ำเหยียบมหาเมฆจักรวาทอันนี้ มี
ครุณาดุจมหาบรพตอันเนื่องติดกันมาทั้มหาโพธิมณฑลให้ไทมทรุดทำลาย

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ พรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๔๐ : ๑๕๕-๑๕๖)

จากตัวอย่างข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่าการใช้สำนวนเปรียบหลายสำนวนด้วยกัน รวมทั้งมีการใช้ภาษาที่แสดงภาพต่างๆ ในเหตุการณ์นั้นได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น การใช้สำนวนเปรียบ คือ (๑) หนวดปรากฏดุจลวดทองแดงแข็งกระด้าง (๒) ผมหยิกสยของม้วนทบดุกก่อนหอยเป็นกลุ่มกลม (๓) เล็บทั้งใหญ่ทั้งคมทั้งแหลมเล่ห์หลาวยาวโจ่งทุกๆ คน (๔) ตวาดศัพท์สำเนียงเสียงสะท้อนก้องดุจท้องพสุธาจะไทมทรุด มิฉะนั้นดุจเสียงมหาเมฆลั่นบันลือแลเสียงอสณิบาตแลเสียงคลื่นในท้องมหาสมุทรต่างๆ ทำลายซึ่งจักรวาทอันอื่นมา เพื่อจะมาย่ำเหยียบมหาเมฆจักรวาทอันนี้ มีครุณาดุจมหาบรพตอันเนื่องติดกันมาทั้มหาโพธิมณฑลให้ไทมทรุดทำลาย จากสำนวนเปรียบเหล่านี้จะเห็นได้ว่าการใช้แบบเปรียบที่แตกต่างกันออกไป เช่น ให้หนวดที่แข็งเปรียบเทียบกับลวด ให้ผมหยิกม้วนเปรียบเทียบกับก่อนหอย ให้เล็บที่คม ใหญ่ และแหลมเปรียบเทียบกับหลาว หรือให้ความดังของเสียง

เปรียบเทียบกับเสียงแผ่นดินถล่มหรือเสียงฟ้าผ่า เป็นต้น นอกจากจะมีการใช้สำนวนเปรียบที่ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการและเห็นภาพตามไปด้วยแล้วยังมีการใช้ภาษาที่ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพตามไปอีกด้วย ดังการใช้คำ เช่น ตาเหลือกเหลือง คิ้วขมวดค้อมคด ผมหยิกสยอง หรือการใช้เสียงของคำ เช่น ทั้งแหลมเล่ห์หลาวยาวโง้ง ตวาดศัพท์สำเนียงเสียงสะท้อนสะท้านสะเทือน เป็นต้น

เนื่องจากวรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถาเป็นวรรณคดีที่ได้รับความนิยมว่าเป็นผลงานที่โดดเด่นเรื่องหนึ่งในวรรณคดีไทย ดังนั้นจึงมีผู้นำเรื่องนี้มาวิจัยหลายท่านด้วยกัน อาทิ วงเดือน สุขบาง (๒๕๒๔) ศึกษาพระปฐมสมโพธิกถาในแนวสุนทรียะ สว่าง ไชยสงค์ (๒๕๓๘) ศึกษาภาพพจน์ในวรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา โดยการตีความและขยายความ และสราวุธ จันสีหา (๒๕๔๒) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงคำยืมภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตที่ปรากฏในพระปฐมสมโพธิกถา จากงานวิจัยข้างต้นนี้ยังไม่มีผู้ที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องสำนวนเปรียบที่ปรากฏในเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา ผู้วิจัยสนใจและต้องการศึกษาความหมายของสำนวนเปรียบในเรื่องนี้ทุกสำนวนว่าสามารถช่วยสร้างจินตภาพอย่างไรแก่ผู้อ่าน โดยวิเคราะห์จากการตีความตามรูปศัพท์ และตีความหมายตามบริบทแวดล้อมในเรื่องด้วย และนอกจากนั้นก็ยังวิเคราะห์แนวโน้มในการใช้สำนวนเปรียบ เพื่อให้ทราบว่าผู้นิพนธ์มักจะใช้สำนวนเปรียบในเนื้อหาอย่างไร จากการวิเคราะห์นี้จะเป็นส่วนสำคัญอันจะนำไปสู่การเข้าใจสาระสำคัญของเรื่องต่อไป

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อศึกษาการใช้ภาษาสร้างจินตภาพของสำนวนเปรียบ และศึกษาแนวนิยมการใช้สำนวนเปรียบในวรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

ทำให้เข้าใจการใช้ภาษาสร้างจินตภาพของสำนวนเปรียบ และแนวนิยมการใช้สำนวนเปรียบในวรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา อันจะนำไปสู่การเข้าถึงอารมณ์ ความรู้สึกลึกซึ้ง และเข้าใจสาระสำคัญของเรื่องได้ดียิ่งขึ้น

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

ศึกษาวิเคราะห์สำนวนเปรียบในพระปฐมสมโพธิกถา เฉพาะฉบับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

นิยามศัพท์เฉพาะ

สำนวนเปรียบเทียบ หรือความเปรียบ หรือโวหารเปรียบเทียบ หรือสำนวนเปรียบเทียบ หมายถึง คำหรือข้อความที่มีได้มีความหมายตรงไปตรงมา แต่แสดงความหมายในเชิงเปรียบเทียบ โดยมีคำแสดงการเปรียบเทียบหรือคำเชื่อม เช่น ดุจ เหมือน ประหนึ่ง เป็นต้น คั่นอยู่ระหว่างสิ่งที่ต้องการเปรียบกับแบบเปรียบ

แบบเปรียบ หมายถึง สิ่งที่น่ามากล่าวอ้างอิงถึงในสำนวนเปรียบเพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพได้ดีขึ้น

แนวนิยาม หมายถึงการปรากฏซ้ำของสำนวนเปรียบ หรือนำหนักของการใช้สำนวนเปรียบเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในจุดมุ่งหมายและความคิดที่กวีนำเสนอแก่ผู้อ่าน

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าสำนวนเปรียบในพระปฐมสมโพธิกถาจะดำเนินการศึกษาค้นคว้าตามขั้นตอนดังนี้

๑. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
๒. ศึกษาสำนวนเปรียบในวรรณคดีพุทธศาสนาเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา
๓. วิเคราะห์การใช้ภาษาสร้างจินตภาพของสำนวนเปรียบตามลำดับขั้นตอนดังต่อไปนี้
 - ๓.๑ จัดกลุ่มตามแบบเปรียบ
 - ๓.๒ วิเคราะห์ความหมายโดยพิจารณาจากคำ เสียงของคำ ข้อความ
๔. วิเคราะห์แนวนิยามในการใช้สำนวนเปรียบ โดยพิจารณาจากความหมายของสำนวนเปรียบแต่ละสำนวน
๕. สรุปผลและเสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า

การวิเคราะห์การใช้ภาษาสร้างจินตภาพของสำนวนเปรียบในวรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถานี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาและค้นคว้าแนวความคิดมาจากเอกสารและงานวิจัยจำนวนมาก ในประเด็นต่างๆ กันไป ในที่นี้ผู้วิจัยได้สรุปเนื้อหาที่นำมาใช้ในการวิเคราะห์โดยแบ่งเป็นหัวข้อ ดังต่อไปนี้

๑. วรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา
๒. สำนวนเปรียบ
๓. การสร้างจินตภาพ
๔. การใช้ภาษา

วรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา

พระปฐมสมโพธิกถา เป็นงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติของพุทธศาสนา เนื้อเรื่องแบ่งออกเป็นตอนๆ เรียกว่า ปริจเฉท มี ๒๙ ปริจเฉท น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม กล่าวว่

ลักษณะของเรื่องเป็นพุทธประวัติอย่างละเอียดในแนวสรรเสริญพุทธคุณ มีอรรถสและสาระชั้น อภิธรรมเนื้อหาหนักไปทางอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์และบุคลาธิษฐาน ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงมุ่งหวังที่จะโน้มน้าวจิตใจคนให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในองค์พระศาสดา หรือในพระพุทธศาสนา เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติธรรมต่อไป เป็นการสนองพระราชประสงค์แห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในอันที่จะอำรงพระพุทธศาสนาไว้ให้เป็นปึกแผ่นต่อไป

(น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม. ๒๕๓๐ : ๙๑)

เรื่องพระปฐมสมโพธิกถานี้เดิมมีผู้แต่งไว้หลายท่านด้วยกัน ดังที่พบในหอพระสมุด ๖ สำนวน คือ

๑. สำนวนเก่ามี ๒๒ ปริจเฉท ไม่ได้บอกไว้ว่าใครแต่ง แต่งที่ไหน เมื่อไร และใครแปล
๒. สำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงแปลชำระมี ๒๙ ปริจเฉท
๓. ปฐมสมโพธิฉบับ ๑๐ กัณฑ์ สมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์ทรงพระนิพนธ์
๔. ปฐมสมโพธิฉบับ ๓ กัณฑ์ ของสมเด็จพระสังฆราช (สา) เช่นกัน
๕. ปฐมสมโพธิมหาปธานทุกกรกิริยา สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฤทธิ์) วัดอรุณราชวราราม เมื่อครั้งเป็นพระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดบพิตรพิมุข เรียบเรียง มีความเพียงพระมหานุรุขทรงกระทำทุกกรกิริยา
๖. ปฐมสมโพธิ ๓๐ ปริจเฉท พระเถระ ๓๐ รูปแต่งเทศน์ในรัชกาลที่ ๕ สำนวนนี้แต่งตามปฐมสมโพธิกถาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

(เสาวนิต วิงวอน. ๒๕๔๐ : ๗๗)

ส่วนพระปฐมสมโพธิกถาสำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสนี้มีผู้เชี่ยวชาญหลายท่านได้แสดงทัศนะและวิเคราะห์เนื้อเรื่องบางตอนไว้บ้างดังเช่น สุภาพรณ ณ บางช้าง ได้กล่าวยกย่องเรื่องพระปฐมสมโพธิกถาในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสว่า

...เป็นผลงานวรรณคดีที่มีความงามในการแต่งเป็นเลิศเรื่องหนึ่งในวรรณคดีไทย เมื่อได้ตรวจเทียบกับพระปฐมสมโพธิกถาฉบับภาษาไทยกับปฐมสมโพธิกถาฉบับภาษาบาลี ได้พบว่าพระปฐมสมโพธิกถาฉบับภาษาไทยของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นงานแปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทยที่เยี่ยมที่สุดในบรรดาหนังสือแปลภาษาบาลีเป็นไทย เพราะสามารถแปลรักษาคำรักษาความในสำนวนบาลีออกมาในรูปภาษาไทยที่เป็นภาษาไทยในวรรณคดีชั้นสูง

(สุภาพรณ ณ บางช้าง .๒๕๓๓:๘๕)

นอกจากนั้น ศักดิ์ศรี แยมันดดา ก็ได้ให้ข้อสังเกตในเรื่องพระปฐมสมโพธิกถาว่า

เรื่องนี้ใช้สำนวนพรรณนาโวหารตั้งแต่ต้นจนจบ แม้จะมีเทศนาโวหารแทรกอยู่ก็เป็นส่วนน้อย ในการพรรณนาโวหารนั้น นอกจากจะเล่นศัพท์บาลี และสันสกฤตมากมายแล้วยังมีการพรรณนาแบบอติพจน์ (Hyperbole) คือการพรรณนาเกินความจริง เปรียบเทียบเกินความจริงเป็นอันมาก เรื่องนี้ถือเป็นเรื่องธรรมดา เพราะวรรณคดีมิได้มุ่งข้อเท็จจริงแต่มุ่งความเพลิดเพลินบันเทิงใจเป็นสำคัญด้วย เช่น เจ้าหญิง สิริมา มาयाเสด็จไปพักผ่อนในพระราชอุทยาน ทรงมีบริวารสตรีแวดล้อมถึงแสนนาง หรือตอนพระพุทธเจ้าเสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มีเทพและอมมนุษย์จากหมื่นจักรวาลติดตามมาเป็นขบวนเกียรติยศ ส่งเสด็จเป็นต้น เรื่องเหล่านี้มิได้มุ่งเอาความจริงก็ผู้นิพนธ์มุ่งเอาความหมายแต่เพียงกว้างๆ ให้เห็นความยิ่งใหญ่มหิฬารเท่านั้นเอง จะยิ่งใหญ่มหิฬารมากแค่ไหนก็อยู่ที่จินตนาการของกวี และผู้อ่านจะรับกันได้หรือไม่เพียงใดเท่านั้น ความจริงย่อมไม่เป็นสิ่งสำคัญในกรณีนี้เพราะพิสูจน์ไม่ได้

(ศักดิ์ศรี แยมันดดา . ๒๕๓๓:๑๐๓)

นอกจากนั้น เกษม บุญศรี ยังได้กล่าวถึงการใช้ภาษาในเรื่องพระปฐมสมโพธิกถานี้ว่า

...มีการใช้สำนวนวรรณคดีแท้ แต่ละบทแต่ละตอนมีความไพเราะ เช่นถ้าเราพูดเพียงว่า นางงามมาก หรืองามหาที่เปรียบมิได้ หรือสวยมาก หรือสวยที่สุดเท่านั้นก็คงจะไม่ค่อยมองเห็นภาพที่สวยงามได้มากนัก ถึงมากก็ดูไม่ซึ้งซาบถึงจิตใจ แต่พอพูดว่า“พระราชกุมารมีพระสิริวิลาสเลิศเล่ห์ประการหนึ่งว่า เทวราชธิดาอันแวดล้อมด้วยอนาณิกนเรศอัปสรกัญญา” เราจะมองเห็นภาพไปตามที่ได้ยินนั้น ทำให้เกิดรสยิ่งขึ้น

(เกษม บุญศรี .๒๕๑๘:๑๙๙)

ดวงมน จิตรจํานงค์ ได้กล่าวถึงเรื่องพระปฐมสมโพธิกถาว่า

...เป็นงานประพันธ์ ประเภทร้อยแก้วกวีนิพนธ์ (poetic prose) คือนอกจากจะบันทึกข้อเท็จจริง เหตุการณ์สำคัญ แล้วยังมุ่งผลทางสุนทรียะด้วย คุณสมบัติเชิงกวีนิพนธ์ของเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา คือ การใช้องค์ประกอบของภาษานับตั้งแต่เสียง คำ กลุ่มคำ และประโยค เป็นวัสดุสร้างแรงกระทบอารมณ์ที่เร้า การรับรู้ของผู้อ่านอย่างไม่ปรากฏในการสื่อสารตามปกติ จุดมุ่งหมายของเรื่องพระปฐมสมโพธิกถามีไขการเล่าเรื่องพุทธประวัติ แต่เป็นการให้การรับรู้ทางความหมายอันลึกซึ้งของพุทธประวัติผ่านกระบวนการตัดสินใจและพฤติกรรมต่างๆ ของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงนิพนธ์จึงต้องอาศัยกลวิธีทางภาษาอย่างมุ่งให้ประกอบวัสดุทุกส่วนมีความหมายมากที่สุด

(ดวงมน จิตรจํานงค์ . ๒๕๔๐ : ๑๘๕-๑๘๗)

งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องพระปฐมสมโพธิกถามีหลายเล่มด้วยกัน งานวิจัยที่สำคัญได้แก่ งานวิจัยของ วงเดือน สุขบาง (๒๕๒๔) ได้ศึกษาพระปฐมสมโพธิกถาในแนวสุนทรียะ มุ่งวิเคราะห์ รสคำ รสความ และท่วงทำนองเขียนในพระปฐมสมโพธิกถา พบว่าคำที่ใช้มีลักษณะดีเด่นทั้งด้าน ความหมายที่เหมาะสมกับเนื้อเรื่อง บุคคล เหตุการณ์ สถานที่ เวลา และโอกาส เสียงของคำไพเราะ สละสลวย มีทั้งสัมผัสสระ สัมผัสพยัญชนะ ลีลาจังหวะ และการเล่นคำ เล่นอักษร และการเลียนเสียง ธรรมชาติ นอกจากนี้ยังมีการซ้ำคำซ้ำวลี การหลากคำ การใช้คำที่ก่อให้เกิดภาพ คำที่มีลักษณะสูงส่ง คำที่แสดงอาการเคลื่อนไหว และคำที่ก่อให้เกิดการสะท้อนอารมณ์ การเลือกสรรคำในลักษณะ ดังกล่าว ทำให้ผู้อ่านได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลิน เกิดจินตนาการ มองเห็นภาพ มีอารมณ์คล้อย ตาม ได้ทั้งความรู้และความคิดด้วย นอกจากนั้น สว่าง ไชยสงค์ (๒๕๓๘) ได้ศึกษาภาพพจน์ใน วรรณคดีพระปฐมสมโพธิกถา โดยการ ตีความและขยายความ พบว่า วรรณคดีพระปฐมสมโพธิกถามี ภาพพจน์ทั้งสิ้น ๙ ประเภทรวมจำนวนทั้งหมด ๒๓๓ แห่งภาพพจน์ที่ปรากฏมากที่สุดคือ การใช้ สัญลักษณ์ ภาพพจน์ที่ปรากฏน้อยที่สุดคือ การใช้คำถามชวนคิด ส่วนภาพพจน์ที่ไม่ปรากฏใช้เลยคือ การกล่าวเท็จความ การตีความภาพพจน์ที่ปรากฏในวรรณคดีตามหลักทฤษฎีภาษาศาสตร์นี้ได้ความหมาย ทั้งสิ้น ๑๕๓ ความหมาย ภาพพจน์ที่ตีความได้ความหมายมากที่สุด คือ การใช้สัญลักษณ์ ภาพพจน์ที่ ตีความได้น้อยที่สุด คือการใช้คำถามชวนคิด ความหมายทุกความหมาย มีเนื้อความตรงตามหลัก พุทธธรรมในหมวดธรรมวิภาคทั้งสิ้น ส่วนการขยายความได้ขยายความทั้งสิ้น ๑๕๓ ครั้ง โดยขยาย ความหมายที่ได้จากการตีความภาพพจน์ทั้ง ๙ ประเภท การขยายความแต่ละครั้ง เป็นการอธิบาย ความหมายให้ละเอียดยิ่งขึ้น โดยยกพุทธธรรมมาสนับสนุน เพื่อให้เข้าใจเหตุผลและรายละเอียดของ ความหมาย ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างความหมายกับภาพพจน์นั้นๆ ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

กล่าวโดยสรุป พรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา เป็นวรรณคดีที่มีการใช้ภาษาที่ประณีตสูงส่ง ใช้คำที่มีความหมายลึกซึ้ง และประกอบด้วยภาษาเปรียบเทียบ หรือสำนวนเปรียบหลายสำนวนด้วยกัน ทั้งนี้เพื่อเสนอเรื่องราวในพุทธประวัติอย่างละเอียดอันเป็นการสร้างความเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้อ่านวรรณคดีเรื่องนี้ ดังนั้น การศึกษาสำนวนเปรียบในเรื่องพระปฐมสมโพธิกถานี้จึงต้องการศึกษาให้ลึกถึงความหมายที่แท้จริงของสำนวนเปรียบและเข้าใจวิธีการใช้ภาษาในเรื่องนี้

สำนวนเปรียบ

คำว่า “สำนวนเปรียบ” ในที่นี้มีความหมายเหมือนกับ คำว่า ความเปรียบ สำนวนเปรียบ เทียบ หรือโวหารเปรียบเทียบที่หลายท่านได้ให้นิยามไว้ ดังนั้นเพื่อความเข้าใจตรงกันในที่นี้จะใช้ “สำนวนเปรียบ” ในความหมายว่า ภาษาที่มีการเปรียบเทียบโดยนำสิ่งหนึ่งมาเปรียบกับสิ่งหนึ่งเพื่อสร้างความเข้าใจหรือสร้างความรู้สึกระทึกใจให้แก่ผู้อ่าน ทำให้ผู้อ่านมีส่วนร่วมคิด ร่วมเข้าใจและเข้าถึงอารมณ์ของผู้แต่งได้อย่างเต็มที่ กล่าวได้ว่า สำนวนเปรียบทำให้ผู้อ่านสามารถเห็นภาพที่ผู้แต่งต้องการกล่าวถึงได้แจ่มชัด และกว้างขวางยิ่งขึ้นกว่าคำอธิบายธรรมดา เพราะสำนวนเปรียบเป็นข้อความที่แนะนำความหมายให้ผู้อ่านใช้ความคิด จินตนาการ และประสบการณ์ของตนเอง ด้วยเหตุนี้ สำนวนเปรียบจึงเป็นกลวิธีที่กวีใช้เร้าความรู้สึกของผู้อ่านให้เกิดความสนใจที่จะติดตามตลอดจนมีอารมณ์ร่วมไปกับเนื้อเรื่องตามที่กวีต้องการ

ลักษณะของสำนวนเปรียบมี ๒ ลักษณะ ตามที่ ดิเรกชัย มหัทธนะสิน ได้แบ่งไว้ดังต่อไปนี้

๑) แบบที่ปรากฏทั้งสิ่งที่ถูกเปรียบและแบบเปรียบ ถ้อยคำสำนวนที่ปรากฏทั้งสิ่งที่ถูกเปรียบและแบบเปรียบในโครงสร้างผิวนั้นมาจากโครงสร้างทางความหมาย ซึ่งประกอบขึ้นด้วยส่วนประกอบ ๒ ส่วน คือ

ก. สิ่งที่ถูกเปรียบ (Tenor) คือความคิดหรือสิ่งที่เราต้องการนำมาเสนอหรือ เปรียบเทียบอาจจะตรงกับอุปมา

ข. แบบเปรียบ (Vehicle) คือสิ่งที่สื่อให้เห็นถึงความคิดหรือสิ่งที่นำมาเป็นแบบของการเปรียบเทียบ อาจจะตรงกับอุปมา

นอกจากนั้นยังมีคำเชื่อม (Conjunction) ที่บ่งความหมายไปในทำนองเหมือนกันเปรียบกัน ได้แก่ ยัง

กะ รวากับ อย่างกับ เหมือน เป็น คล้ายกัน หรือ อาจ บอกความต่างได้แก่ ไซ้ ไม่ใช่

เมื่อนำส่วนประกอบทั้ง ๒ ส่วน คือ สิ่งที่ถูกเปรียบและแบบเปรียบมาสัมพันธ์กันทำให้เราเห็นโครงสร้างได้ชัดเจน เช่น

สิ่งที่ถูกเปรียบ	คำเชื่อม	แบบเปรียบเทียบ
แก้มแดง	เหมือน	ลูกตำลึงสุก

๒) แบบที่ปรากฏเฉพาะแบบเปรียบเทียบ ถ้อยคำสำนวนที่ปรากฏเฉพาะแบบเปรียบเทียบในโครงสร้างผิวนั้น มาจากโครงสร้างทางความหมายซึ่งประกอบด้วยส่วนประกอบ ๒ ส่วน คือสิ่งที่ถูกเปรียบและแบบเปรียบเทียบ แต่ด้วยกระบวนการสรรคำแบบลด การเพิ่มและการสัมผัส จึงทำให้ปรากฏเฉพาะแบบเปรียบเทียบเท่านั้น เช่นสำนวน “สาวไล่ให้กากิน” เป็นต้น

(ดิเรกชัย มหัทธนะสิน. ๒๕๒๙ : ๔๖-๖๐)

งานวิจัยที่ได้ศึกษาเรื่องเกี่ยวกับสำนวนเปรียบเทียบนี้มีหลายท่านด้วยกัน ดังเช่น บุญชอบ เริงทรัพย์ (๒๕๒๐) ได้ศึกษา อุปมา อุปไมย ในพระไตรปิฎก โดยการรวบรวมมาจัดเป็นหมวดหมู่ พบว่าคำอุปมาที่นำมาใช้ล้วนเป็นสิ่งหรือข้อเท็จจริงที่อยู่ใกล้ชิดหรือมีความสัมพันธ์กับผู้รับฟังในชีวิตประจำวัน ในกรณีที่เป็นสิ่งที่อยู่ห่างไกลก็จะเป็นสิ่งที่รู้ชัดกันอยู่ทั่วไป ซึ่งส่วนมากก็จะเป็นธรรมชาติ หรือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ไม่นิยมยกสิ่งที่เป็นนามธรรมมาเป็นข้ออุปมา ในภาษาไทยก็นิยมใช้หลักการเดียวกันนี้ นอกจากนั้น ญาดา อารุณเวช (๒๕๒๖) ได้ศึกษา “ความเปรียบในบทละครในพระราชนิพนธ์ ใน รัชกาลที่สอง” โดยเลือกศึกษาบทละครในพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์ จากการศึกษาพบว่า

ความเปรียบส่วนใหญ่มีเนื้อหาแสดงความผูกพันกับธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง กล่าวคือนำเอาธรรมชาติมาเป็นตัวเชื่อมโยง นอกจากนี้เนื้อหาของความเปรียบยังเกี่ยวพันอยู่กับความเป็นไปในสังคมไทยสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ เป็นกระจกสะท้อนภาพของบ้านเมือง อาชีพ การดำเนินชีวิต และความเชื่อของผู้คนในสังคม ความรู้สึกนึกคิดและความนิยมในสมัยนั้น ภาษาที่ใช้ชนบทรรมนิยมประเพณี ตลอดจนศิลปวัฒนธรรม สาขาต่างๆ สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่คุ้นเคยเพราะได้พบเห็นได้ยินได้ฟังอยู่เสมอ จึงสามารถทำความเข้าใจได้ง่ายขึ้นไม่สับสน

(ญาดา อารุณเวช : ๒๕๒๖)

การสร้างจินตภาพ

“จินตภาพ” ในงานวิจัยนี้ตรงกับคำว่า IMAGERY หมายถึงการใช้ศัพท์พิเศษในงานเขียนขึ้นหนึ่งๆ เพื่อแทนความคิด อารมณ์ และประสบการณ์ด้านความรู้สึก และก่อให้เกิดภาพในจิตหรือข้อคิด (ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๓๙ : ๑๑๙) และมีผู้ที่กล่าวถึงจินตภาพไว้อีกหลายท่าน ดังต่อไปนี้

กุหลาบ มลลิกะมาส ได้กล่าวถึงภาพในจิต หรือในที่นี้ก็คือ “จินตภาพ” ว่าเป็นคุณสมบัติที่เป็นอารมณ์สำคัญระดับให้วรรณคดีงดงามขึ้น อาจกล่าวถึงคุณค่าที่เป็นประการสำคัญได้ว่า

๑) ก่อให้เกิดจินตนาการ อันเป็นความบันเทิงด้านอารมณ์ อาจเป็นอารมณ์เศร้าครึกครื้นอ่อนหวาน หม่นหมอง ชื่นชม บางครั้งมีความแปรผันของอารมณ์อย่างรวดเร็ว บางครั้งจะเป็นไปอย่างเชื่องช้าเอื่อยเฉื่อย และจะให้ความรู้สึกเพียงใดนั้นเป็นไปตามประสบการณ์ของผู้อ่าน การได้เข้าถึงอารมณ์ต่างๆ และทำให้อารมณ์แปรผันไปต่างๆ การได้ทบทวนอารมณ์ในอดีตตลอดจนได้สร้างสรรค์จินตนาการใหม่ นั่นคือความบันเทิงด้านอารมณ์ของมนุษย์ทั่วไป

๒) ทำสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม ทำสิ่งเลือนลางให้กระจ่างชัดเจนขึ้น และสร้างนิสัยสรุปของเรื่องราวให้สั้นเข้า การสร้างสรรค์เช่นนี้ทำให้อารมณ์ที่กระทบกับสัมผัสประสาทของผู้อ่านได้ง่ายขึ้น และสร้างความรู้สึกดูดีมีกินใจได้รวดเร็วขึ้น

๓) สร้างความเข้มข้นทางอารมณ์ คือวรรณคดีนั้นๆ มิได้เป็นแต่เพียงการบอกเล่าให้รู้เรื่อง แต่เป็นการกระทบให้รู้สึกอีกด้วย

๔) สร้างความกระชับรัดกุม ไม่จำเป็นต้องกล่าวมากก็เข้าใจได้กว้างขวางเท่ากับเป็นการสร้างมิติในการเข้าถึงสิ่งต่างๆ และอารมณ์ต่างๆ จากจินตนาการของผู้อ่านเอง ได้เป็นเฉพาะแต่ถ้อยคำของกวี แต่เป็นความเข้าใจรวมและรู้สึกร่วมของผู้อ่านด้วย

(กุหลาบ มลลิกะมาส. ๒๕๓๕ : ๑๓๒)

นอกจากนี้ คະວະບະຕະ ยະชุนะริ ได้กล่าวถึงการสร้างจินตภาพไว้ในหนังสือ “ลักษณะลีลาและการใช้จินตภาพ” (แปลโดย ปิยะจิต ทาแดง) ดังข้อความต่อไปนี้

ผู้ประพันธ์ต้องใช้คำสั้นที่สุด กระชับที่สุดเพื่อเสนออารมณ์ให้ตรงกับภาพในใจผู้อ่านรับภาพนั้น แล้วก็เป็นภาพในใจของผู้อ่าน ก่อให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจร่วมกับผู้ประพันธ์ เมื่อผู้ประพันธ์ใช้คำเพียงน้อยที่สุด มักจะเลือกคำที่ทำให้ผู้อ่านได้เห็นเป็นภาพจากคำต่างๆ เมื่อมารวมเรียงก็จะเกิดเป็นภาพ ผู้ประพันธ์ต้องคำนึงว่าคำที่เลือกมาจะแสดงออกทางด้านสี แสง รส กลิ่น เสียง สัมผัส ซึ่งพอเมื่อรวมกันแล้วทำให้เห็นภาพหรือจินตภาพตรงกับอารมณ์ที่ต้องการจะสื่อ

(คະວະບະຕະ ยະชุนะริ. ๒๕๓๖ : ๘๗-๘๘)

จากข้อความดังกล่าวสรุปได้ว่า การใช้ภาษามีความสัมพันธ์ต่อการสร้างจินตภาพ ช่วยให้ผู้อ่านมองเห็นภาพและเข้าใจสิ่งที่ผู้เขียนต้องการนำเสนอ และในทำนองเดียวกันนี้ บังอร ฤทธาภรณ์ ยังได้กล่าวถึงการใช้ภาษาในสำนวนเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพว่า ควรยึดหลักการในการเลือกถ้อยคำดังต่อไปนี้

- ๑) เลือกหาถ้อยคำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน แต่มีความลึกซึ้งและไพเราะกว่าใช้แทนศัพท์ธรรมดา
- ๒) เลือกหาถ้อยคำในทำนองเปรียบเทียบซึ่งทำให้รู้สึกน่าเกลียด น่ากลัว น่ารัก น่าดู น่าอัศจรรย์

น่าเกรงขาม ฯลฯ

- ๓) เลือกหาถ้อยคำที่ทำให้รู้สึกเจ็บใจ เกรี้ยว ตื่นเต้น อึกheim
- ๔) เลือกหาถ้อยคำที่ทำให้รู้สึกสงสาร เห็นอกเห็นใจ กรุณา เมตตา
- ๕) เลือกหาถ้อยคำที่มีความคมคาย น่าคิดตรึงตรอง เสียสละ แดกดัน อัจฉา ก้าวร้าว
- ๖) เข้าใจในการลำดับคำ ลำดับความและลำดับประโยคให้สละสลวย ฟังหรืออ่านแล้วรู้สึกกินใจ

ประทับใจ คมคาย

(บังอร ฤทธาภรณ์. ม.ป.ป. : ๔๖)

สรุปได้ว่าการสร้างจินตภาพในวรรณคดีนั้นเป็นเรื่องของการใช้ภาษาโดยตรง การใช้ภาษาเพื่อแสดงภาพนั้นมีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปตามลีลาของผู้แต่งแต่ละคนว่าสามารถใช้ภาษาให้ผู้อ่านเกิดความประทับใจ และรู้สึกตามไปได้เพียงใด

การใช้ภาษา

การศึกษาวិเคราะห์สำนวนเปรียบในพระปฐมสมโพธิกถานี้ ได้ศึกษาการใช้ภาษาระดับคำและความ เนื่องจากในสำนวนเปรียบโดยมากจะใช้ภาษาในระดับคำและความที่มีลักษณะเฉพาะ มีการเลือกถ้อยคำอย่างมีศิลปะและเหมาะสมกับเนื้อเรื่องและสถานการณ์ในเรื่อง ผู้วิจัยจึงยึดหลักการวิเคราะห์ภาษาในด้านความหมายของภาษา โดยใช้ข้อมูลต่อไปนี้เป็นแนวทางในการศึกษา

คำและความหมาย

คำมีอิทธิพลอย่างมากในการใช้ภาษา คำอาจก่อให้เกิดความรู้สึกกระทบกระเทือนอารมณ์ ปลุกเร้ามโนคติ ให้ทั้งความรู้สึกที่เป็นสุข และในขณะเดียวกัน คำก็สามารถกระทบใจให้ผู้อ่านเกิดระทมความทุกข์ได้เช่นกัน ดังนั้นการเลือกใช้คำให้เหมาะสมกับงานจึงเป็นสิ่งสำคัญ ดังที่ พรทิพย์ ภัทธนาวิก ได้ให้คำจำกัดความของคำว่าไว้ว่า

คำ คือ เสียงที่เป็นเครื่องหมาย และแสดงออกมาเป็นความมุ่งหมายต่างๆ แต่ขอบเขตของความหมายนั้นไม่คงที่ตายตัว อาจจะกว้าง แคบ หรือเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา นอกจากนี้ คำยังเป็นเครื่องใช้ติดต่อทำความเข้าใจกัน เป็นเครื่องมือของการจำ การคิด การสังเกต การพิจารณา การแสดงความคิดเห็น และการแสดงความรู้สึก ซึ่งคำต่างๆ นั้นมีความหมายได้ ๒ อย่างคือ

๑) ความหมายหลัก (หรือความหมายโดยตรง) ได้แก่ ความหมายเดิมของคำที่เป็นความหมายในพจนานุกรม เช่น คำว่า “ล้าลี้” และคำว่า “ลิง” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน อธิบายความหมายไว้ว่า

ล้าลี้ น. ต้นไม้ชนิดหนึ่งมีปุยสีขาว, เรียกปุยของเมื่อดต้นล้าลี้

ลิง น. สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม มีปรกติอยู่บนต้นไม้ มีหางบ้าง ไม่มีหางบ้าง มีหลายชนิด เช่นลิงลม ลิงแสม ว.ชอบกระโดดโลดเต้น

๒) ความหมายแฝง (หรือความหมายโดยนัย) หมายถึง ความหมายที่ชักนำความคิดให้เกี่ยวข้องไปถึงสิ่งอื่น ความหมายแฝงของคำอาจจะเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ หลายอย่าง เช่น เกี่ยวข้องกับความรู้สึก ความเคยชิน กาลเทศะ บุคคล และคุณภาพของภาษา ฯลฯ ตัวอย่าง เช่น

“ล้าลี้” อาจจะหมายถึง ความเบาหรือสีขาว

“ลิง” อาจจะหมายถึง ความซน

“เสื่อ” อาจจะหมายถึง คนเก้ง , คนดुर้าย เป็นต้น

(พรทิพย์ ภัทรนาวิก. ๒๕๒๑ :๔-๕)

ปราณี กุลละวณิช และคนอื่นๆ ได้อธิบายความหมายของคำว่าคำแต่ละคำมีหลายความหมาย โดยแบ่งได้เป็น ๓ ประเภท คือ

๑) ความหมายพื้นฐาน คำทุกคำมีความหมายพื้นฐาน ไม่ว่าจะปรากฏในถ้อยคำใด คำเหล่านี้จะมีความหมายนั้นอยู่ คำหนึ่งอาจมีความหมายพื้นฐานได้หลายความหมาย เช่น คำว่า “จับ” อาจหมายถึงอาการที่ใช้ตะต่องสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ตลอดจนกำยัดไว้หรือหมายถึงเกาะ หรือติด, เริ่ม, เกาะกุมตัวไม่ให้หนี เป็นต้น

๒) ความหมายแฝง ได้แก่ความหมายของคำ หนึ่งอาจมีเพิ่มขึ้นจากความหมายพื้นฐานความหมายที่เพิ่มขึ้นนี้จะบอกให้รู้ถึงความรู้สึกของผู้พูด เช่น คำว่า “เล่า” หรือ “ไม้” มีความหมายพื้นฐานเหมือนกันคือ บอกเรื่องราวให้ผู้อื่นฟัง แต่คำ ๒ คำนี้มีความหมายแฝงต่างกันในการรู้สึกคือ คำว่า “ไม้” แสดงให้เห็นว่าเราไม่ชอบคำๆ นี้ ส่วนคำว่า “เล่า” เรามีความรู้สึกธรรมดาเมื่อเราพูดถึงเขา

๓) ความหมายในบริบท ทุกภาษามีคำอยู่จำนวนหนึ่งที่มีความหมายพื้นฐานที่ค่อนข้างกว้าง เมื่อคำเหล่านี้ปรากฏร่วมกับคำอื่นๆ จะมีความหมายเพิ่มขึ้น เช่น ดวงดี มีความหมายที่เพิ่มขึ้น คือรุ่งโรจน์ ไม่มีเคราะห์ หมายความว่าในบริบทเหมือนกับความหมายแฝงตรงที่ความหมายทั้งสองประเภทเป็นความหมายที่เพิ่มขึ้นจาก

ความหมายพื้นฐานของคำ ในทุกภาษา คำทุกคำมีความหมายพื้นฐาน แต่ไม่ใช่ทุกคำที่มีความหมายแฝงหรือความหมายในบริบท

นอกจากนี้ คำยังแบ่งออกตามความหมายได้ ๓ กลุ่ม คือ

๑) คำพ้องความหมาย หมายถึง คำที่มีความหมายคล้ายคลึงกัน เช่น กิน ทาน รับประทาน แม้จะมีความหมายคล้ายคลึงกัน แต่จะมีการใช้แตกต่างกัน คือ “รับประทาน” จะใช้ในภาษาที่สุภาพ หรือเป็นทางการมากกว่า “กิน” เป็นต้น

๒) คำแย้งความหมาย คือ คำที่มีความหมายแตกต่างกันในลักษณะตรงกันข้าม ตัวอย่าง ดี-เลว, หอม-เหม็น, บาป-บุญ, คำดี-คำชม

๓) คำที่มีอยู่ในกลุ่มความหมายเดียวกัน คือ การที่ความหมายของคำบางคำครอบคลุมความหมายของคำอีกคำหนึ่ง ตัวอย่างเช่น ในกลุ่ม ข้าว ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ข้าวฟ่าง ข้าวสาลี ข้าวโพด คำว่า “ข้าว” เป็นคำที่มีความหมายกว้างที่สุด ครอบคลุมความหมายของคำอื่นๆ ได้ทั้งหมด แสดงว่าในภาษาไทยมีคำเป็นชุดซึ่งแสดงความสัมพันธ์กันในลักษณะที่คำในชุดมีความหมายแคบกว้างกว่ากัน

(ปราวณี กุลละวณิชย์ และคนอื่น. ๒๕๓๗ : ๑๐๔-๑๐๖)

ในงานประพันธ์ผู้แต่งมักพิถีพิถันใน การใช้คำการเรียบเรียงร้อยแก้วก็เช่นเดียวกัน ผู้แต่งต้องเลือกสรรใช้คำให้คำนั้นมีน้ำหนัก รัดกุม และแสดงความชัดเจน ดังที่เปลื้อง ณ นคร ได้กล่าวว่าในการใช้คำมีหลายรูปแบบ ผู้อ่านต้องทราบคุณสมบัติของคำ ดังต่อไปนี้

๑) รูปศัพท์ หมายถึงคำที่ไทยได้มาจากบาลีสันสกฤต ควรจะเข้าใจรูปศัพท์ของคำนั้นว่ามีมูลมาอย่างไร ประกอบขึ้นอย่างไร

๒) เสียงคำ เสียงของคำนอกจากจะสื่อให้รู้สึกถึงความหมายแล้วยังให้ความไพเราะรื่นหูอีกด้วย

๓) ประวัติของคำ คำบางคำมีประวัติและเรื่องราว ถ้าเราสามารถรู้ประวัติหรือเรื่องราวของคำได้ทำให้เข้าใจคำนั้นๆ และนำมาใช้ในทางที่เหมาะสม

๔) ศักดิ์ของคำ คำบางคำเป็นคำต่ำ บางคำมีตระกูล บางคำศักดิ์สิทธิ์ บางคำมีน้ำหนัก ต้องคำนึงถึงศักดิ์ของคำนี้ด้วย

(เปลื้อง ณ นคร. ๒๔๙๙ : ๕๓ - ๕๖)

นอกจากนั้น วันเนา ฐิติน กล่าวถึงการเลือกใช้คำในการเขียนว่าเสียงของคำทำให้เกิดภาพ สร้างความรู้สึกและอารมณ์ ถือเป็นการสร้างให้ถ้อยคำมีชีวิต การใช้คำให้เกิดความงาม เช่น

๑.การซ้ำคำ สามารถแบ่งได้ คือ

๑.๑ การใช้คำในลักษณะคำยืม คือ ใช้คำนั้นซ้ำลงไปอีกครั้ง เพื่อให้คำนั้นมีน้ำหนักเพิ่มขึ้นหรือ ลดลง

๑.๒ การใช้คำซ้ำแบบเล่นคำ คือ นำคำมาใช้ในความหมายต่างกัน เพื่อสร้างความรู้สึกอันเกิดจากเสียงของคำ

๑.๓ การใช้คำเพื่อเลียนเสียงธรรมชาติ การเลียนเสียงธรรมชาติสร้างความรู้สึกเหมือนได้รับประสบการณ์ตรง จึงถ่ายทอดความจริงออกมาในรูปถ้อยคำเหมือนรับฟังด้วยหู

๒.การวางจังหวะเสียงของคำ มีอยู่ ๔ ลักษณะคือ

๒.๑ ลีลาจังหวะ หมายถึง การวางเสียงของคำที่ทำให้เกิดการขัดแย้งระหว่างเสียงสูงกับเสียงต่ำ เสียงสั้นกับเสียงยาว เสียงหนักกับเสียงเบา เสียงแหลมกับเสียงทุ้ม การวางเสียงของคำทำให้ตื่นตื้นเร้าใจหรือมีความอ่อนหวาน

๒.๒ การใช้เสียงของคำในลักษณะประเภทเดียวกัน คือ เล่นคำและเล่นอักษร ซึ่งสามารถแบ่งได้คือ

๒.๒.๑ การเล่นอักษรเดียวกันอยู่ใกล้กัน

๒.๒.๒ การเล่นคำที่มีลักษณะเป็นคำคู่

๒.๒.๓ การเล่นคำต้นเหมือนกันหรือเป็นอักษรตัวเดียวกัน

๒.๒.๔ การเล่นคำหลังเป็นอักษรตัวเดียวกัน

๒.๓ สัมผัสสระ หมายถึง คำที่คล้องจองกันในด้านสระ คือ คำที่ใช้สระและมาตราสระกเดียวกัน อยู่ใกล้ชิดติดกัน หรือคั่นกันในวรรคหรือต่างวรรค

๒.๔ สัมผัสพยัญชนะ หมายถึง คำคล้องจองกันในด้านพยัญชนะ คือ ใช้พยัญชนะตัวเดียวกันหรือเสียงเดียวกัน อยู่ในวรรคเดียวกันหรือต่างวรรคกัน

(วันเนา ฐิติน. ๒๕๓๒ : ๒๐)

ลักษณะการใช้คำต่างๆ ข้างต้นนี้ ในการวิจัยผู้วิจัยจะนำลักษณะต่างๆ ของการใช้คำนี้มาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์สำนวนเปรียบเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา

จากการค้นคว้าพบว่า มีงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องการใช้ภาษาสร้างจินตภาพ ดังจะนำมากล่าวไว้ในที่นี้ คือ ดลฤทัย ขาวดีเดช ศึกษา “ภาษาจินตภาพในเรื่องสั้น ของอัศศิริ ธรรมโชติ” พบว่า

ภาษาในเรื่องสั้นของอัศศิริ ธรรมโชติ มีลักษณะต่างๆ ที่ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพที่ชัดเจน ลึกซึ้งและทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะท้อนใจ อันได้แก่ การเล่นเสียงสัมผัสคล้องจองและจังหวะ การใช้คำซ้อน การใช้คำบอกแสง สี การใช้คำทำเนียบกวี การใช้คำที่มีความหมายตรงกันข้าม การซ้ำคำ การใช้ประโยคซ้ำความ การใช้ประโยคคำถาม การใช้ประโยคยาว การสร้างความสมดุลทางโครงสร้างประโยค การใช้ภาพพจน์และสัญลักษณ์ ลักษณะการใช้ภาษาทั้งหมดนี้ มุ่งสร้างจินตภาพที่สอดคล้องกับสาระสำคัญของเรื่อง มีสัมพันธ์ภาพและเป็นเอกภาพเพื่อเชื่อมโยงไปสู่การตีความและเข้าใจสาระของเรื่องอย่างลึกซึ้งชัดเจน ได้แก่ จินตภาพของความโหดร้าย ความน่าสะพรึงกลัว ความทุกข์ ความเศร้า ความเหงา ความท้อแท้ และความสิ้นหวัง จินตภาพเหล่านี้ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในชื่อเรื่องและฉาก

(ดลฤทัย ขาวดีเดช : ๒๕๔๐)

นอกจากนั้น สุวัฒนา วรรณรังษี ศึกษา “ภาษาในวรรณกรรมของสุวรรณี สุคนธา : ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดกับจินตภาพ” ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า

กลวิธีการใช้ภาษาสร้างจินตภาพของสุวรรณี สุคนธา เริ่มจากการใช้คำที่สุวรรณีนำมาใช้ คือคำที่ให้รายละเอียดแห่งสี แสง เสียง กลิ่น รส ความเคลื่อนไหว และอารมณ์ความรู้สึกได้อย่างชัดเจนงดงาม โดยเฉพาะคำบอกสี คำบอกแสง คำบอกการเคลื่อนไหวนั้นสุวรรณี สามารถนำมาใช้ได้อย่างประณีตงดงามเป็นพิเศษ นอกจากนี้สุวรรณียังสร้างจินตภาพโดยใช้ข้อลังการ คือการนำความเปรียบและสัญลักษณ์มาสร้างจินตภาพ โดยมุ่งเน้นที่การนำธรรมชาติเข้ามาใช้ ทำให้เกิดจินตภาพที่ชัดเจน ดุจมีชีวิตชีวา แผงไว้ซึ่งความหมายที่ลึกซึ้งเพื่อมุ่งสู่แนวคิดของเรื่องอย่างประสานกลมกลืน ดังนั้นการสร้างจินตภาพจึงเป็นกลวิธีสำคัญที่สุวรรณีใช้สื่อแนวคิดของเรื่อง

(สุวัฒนา วรรณรังษี : ๒๕๔๐)

จากเอกสารและงานวิจัยทั้งหมดนี้ ผู้วิจัยได้นำมาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ตามความมุ่งหมายของการศึกษา คือการวิเคราะห์ความหมายและการใช้ภาษาสร้างจินตภาพของสำนวนเปรียบ รวมทั้งแนวโน้มการใช้สำนวนเปรียบในวรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถาด้วย

บทที่ ๒

การใช้ภาษาสร้างจินตภาพของสำนวนเปรียบเทียบ

สำนวนเปรียบเทียบ คือ ข้อความแสดงการเปรียบเทียบระหว่างสิ่งสองสิ่ง สิ่งที่น่ามาเปรียบนั้นมีทั้งสิ่งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมเพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการเห็นภาพ และความเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกตามที่กวีต้องการสื่อ ดังนั้นสำนวนเปรียบเทียบจึงเป็นการใช้ภาษาที่ช่วยให้เกิดจินตภาพได้ชัดเจนยิ่งขึ้นวิธีหนึ่ง

เรื่องพระปฐมสมโพธิกถา เป็นวรรณคดีเรื่องหนึ่งที่มีสำนวนเปรียบเทียบจำนวนมาก และมีการใช้แบบเปรียบเทียบแตกต่างกันออกไปตามเนื้อเรื่อง ดังที่ สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์ กล่าวถึงพระปฐมสมโพธิกถาว่า

...เป็นวรรณคดีที่มีศิลปะในการแสดงความคิดตามวิธีของศิลปะโดยแท้ การพูดเปรียบเทียบต่างๆ ใช้โวหารอย่างสูง มีศิลปะแบบไม่จำกัดแนวความคิดไปแนวใดแนวหนึ่งโดยเฉพาะ ย่อมแล้วแต่ใครจะตีความเป็นอย่างไร ไม่ตัดสินชี้ขาด จึงเป็นศิลปะแบบ Arbitrary Art และในการเปรียบเทียบการกล่าวมีศิลปะอย่างเร้าความสนใจ ทั้งข้อคิดที่แยบคายพิสดารไว้

(สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. ๒๕๒๕: ๓๒)

นอกจากนั้น สำนวนเปรียบเทียบในวรรณคดีเรื่องนี้ ยังใช้ภาษาที่ไพเราะงดงาม สามารถสื่อความหมายได้อย่างชัดเจน ดังที่ ปรีชา ทิชนพงศ์ กล่าวว่

ผู้ทรงนิพนธ์วรรณคดีเรื่องนี้เป็นนักปราชญ์ที่ทรงคุณวุฒิในทางศาสนา วรรณคดีและอักษรศาสตร์อย่างยอดเยี่ยม จึงได้ทรงแทรกความรู้และเรื่องราวต่าง ๆ ในทางศาสนา และวรรณคดีเอาไว้โดยตลอด ศัพท์ที่ใช้เป็นศัพท์สูง ความไพเราะสละสลวย โอ้อำ ท่วงทำนองเขียนที่ใช้เป็นแบบสัญลักษณ์เปรียบเทียบซึ่งยากที่คนธรรมดาอ่านแล้วจะเข้าใจ

(ปรีชา ทิชนพงศ์. ๒๕๒๔: ๑๔๙)

ดังนั้นสำนวนเปรียบเทียบในวรรณคดีเรื่องนี้จึงมีความหมายที่ลึกซึ้ง ใช้ภาษาที่ไพเราะ ช่วยให้ผู้อ่านประทับใจ และเกิดจินตภาพด้านเสียงและความหมาย

การศึกษาเรื่องการใช้ภาษาของสำนวนเปรียบเทียบในเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา นี้ ผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษาความหมายของสำนวนเปรียบเทียบว่าในเนื้อหาตอนที่ผู้นิพนธ์ใช้สำนวนเปรียบเทียบนั้นสามารถสื่อความหมายได้

อย่างไร ดังนั้นการศึกษาความหมายของสำนวนเปรียบ ผู้วิจัยจะจัดประเภทตามแบบเปรียบของแต่ละสำนวนเปรียบ เพื่อให้เห็นการใช้แบบเปรียบแต่ละประเภทได้ชัดเจนขึ้น

พระปฐมสมโพธิกถามีท่วงทำนองการแต่งเป็นร้อยแก้ว โดยผู้นิพนธ์ใช้วิธีหลากคำเปรียบในการเปรียบ เพื่อความไพเราะสละสลวยของภาษา แต่ละสำนวนเปรียบที่ต่อกันจะมีคำเชื่อมมาเชื่อมระหว่างแบบเปรียบ ตัวอย่างคำเชื่อมที่ผู้นิพนธ์ใช้ เช่น ดุจ มิฉะนั้นดุจ ครุวนาดุจ ประดุจ ประหนึ่ง เล่ห์ เป็นต้น ตัวอย่างสำนวนเปรียบที่ต่อกันมีดังต่อไปนี้

อันธรรมดาว่าเป็นหม้ายแล้วก็ได้แต่ความยากอันอัปยศ สิ้นยศ สิ้นสง่า หาอำนาจมิได้ ไม่มีใคร
 ยำเกรง ย่อมหมิ่นประมาท ครุวนาดุจราชนรอันมิ่งอนปราศจากธงชัย มิฉะนั้นดุจกองไฟอันปราศจากควัน
ถ้ามิฉะนั้นดุจราชนรอันไม่มีบรมกษัตริย์ จะดำรงไอสวริยสมบัติครอบครอง จะต้องดิฉินยินร้ายบ่วย
 อปมาณ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๓๑๓)

การวิเคราะห์การใช้ภาษาของสำนวนเปรียบจะแยกสำนวนเปรียบตามหัวข้อของแบบเปรียบที่ปรากฏทีละสำนวนเพื่อให้เห็นการใช้แบบเปรียบแต่ละชนิดได้ชัดเจน โดยเน้นศึกษาความสัมพันธ์ทางความหมายของแบบเปรียบและสิ่งที่ถูกเปรียบ

การใช้แบบเปรียบของสำนวนเปรียบ

จากการศึกษาพบว่า สำนวนเปรียบในเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา มีการใช้แบบเปรียบซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น ๗ ประเภท คือ

๑. แบบเปรียบเกี่ยวกับสรรพสัตว์
๒. แบบเปรียบเกี่ยวกับธรรมชาติ
๓. แบบเปรียบเกี่ยวกับพืช
๔. แบบเปรียบเกี่ยวกับแร่ธาตุ
๕. แบบเปรียบเกี่ยวกับสิ่งของ เครื่องใช้
๖. แบบเปรียบเกี่ยวกับสถานที่
๗. แบบเปรียบอื่นๆ

๑. แบบเปรียบเทียบเกี่ยวกับสรรพสัตว์

สัตว์ หมายถึง สิ่งมีชีวิตที่มีจิตทุกชนิด พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ ของพระธรรมปิฎก ได้ให้ความหมายของสัตว์ไว้ว่า หมายถึงผู้ที่ติดข้องในรูปารมณเป็นต้น , สิ่งที่มีความรู้สึกหรือเคลื่อนไหวไปได้เอง รวมตลอดทั้งเทพ มาร พรหม มนุษย์เปรต อสุรกาย ตีรจฉาน และสัตว์นรก (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. ๒๕๔๓ : ๓๒๒-๓๒๓)

จากวรรณคดีเรื่องไตรภูมิพระร่วง ของพระยาสิทธิไทย (๒๕๑๕) ได้แบ่งสัตว์โลกออกตามภูมิได้ ๓ ภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ แต่ละภูมิพอจะสรุปได้ดังนี้

๑. รูปภูมิ เป็นดินแดนของพรหมที่มีรูป เรียกว่า โสฬสพรหม มี ๑๖ ชั้น แบ่งตามผู้สำเร็จฌานทั้ง ๔ คือ ปฐมฌานภูมิ ทุตติฌานภูมิ ตติยฌานภูมิ และจตุตถฌานภูมิ

๒. อรูปภูมิ เป็นดินแดนของพรหมไม่มีรูป แบ่งตามผู้สำเร็จอรุณภูมิ ๔ คือ อากาสาัญญาตนภูมิ วิญญาณัญญาตนภูมิ อาภิญญาตนภูมิ เนวสัญญานาสัญญาตนภูมิ

๓. กามภูมิ เป็นดินแดนที่ยังข้องอยู่ด้วยกามตัณหา ประกอบด้วยทุกคติภูมิ (หรืออบายภูมิ ๔) และสุคติภูมิ ๗ รวมได้ ๑๑ ภูมิ

๓.๑ สุคติภูมิ ได้แก่ ฌกามาพจรภูมิ (หรือสววรรคภูมิ ๖) และมณฑสภูมิ ๑

๓.๒ ทุกคติภูมิ หรืออบายภูมิ ได้แก่ นรกภูมิ เปตภูมิ อสุรกายภูมิ และตีรจฉานภูมิ

(พระยาสิทธิไทย . ๒๕๑๕ : ๑ - ๘)

ดังนั้นผู้วิจัยจึงจัดแบบเปรียบเทียบเกี่ยวกับสัตว์โดยแบ่งสัตว์เป็นภูมิต่างๆ เฉพาะภูมิที่ผู้นิพนธ์นำมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบในเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา ดังหัวข้อต่อไปนี้

๑.๑ รูปภูมิ คือดินแดนของพรหมที่มีรูปทั้ง ๑๖ ชั้น

๑.๒ กามภูมิ คือดินแดนของผู้ที่ยังข้องอยู่กับกามตัณหา สัตว์ในกามภูมิที่ผู้นิพนธ์ใช้เป็นแบบเปรียบเทียบ คือ

๑.๒.๑ สุคติภูมิ คือดินแดนของผู้ที่เกี่ยวข้องอยู่กับกาม แบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ ดังนี้

๑.๒.๑.๑ ฌกามาพจรภูมิ หรือสววรรคภูมิ เป็นดินแดนของเทวดาที่ยังเกี่ยวข้องกับกามตัณหา

๑.๒.๑.๒ มณฑสภูมิ เป็นดินแดนของคน หรือมนุษย์

๑.๒.๒ ทุกคติภูมิ คือดินแดนอันชั่วร้าย ภูมิที่ผู้นิพนธ์นำมาเป็นแบบเปรียบเทียบคือ ตีรจฉานภูมิ เป็นดินแดนของสัตว์ที่ปราศจากความเจริญ

เนื่องจากอรุณภูมิเป็นดินแดนของพรหมไม่มีรูป หาดัตตไม่ได้ มีแต่จิต จันทรศิริ แทนมณี ได้กล่าวว่า “อรุณพรหมนั้นหาดัตตไม่ได้ เพราะรังเกียจว่าการมีตัวตนจะก่อให้เกิดความชั่วต่างๆ ดังนั้นจึงภาวนาให้เหลือแต่จิตอย่างเดียว ฉะนั้นเมื่อสิ้นชีวิตขณะเข้ามาจนถึงไปบังเกิดในชั้นอรุณพรหม ซึ่งมีจิตเป็นอายตนะเพียงอย่างเดียว” (จันทรศิริ แทนมณี . ๒๕๒๒ : ๖๓) ดังนั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสจึงไม่นำพรหมที่อยู่ในอรุณภูมิมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบ แต่นำเฉพาะพรหมในรูปภูมิ หรือพรหมมีรูปมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบเท่านั้น เพราะมีลักษณะที่สามารถนำมาเปรียบเทียบได้

๑.๑ รูปภูมิ

รูปภูมิเป็นดินแดนของพรหม เรียกว่า โสฬสพรหมหรือรูปพรหม มี ๑๖ ชั้น ตามที่ปรากฏในหนังสือไตรภูมิโลกวินิจจยกถา ดังต่อไปนี้

รูปพรหม ๑๖ ชั้น คือ พรหมปาริสาชชา ๑ พรหมปโรหิตา ๑ มหพรหมมา ๑ ปริตตภาพรหม ๑ อัปมาณาภาพรหม ๑ อาภัสสรพรหม ๑ ปริตตาสภาพรหม ๑ อัปมาณาสภาพรหม ๑ สุภกิณหาพรหม ๑ เวหฬผลพรหม ๑ อสัณญีสัตตาพรหม ๑ อวิหาพรหม ๑ อตปปาพรหม ๑ สุทิสสาพรหม ๑ สุทิสสีพรหม ๑ อกนิฏฐพรหม ๑ เป็น ๑๖ เหล่าด้วยกันดังนี้... พรหมทั้งหลายอายุยืน ๕๐๐ มหากัป เมื่อสิ้นอายุและจากเมืองพรหมแลพระหมนั้นมีบุญอันใดได้กระทำแต่ก่อน แลสิ้นใจนั้นก็คืนมาเป็นปกติดังคนทั้งหลาย แลไปเกิดโดยอัมภอนุญแลบาป เพราะว่าบมิได้ถึงนิพพาน มีพรหม ๕ ชั้น คือ อวิหาพรหม ๑ อตปปาพรหม ๑ สุทิสสาพรหม ๑ สุทิสสีพรหม ๑ อกนิฏฐพรหม ๑ นับเป็น จตุตถฌานภูมิ ตายไปก็ได้เกิดในพรหม ๕ ชั้น ที่ปัญจพิทสุทธาวาส และจะไม่เกิดในเมืองมนุษย์นี้เลย

(พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) . ๒๕๒๐ค : ๒๒๘ – ๒๔๑)

ผู้นิพนธ์นำพระพรหมมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบในหลายสำนวนด้วยกัน โดยลักษณะของพระพรหมที่ผู้นิพนธ์นำมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบ คือ รูปกาย และเสียงของพระพรหม

๑.๑.๑ แบบเปรียบเทียบเกี่ยวกับรูปกายของพระพรหม

ผู้นิพนธ์ใช้รูปกายของพระพรหมเป็นแบบเปรียบเทียบ รูปกายของพระพรหมนั้นมีความงดงาม ดังที่ พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) ยังได้กล่าวพรรณนารูปกายของพระพรหมไว้ดังข้อความต่อไปนี้

ถ้าจะว่าด้วยสัณฐีพรรณแห่งพรหมนั้น พรหมทั้งหลายมีสัณฐีพรรณอันงามกว่าเทวดาในอภามาพจรสวรรค์ รัศมีแห่งพรหมนั้นรุ่งเรืองกว่ารัศมีเทวดาในอภามาพจรสวรรค์ รัศมีแห่งพรหมทั้งหลายนั้นรุ่งเรืองกว่ากันยิ่ง ๆ ขึ้นไปทุกชั้น ๆ ถ้าจะว่าโดยสัณฐานประมาณใหญ่น้อยแห่งพรหมนั้น พรหมทั้งหลายมีสัณฐานเป็นบุรุษ มิได้เป็นสัณฐานสตรี แท้จริงสตรีภาพอันจำเริญผดงามสมบัติได้นั้น บังเกิดได้แต่ใน

ปาริสีชนาพรหมชั้นต่ำ มีอาจล่งขึ้นไปบังเกิดในพรหมโลกชั้นบน ๆ นั้นได้ ... ทำวมหาพรหมทั้งหลายนั้น แต่ล้วนก่อปรด้วยสิริโสภาครูปโฉมนั้นงามอุดม ... รูปแห่งมหาพรหมทั้งปวงนั้นงามประดุจดังรูปทองทั้งแท่ง มิฉะนั้น รุ่งเรืองงามประดุจดังว่าแสงแห่งประทีปอันส่องสว่างขลิบโอภาส งามบริสุทธิสะอาดไม่มีที่ชั่วอาการภายในตัวคือ ตับ ไต ไล้ เส้นน้อย เส้นใหญ่ แลเสมหะ วุริระ เสโท เมโท ปุพโฟ โลหิต แลท่อนอุจจาระน้อยใหญ่ นั้น จะได้มีในกายแห่งทำวมหาพรหมทั้งปวงนั้นหาบมิได้ ทำวมหาพรหมทั้งปวงนั้นคงมีแต่ เกสา นขา ทันตา ฌม เล็บ ฟัน ทั้ง ๓ นั้นมีอยู่ แล้วทำวมหาพรหมทั้งปวงนั้น จะได้หายใจเข้าออกอย่างประหนึ่งว่า เทพยดาในชั้นฉกามาพจรสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้นนั้นหาบมิได้ อันว่าคฤหาสน์ประเทศที่ลับ แลอุจจาระปัสสาวะ แห่งทำวมหาพรหมนั้นจะได้มีหาบมิได้ พรหมทั้งหลายนั้นจะได้บริโภคอาหารนั้นหาบมิได้ อิมอยู่ด้วยปิตุสุข ปิตีทั้ง ๕ ประการนั้น เป็นอาหารแห่งพรหมทั้งปวง แลองคาพยพแห่งพรหมทั้งปวงนั้นประณีตบรรจง งามกว่ากันยิ่งๆ ขึ้นไปทุกชั้น ๆ ที่จะสูงจะใหญ่นั้นแล้ว ก็สูงใหญ่กว่ากันยิ่งๆ ขึ้นไปทุกชั้น ๆ แลหมู่พรหมทั้งหลาย จะได้เอากลิ่นเป็นอารมณ์ เอรสเป็นอารมณ์ สัมผัสเป็นอารมณ์นั้นหาบมิได้ เหตุใด? เหตุว่า ฌานวิญญาน แลชีวหาวิญญาน กายวิญญานนั้น บมิได้มีในพรหมโลก แลวิมานแห่งพรหมทั้งปวงนั้น เทียรยอมแล้วไปด้วยแก้ว โดยกำหนดเป็นที่สุดแต่พื้นแผ่นดินในพรหมโลกนั้นก็แล้วไปด้วยแก้วประพาฬ ในวิมานพรหมนั้น จะได้มีนางเทพอัปสรฟ้อนรำบำเรอด้วยเครื่องดุริยางคดนตรีดีดตีเป่า เหมือนในฉกามาพจรสวรรค์นั้นหาบมิได้ ในพรหมโลกนั้น มิได้มี... สตรีเป็นอันขาด วิมานอันหนึ่งก็มีพรหมอยู่องค์หนึ่ง ในพรหมโลกนั้นมีแต่สิริไสยาสน์กับ... ภูษาเครื่องประดับประดาอาภรณ์ทั้งปวงจะได้มีทิพยบริวารอันแสนอกกว่านั้นบมิได้

(พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) . ๒๕๒๐ค : ๒๖๒ — ๒๖๓)

ลักษณะของพระพรหมที่ยกมาดังกล่าวสามารถสรุปได้ว่า พระพรหมมีลักษณะดังต่อไปนี้

- ๑) พระพรหมมีรัศมีสว่างไสว
- ๒) พระพรหมมีฐานฐานเป็นบุรุษ
- ๓) พระพรหมมีรูปดังทอง รุ่งเรืองด้วยแสงแห่งประทีป
- ๔) พระพรหมไม่มีลมหายใจเข้า ลมหายใจออก
- ๕) พระพรหมไม่มีอวัยวะสำหรับบอกเพศ
- ๖) พระพรหมไม่เสวยอาหาร อิมด้วยฌานสมาบัติ
- ๗) พระพรหมไม่รู้จักกลิ่นหอมและเหม็น ไม่เสวยอาหาร และสัมผัสไม่รู้สึกรู้สึบ แสดงว่า

พระพรหมมีอายตนะหรือสื่อติดต่อเพียง ๓ ทาง คือ ตา หู และใจ

ผู้นิพนธ์นำรูปกายอันสง่างามของพระพรหมมากล่าวเป็นแบบเปรียบเทียบในข้อความตอนที่บรรยายลักษณะของเจ้าชายสิทธัตถะขณะประสูติผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบเจ้าชายสิทธัตถะกับพระพรหม ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีท่อนพระกายอันตั้งตรงดุจกายท้าวมหาพรหม จะได้น้อมไปในเบื้องหน้าแล
เบื้องหลัง เหมือนกายชนทั้งหลายอื่นก็หามิได้ ในบุรชาติพระองค์มิได้เบียดเบียนฆ่าเสียซึ่งสัตว์อื่น จึงได้
พระมหาบุรุษลักษณะนี้

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๗๔)

ผู้นิพนธ์เปรียบรูปกายของเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีลักษณะกายตั้งตรงเหมือนพระพรหม
 “จะได้น้อมไปในเบื้องหน้าแลเบื้องหลัง เหมือนกายชนทั้งหลายอื่นก็หามิได้” ลักษณะที่ผู้นิพนธ์ใช้เปรียบ
 รูปกายของเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีรูปกายตั้งตรงดุจพระพรหมนี้ เป็นลักษณะที่ปรากฏตามลักษณะมหา
 บุรุษ ข้อ ๑๕ ซึ่งกล่าวว่า “มีพระกายตรงเหมือนกายพรหมฯ” (พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค
 เล่ม ๑๐ หน้า ๑๔ . ๒๕๔๕ : ซีดีรอม) ผู้นิพนธ์เปรียบรูปกายของเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีลักษณะกายตั้ง
 ตรงเหมือนกับพระพรหม แสดงให้เห็นถึงความงดงาม และสง่าผ่าเผยของเจ้าชายสิทธัตถะ

นอกจากนั้นข้อความตอนที่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จประพาสพระราชอุทยานเพื่อดูแล
 ความเป็นอยู่ของประชาชนนั้น ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีความสง่างามประดุจ
 พระพรหม ดังข้อความต่อไปนี้

สมเด็จพระอมรินทรปิณสุทนต์เทพธานีท้าวโกสีย์ทรงอาวชนาการก็ทราบเหตุ จึงตรัสสั่งเวสสุกรรม
เทพบุตรให้ลงไปประดับพระกายพระมหาสัตว์... แลพระเวสสุกรรมทรงเครื่องประดับพระมหาสัตว์ด้วย
นันทาทิพย์ปิลันธนาภรณ์ไพโรจน์อร่ามงามประดุจพรมกুমาร เสร็จแล้วก็กลับไปยังเทวโลก

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๑๐๐)

พระเวสสุกรรมคือเทพการช่างแห่งสวรรค์ ได้ลงจากสวรรค์ช่วยแต่งองค์ให้เจ้าชาย
 สิทธัตถะด้วยเครื่องประดับฉลองพระองค์ที่งดงามทำให้เจ้าชายสิทธัตถะสง่างามดุจพรมกুমาร

๑.๑.๒ แบบเปรียบเกี่ยวกับเสียงของพระพรหม

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๑๐ ได้กล่าวถึงเสียงของสนังกุมาร
 พรหม ซึ่งเป็นพรหมที่เฝ้าติดตามพระพุทธเจ้า ดังข้อความต่อไปนี้

เสียงของสนังกุมารพรหมผู้กล่าวเนื้อความนี้ ประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ คือ แจ่มใส ๑ ชัดเจน
 ๑ นุ่มนวล ๑ น่าฟัง ๑ กลมกล่อม ๑ ไม่พร่า ๑ ลึก ๑ มีกังวาน ๑ สนังกุมารพรหมยอมให้บริษัทประมาณ

เท่าใดทราบความด้วย เสียง กระแสเสียงก็ไม่แพร่ไปในภายนอกบริษัทเท่านั้น ก็ผู้ใดมีเสียงประกอบ ด้วยองค์ ๘ ประการอย่างนี้ ผู้นั้นท่านกล่าวกันว่า มีเสียงดังเสียงพรหม ฯ

(พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๑๐ หน้า ๑๗๙ . ๒๕๔๕ : ซีดีรวม)

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบเสียงอันไพเราะเหมือนกับเสียงของพระพรหมไว้ในเนื้อหาตอนที่ บรรยายความงามของพระนางสิริมหามายาแล้วกล่าวถึงเสียงและถ้อยคำอันไพเราะของพระนาง ดัง ข้อความต่อไปนี้

พระสูตรที่สามวนมธุรสธารเสนาะ คุจสำเนียงแห่งทำวมหาพรหมอันเพราะพร้อมไปด้วยองค์ ๘ ประการ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๘)

ผู้นิพนธ์ได้บรรยายถึงเสียงและถ้อยคำของพระนางสิริมหามายาว่าทรงมีพระกระแส เสียงที่ไพเราะกังวาน อ่อนหวานจับใจผู้ฟัง เหมือนเสียงทำวมหาพรหม

นอกจากนั้นตอนที่เจ้าชายสิทธัตถะประสูติจากพระครรภ์ ขณะนั้นก็เกิดสิ่งมหัศจรรย์ ขึ้น คือเมื่อประสูติก็สามารถเสด็จดำเนินได้ ๗ ก้าว รวมทั้งสามารถเปล่งวาจาด้วยเสียงอันไพเราะได้ ดังต่อไปนี้

แลพระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรไปทั้ง ๑๐ ทิศ มิได้เห็นผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งจะเสมอด้วยพระองค์ จึงบ้าย พระพักตร์ไปข้างทิศอุดรแล้วย่างพระบาทไป ๗ ก้าว บนพื้นแผ่นทอง อันทำวจุโลกบาลถือนรองรับ แล้ว หยดยืนบนทิพยปทุมชาติมีกลีบได้ ๑๐๐ กลีบ จึงเปล่งพระสุรเสียงอันไพเราะดุจเสียงมหาพรหม กอปร ด้วยองค์ ๘ ประการ ดำรัสอาสภิสวาจาด้วยพระคาถา... อธิบายความว่า อาตมานี้ประเสริฐยิ่งใหญ่นิ โลก หาผู้ประเสริฐเสมอมิได้ แลชาตินี้เป็นชาติสุดท้ายของอาตมา

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๕๖)

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะประสูติจากพระครรภ์ พระองค์ทอดพระเนตรไปทั้ง ๑๐ ทิศ คือทิศ ใหญ่ ๔ ทิศ ทิศน้อย ๔ ทิศ และทิศเบื้องบนเบื้องล่าง ทรงเห็นว่าไม่มีใครดีเลิศและเพียงพร้อมเสมอ พระองค์ได้ จึงผินพระพักตร์ไปทางทิศเหนือแล้วเสด็จพระดำเนินไป ๗ ก้าว ตรัสด้วยเสียงอันไพเราะ

เหมือนเสียงพระพรหม พร้อมด้วยคุณลักษณะ ๘ ประการ อันเป็นลักษณะบ่งชี้ว่าพระองค์เป็น มหาบุรุษ

๑.๒ กามภูมิ คือดินแดนของผู้ที่ยังติดข้องอยู่กับกามตัณหา สัตว์ในกามภูมิที่ผู้นิพนธ์ใช้เป็นแบบเปรียบเทียบคือ

๑.๒.๑ สุกตภูมิ ดินแดนของผู้ที่ยังข้องเกี่ยวอยู่ในกาม

๑.๒.๑.๑ ฌกามาพจรภูมิ

ฌกามาพจรภูมิเป็นดินแดนของเทพที่ยังข้องเกี่ยวกับกามคุณ ๕ คือ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส เทพชั้นฌกามาพจรภูมิ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. จาตุมหาราชิกา สวรรค์ชั้นที่หนึ่ง มีท้าวมหาราช ๔ องค์ผู้ทำหน้าที่อภิบาลโลกทั้ง ๔ ทิศ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ คือ ท้าวอตรฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรูปักษ์ และท้าวกุเวร (ท้าวเวสสุวัณ)

๒. ดาวดึงส์ สวรรค์ชั้นที่ ๒ เป็นสวรรค์ของท้าวสักกะหรือพระอินทร์

๓. ยามา สวรรค์ชั้นที่ ๓ เป็นที่สถิตของเทพผู้ไม่มีความทุกข์ ความลำบากทั้งหลาย และมีความสุขอันเป็นทิพย์ เทพผู้ปกครองชั้นนี้คือ ท้าวสุยามเทพบุตร

๔. ดุสิต สวรรค์ชั้นที่ ๔ เทพผู้เป็นใหญ่ในชั้นนี้คือ สันดุสิตเทพบุตร เป็นสวรรค์ชั้นที่เปี่ยมด้วยความบริสุทธิ์ และก่อนที่พระพุทธรูปองค์จะจุติและตรัสรู้จะต้องเสวยพระชาติเป็นเทพบุตรที่สวรรค์ชั้นนี้

๕. นิมมานนรดี สวรรค์ชั้นที่ ๕ เทพในชั้นนี้สามารถเนรมิตรโภคสมบัติได้ด้วยตนเองตามความต้องการ ท้าวนิมมานนรดีเป็นผู้ปกครองเทพชั้นนี้

๖. พรนิมิตตวสวัตดี สวรรค์ชั้นที่ ๖ เทพชั้นนี้ปรารถนาสิ่งใดไม่ต้องเนรมิตเอง แต่จะมีเทพอื่นเนรมิตให้ มีท้าวพรนิมิตตวสวัตดีปกครองสวรรค์ชั้นนี้

สำนวนเปรียบในเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา มีการใช้เทพในฌกามาพจรภูมิเป็นแบบเปรียบเทียบ เทพองค์ที่ผู้นิพนธ์มักจะนำมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบมากคือ พระอินทร์ เทพในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และเทพทั่วไปไม่ได้ระบุว่าเป็นเทพในสวรรค์ชั้นใด

พระอินทร์

พระอินทร์ทรงเป็นเทพสูงสุด ทรงอำนาจเด็ดขาดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระไตรปิฎกกล่าวถึงพระอินทร์โดยเรียกว่า “ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่ของทวยเทพ” (พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑๕ หน้า ๑๙๒ .๒๐๐๒ : ชีตโรดม) พระอินทร์ทรงมีพระนามมากมาย เช่น โกสิย สักกะ

มทว วัชรินทร์ เพชรปานิ เป็นต้น อุดม รุ่งเรืองศรี ได้กล่าวถึงรูปกายและคุณสมบัติของพระอินทร์ไว้ในหนังสือ เทวดาพุทธ ดังข้อความต่อไปนี้

พระอินทร์มีกายสีทองสุกปลั่งคล้ายสีเปลวไฟ น้ำเสียงคล้ายระฆังทอง เมื่อพระอินทร์ปรากฏกายขึ้นที่ใด ที่นั้นจะมีแสงสว่างอันงดงามที่เกิดจากรัศมีกาย คนทั่วไปชื่นชมและยกย่องความสง่างามของพระอินทร์เสมอ นอกเหนือจากนี้ พระอินทร์ยังเหนือกว่าเทพอื่น ๆ ทั้งอายุ ความงาม อำนาจ รวมทั้งมีความสามารถพิเศษในด้านความรู้สึกในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส

(อุดม รุ่งเรืองศรี. ๒๕๒๓ : ๗๓ - ๗๕)

แบบเปรียบเทียบเกี่ยวกับรูปกายของพระอินทร์ จำนวนเปรียบเทียบที่นำพระอินทร์มาเป็นแบบเปรียบเทียบ คือ จำนวนเปรียบเทียบในเนื้อความตอนที่กล่าวถึงความงามของพระนางสิริมหามายา ดังข้อความว่า

พระราชกุมารี อันทรงสถิตบนรัตนขจิตบัลลังก์ในท่ามกลางสภามณฑลที่สนามเล่น มี
พระสิริวิลาสเลิศเล่ห์... ประดุจท้าวเทพยวชิรินทร์อันเสด็จนิสินทนาการ เบื้องบนบันฑุกัมพลศิลาอาสน์
ณ ภายใต้ตรุราชปาริภคตรพฤษในดาวดึงส์เทวโลก แลแวดล้อมด้วยทวยเทพคณานิกรบรรษัทเป็น
บริวาร

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๖)

ข้อความว่า “พระสิริวิลาสเลิศเล่ห์... ประดุจท้าวเทพยวชิรินทร์” ซึ่งใช้คำว่า “ประดุจ” เป็นคำเปรียบนั้น เปรียบเทียบให้เห็นว่าพระนางสิริมหามายาผู้สถิตเหนือรัตนบัลลังก์ย่อมมีความงดงามเหนือเหล่านางสนมก้านัลทั้งหลาย โดยเปรียบกับพระอินทร์ที่มีความสง่างามเหนือเทพทั้งหลาย

ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบพระนางสิริมหามายาขณะที่นั่งอยู่บนรัตนบัลลังก์ว่ามีความงดงาม เหมือนพระอินทร์ที่นั่งอยู่บนแท่นศิลาแก้วใต้ต้นปาริชาติ บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และแวดล้อมด้วยหมู่เทพอันเป็นบริวารมากมาย

ในจำนวนตอนที่กล่าวถึงความงามของเจ้าชายสิทธัตถะก็มีการกล่าวเปรียบเจ้าชายสิทธัตถะกับพระอินทร์อีกเช่นกัน ดังข้อความต่อไปนี้

กาลเมื่อทิวากรอันใกล้จะอัสดงคตก็เสด็จบทรขึ้นจากสระมณฑลสระ นิสิตนาการนั่งเหนือ
 ปาสาณมณฑลอาสน์กอบด้วยพระสิริวิลาสอุฬาร ปานประหนึ่งองค์สมเด็จพระจักรพรรดิเทพสถิต ณ เบื้องบน
 บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ณ ภายใต้ปาริฉัตรกตวรราชในสุราลัยโลก

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๙๙-๑๐๐)

ผู้นิพนธ์เปรียบให้เห็นความงามของเจ้าชายสิทธัตถะกับพระอินทร์ ในขณะที่เจ้าชาย
 สิทธัตถะประทับในพระราชอุทยาน โดยเปรียบกับพระอินทร์ที่นั่งอยู่บนพระแท่นบัณฑุกัมพล ได้ต้นปาริ
 ชาติบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ผู้นิพนธ์ใช้ข้อความเปรียบเทียบเพื่อแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้ามีบุญบารมีเหนือเทพ
 บนสวรรค์คือพระอินทร์ โดยเปรียบเทียบให้เห็นภาพของพระพุทธเจ้าประทับนั่งเหนือปาสาณมณฑล
 อาสน์ซึ่งเป็นที่นั่งทำจากแผ่นศิลา กับภาพของพระอินทร์ประทับบนบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ซึ่งเป็น
 แท่นหินได้ต้นปาริชาติ เป็นอาสนะของพระอินทร์อยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แสดงให้เห็นความสง่างาม
 และความยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้าอย่างเลิศล้ำเท่าเทียมกับพระอินทร์เทพบนสรวงสวรรค์

นอกจากนั้น ยังมีแบบเปรียบเทียบเกี่ยวกับความสุขของพระอินทร์ ผู้นิพนธ์ได้นำความที่
 พระอินทร์ผู้ยิ่งใหญ่บนสวรรค์ ผู้มีบุญญาธิการมีบริวารคอยรับใช้มากมายมาเปรียบเทียบกับเจ้าชาย
 สิทธัตถะ พระญาติไทย กล่าวถึงความสุขของพระอินทร์ที่ได้ครองทิพยสมบัติอยู่บนสรวงสวรรค์ชั้น
 ดาวดึงส์ ดังข้อความต่อไปนี้

เมืองของพระอินทร์กว้างขวาง มีปราสาทปราสาทแก้ว กำแพงแก้ว ประตูทองประดับด้วยแก้วทั้ง ๗
 ประการ เมื่อเปิดประตูจะได้ยินเสียงดนตรีอันไพเราะ กลางสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มีไพชยนต์ปราสาทที่ประทับ
 ของพระอินทร์ ประดับด้วยแก้ว ๗ ประการ บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ทางทิศตะวันออก มีอุทยาน ชื่อนันทวัน
 ทาน มีต้นไม้ดอกไม้งามมาก ทิศใต้มีอุทยานชื่อ ผรุสวัน มีต้นไม้อ่อนค้อมเหมือนไม้ดัด ทิศตะวันตก
 มีอุทยานใหญ่ชื่อ จิตรลดาวัน มีเหล่าไม้เลื้อยประดับ ทิศเหนือมีอุทยานใหญ่ ชื่อสักกวัน มีเถาวัลย์ร่างกับมี
 ผู้แต่งไว้ ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีอุทยานชื่อ มหาวัน ในสวนนี้มีต้นกลปพฤกษ์ที่มีแท่นศิลาแก้ว ชื่อ
 บัณฑุกัมพล เป็นแท่นสีแดงดังพู่ผ้า

(พระญาติไทย. ๒๕๑๕ : ๒๐๗-๒๑๐)

จะเห็นได้ว่าเมืองของพระอินทร์นั้นงดงามตระการตาและใหญ่โตมาก ดังนั้นผู้นิพนธ์
 จึงใช้แบบเปรียบเทียบเป็นพระอินทร์ที่เสวยทิพยสมบัติอย่างมีความสุขบนสวรรค์มาเปรียบเทียบกับเจ้าชาย
 สิทธัตถะ ดังข้อความต่อไปนี้

จนสายัณห์สมัยแวดล้อมไปด้วยคณานางอนเณนิกรสุวรรณค์ลักกราชกัญญาลงสรงสนานใน
มหามงคลสระโบกขรณี ครุวนาดูองค์โกสิยัสสุเรนทรมเหล็กขั้มีฆวาน อันเสด็จลงสรงสนานใน
ทิพยนันทโบกขรณี มีอัปสรสุวรรณค์นิกรกัญญาเป็นบริวาร

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๙๙)

ผู้นิพนธ์แสดงให้เห็นบุญญาธิการของเจ้าชายสิทธัตถะที่มีเหล่าบริวารและนางกำนัล
ตามรับใช้ไม่ขาดแม้เวลาลงสรงน้ำในสระโบกขรณีก็ยังมีบริวารเฝ้าแทน เหมือนพระอินทร์ลงสรงน้ำใน
สระทิพยนันทโบกขรณีบนสวรรค์แล้วมีเหล่านางฟ้ามากมายคอยรับใช้

นอกจากนั้นในตอนทีกล่าวถึงเจ้าชายสิทธัตถะได้เสวยสุขสมบัติในปราสาทสามหลัง
คือ ปราสาทฤดูหนาว ปราสาทฤดูร้อน และปราสาทฤดูฝน ที่พระเจ้าสิริสุทโธทนะสร้างให้ ดังข้อความ
ต่อไปนี้

แลสมเด็จพระโพธิสัตว์เสวยสุขสมบัติในปราสาททั้ง ๓ ปานประหนึ่งสมเด็จพระปาณิเทวราช
อันเสวยทิพยสมบัติในไพชยนต์รัตนทิพยพิมานสวรรค์ในชั้นดาวดึงส์เทวโลก

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๙๕)

ผู้นิพนธ์เปรียบให้เห็นความสุขสบายของเจ้าชายสิทธัตถะที่ได้ครองราชสมบัติกรุง
กบิลพัสดุ์ เช่นเดียวกับสมเด็จพระปาณิหรือพระอินทร์ที่ได้เสวยทิพยสมบัติในไพชยนต์พิมานบนสรวง
สวรรค์ ดังที่ พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) ได้กล่าวบรรยายความงามของไพชยนต์พิมาน ไว้ว่า

ไพชยนต์พิมานนั้นประกอบด้วยเสาล้วนงาม ๆ พิจิตร อานุภาพฤทธิ์อันมิตรสร้างสวรรค์ เสา
ทั้งหลายนั้น บางเหล่าก็แล้วด้วยทอง บางเหล่าก็แล้วด้วยเงิน บางเหล่าก็แล้วด้วยแก้วมณี บางเหล่าก็
แล้วด้วยแก้วประพาฬ บางเหล่าก็แล้วด้วยแก้วแดง บางเหล่าก็แล้วด้วยแก้ว ๗ ประการ ต้นเสาทั้งปวงนั้น
มีฐานฐานดังรูปหม้อ พิจิตรด้วยลวดลายจำหลัก เป็นรูปพาฬมฤคบรรจงต่างๆ

(พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) . ๒๕๒๐ ค : ๑๑๖)

จะเห็นว่า ข้อความที่ยกมาข้างต้นนั้นได้บรรยายถึงความงามของปราสาทไพชยนต์
ไว้อย่างงดงามวิจิตรตระการตา ดังนั้นจากการเปรียบเทียบความสุขสบายของเจ้าชายสิทธัตถะกับพระ
อินทร์นั้นจึงแสดงให้เห็นถึงความมั่งคั่งของปราสาท ๓ หลังที่ประทับของเจ้าชายสิทธัตถะอีกด้วย

นอกจากความงามและความสุขของพระอินทร์ที่ครองทิพยสมบัติอันมากมายแล้ว ผู้
นิพนธ์ยังใช้แบบเปรียบเกี่ยวกับพระบรมเดชาณุภาพของพระอินทร์ ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบพระบรมเดชา
ณุภาพของพระอินทร์ กับเจ้าชายสิทธัตถะ ดังข้อความต่อไปนี้

พระบรมโพธิสัตว์ทรงสถิตบนมงคลราชรถ แวดล้อมด้วยมหันตโยธาสนามาตย์บริวารปาน
ประหนึ่งว่าองค์โกสิยัสสะกยเทวราช อันสถิตท่ามกลางทิพยเวษยันตรถแวดล้อมด้วยอมรคณาทั้ง ๗ ชั้นฟ้า
เป็นบริวาร

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๐๒)

เจ้าชายสิทธัตถะขณะที่เสด็จเยี่ยมเยือนราษฎรเสด็จโดยทางรถที่ตกแต่งประดับ
ประดาอย่างวิจิตรงดงามสมพระเกียรติ แวดล้อมไปด้วยจตุรงคเสนา อำมาตย์ และข้าราชการบริวาร
มากมายรายล้อม เหมือนกับพระอินทร์ราชาแห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่ประทับนั่งบนรถเวษยันต์แวดล้อม
ไปด้วยเหล่าเทพเป็นบริวาร แสดงถึงความเป็นอำนาจ ความยิ่งใหญ่ ที่มีเหล่าข้าราชการบริวารแวดล้อม
อารักขาเป็นกองทัพขนาดใหญ่

นอกจากนั้น ยังมีสำนวนที่กล่าวถึงพระบรมเดชาณุภาพของพระอินทร์เป็นแบบเปรียบ
อีกสำนวนคือตอนที่กล่าวถึงเจ้าชายสิทธัตถะอภิเษกกับพระนางยโสธราพิมพา ดังข้อความต่อไปนี้

สมเด็จพระบรมกษัตริย์กักราชาภิเษกพระมหาบุรุษให้เสวยสมบัติตั้งพระพิมพาเทวองค์อัครมเหสี
แลพระมหาสัตว์แวดล้อมด้วยอเนกขัตติยราชานารีเป็นบริวาร ปานประหนึ่งว่าสมเด็จพระวัชรินทร์เทวราชอันมี
เทพอัปสรกัญญาเป็นบริวาร

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๙๔)

ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบเจ้าชายสิทธัตถะและพระนางยโสธราพิมพา ว่าเหมือนกับ
สมเด็จพระวัชรินทร์ หรือพระอินทร์ เพื่อแสดงให้เห็นถึงอำนาจ ความยิ่งใหญ่ ความสุขสบายเมื่อได้ครอง
ทิพยสมบัติพร้อมทั้งมีนางฟ้าเป็นบริวารคอยรับใช้อีกมากมาย เช่นเดียวกับเจ้าชายสิทธัตถะ และ
พระนางยโสธราพิมพาที่มีเหล่ากษัตริย์แวดล้อม รวากับพระอินทร์ที่มีนางฟ้าเป็นบริวาร

เอราวัณเทพบุตร

เอราวัณเทพบุตรสถิตบนสุวรรณค้ำขึ้นดาวดึงส์ มีหน้าที่เนรมิตตนเป็นช้างพาหนะเมื่อพระอินทร์และเทพบริวารทั้ง ๓๒ องค์ประสงค์จะเสด็จออกประพาสพระอุทยาน ผู้นิพนธ์นำลักษณะวงของช้างเอราวัณมาเปรียบเทียบกับลำพระกรของเจ้าชายสิทธัตถะดังข้อความต่อไปนี้

ลำพระกรทั้งสองงามดุจวงแห่งเอราวัณเทพยหัตถิ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๘)

สำนวนเปรียบนี้เปรียบแขนทั้งสองข้างของเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีลักษณะเหมือนกับวงช้าง แสดงถึงความอ่อนช้อยของแขน และมีรูปทรงกลมกลึงงดงาม

เทพ

เทพจัดเป็นบุคคลที่มีลักษณะพิเศษกว่ามนุษย์ทั่วไป ทั้งด้านตัวตนและทรัพย์สินสมบัติต่าง ๆ ทั้งการอุปบัติ, ลักษณะรูปร่าง, การเคลื่อนไหว, รัศมี เป็นต้น นอกจากนั้น ที่อยู่อาศัยของเทพก็ต่างจากโลกมนุษย์ มีลักษณะเป็นทิพย์ คือ มีลักษณะเด่นวิเศษเหนือปกติธรรมดา (พินิจ สุขสถิตย์. ๒๕๓๗: ๓๑) เทพที่ผู้นิพนธ์นำมาใช้เป็นแบบเปรียบนี้หมายรวมถึงเทพฝ่ายบุรุษ เทพฝ่ายสตรี และเทพโดยรวมไม่ว่าจะเป็นเทพฝ่ายบุรุษหรือฝ่ายสตรี สำนวนเปรียบที่ใช้แบบเปรียบเป็นเทพดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตอนที่เจ้าชายสิทธัตถะพระชนมายุได้ ๗ พรรษา พระเจ้าสิริสุทโธทนะมหาราชให้ชุดสระโบกขรณี ซึ่งเป็นสระน้ำที่มีขนาดใหญ่โตและงดงามมาก เพราะทรงทราบว่าเด็กวัย ๗ ขวบมักชอบเล่นน้ำ จึงชุดสระไว้ให้เจ้าชายสิทธัตถะได้ว่ายน้ำเล่น ดังข้อความต่อไปนี้

ครั้นเจริญกาลมาพระโพธิสัตว์เจริญพระชนมพรรษาได้ ๗ ขวบสมเด็จพระบรมกษัตริย์ตรัสถามหม่อมมาตย์ว่า ธรรมดาทารกมี ๗ ขวบนั้นชอบใจเล่นสิ่งอันใด อมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า พอใจเล่นน้ำ จึงดำรัสให้หาบรรดาช่างมีอยู่ในพระนครมาพร้อมกัน แล้วตรัสสั่งให้ไปทำการชุดสระโบกขรณีในที่พائنสำหรับจะให้พระราชบุตรแห่งเราลงเล่นน้ำ นายช่างทั้งหลายก็ไปกระทำการรับสั่ง... จำเดิมนั้นมาพระมหาสัตว์เปรียบประดุจเทวกุมารเสด็จลงสงสวนเล่นอุทกวารในทิพย์โบกขรณีเป็นนิตยกาล

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๘๖-๘๗)

สำนวนนี้เปรียบเจ้าชายสิทธัตถะขณะทรงเล่นน้ำอยู่ในสระ ว่าเหมือนกับเทว कुमार ที่เล่นน้ำอยู่ในสระทิพย์ เทว कुमार อาจหมายถึงเด็กที่ถูกตามใจ อยากรู้ได้อะไรก็ได้ เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นว่าเจ้าชายสิทธัตถะเป็นผู้ที่มีสง่าราศี สูงศักดิ์เหมือนเทวดา และยังเป็นพระราชกุมารที่มีความงดงาม น่ารักใคร่ อีกด้วย

นอกจากนั้นในข้อความตอนที่พระนางสิริมหามายาประทับอยู่บนบัลลังก์แก้วท่ามกลางนางกำนัลและบริวารมากมาย ผู้นิพนธ์ได้ใช้สำนวนเปรียบเทียบให้เห็นความสง่างามของพระนาง ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารี อันทรงสถิตบนรัตนขจิตบัลลังก์ในท่ามกลางสภังคมณฑลที่สนามเล่น มี
พระสิริวิลาสเลิศเล่ห์ประหนึ่งว่าเทวราชธิดา อันแวดล้อมด้วยอนกนิกรเทพอัปสรกัญญาในดุสิตเทวพิภพ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๑๖)

สำนวนนี้เปรียบเทียบพระนางสิริมหามายาซึ่งมีนางกำนัลเป็นบริวารแวดล้อมกับเทวราชธิดาที่มีนางอัปสรมาคอยรับใช้ ทั้งยังแสดงพระสิริโฉมของพระนางสิริมหามายาว่ามีพระสิริโฉมงดงามเด่นเหนือกว่านางกำนัลทั้งหลาย เปรียบเทียบกับนางเทวราชธิดาซึ่งมีความงามเหนือกว่านางอัปสรบริวาร

นอกจากนั้นตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับมากกรุงกบิลพัสดุ์ และออกบิณฑบาต ผู้นิพนธ์ได้กล่าวเปรียบเทียบท่าพระดำเนินขณะเสด็จบิณฑบาตว่าเหมือนท่าพระดำเนินของเทพ ดังข้อความว่า

บัดนี้พระราชบุตรแห่งพระองค์มาเสด็จโคจรบิณฑบาตโดยวิถีในพระนครนี้ด้วยเทวลีลาอันงาม
ดุจดั่งเทพยดา

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๓๐๘)

สำนวนนี้แสดงให้เห็นท่าทางอันงดงามของพระพุทธเจ้าขณะบิณฑบาตว่ามีกิริยาท่าทางงดงามเหมือนกับเทพ คือ กิริยาท่าทางการเดินมีความองอาจ งดงาม มีสง่าราศีประจักษ์แก่สายตาบุคคลทั้งหลาย และมีท่าพระดำเนินเบา ไม่ลงฝีเท้าหนัก เพราะเทวดาเดินเท้าไม่ติดดิน เหมือนกับเหาะหรือลอยไปมากกว่า

นอกจากนั้นตอนที่พระเจ้าพิมพิสารได้ยินเสียงเปรตร้องตอนกลางคืน จึงเสด็จไปถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ แล้วอุทิศส่วนกุศลให้เปรตเหล่านั้น เมื่อเปรตได้รับส่วนบุญก็พ้นจากความเป็นเปรตกลายเป็นเทพที่มีรัศมีสว่างไสวดุจเทวดาในดาวดึงส์เทวโลก ดังข้อความต่อไปนี้

เปรตทั้งปวงได้บริโภคซึ่งนานาทิพยสมบัติพ้นจากเปรตวิสัยมีรัศมีโอภาสดุจเทพดาในดาวดึงส์เทวโลก

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส . ๒๕๓๗ : ๒๗๓)

ข้อความนี้ได้บรรยายลักษณะเปรตซึ่งได้เสวยเทพยสมบัติว่ามีลักษณะเหมือนเทพในชั้นดาวดึงส์ มีรัศมีไพโรจน์ เพื่อแสดงให้เห็นถึงบุญกุศลที่พระเจ้าพิมพิสารอุทิศให้เปรตนั้นเป็นกุศลที่ใหญ่หลวงทำให้เปรตสามารถหลุดพ้นจากความเป็นเปรต

พระสังฆราชเมธังกร ได้กล่าวถึงลักษณะของเปรตไว้ใน “โลกที่ปกสรา” ว่า

พวกเปรตเป็นผู้พล่งผ่านไปเพราะความหิวกระหาย มีรูปร่างซูบผอมท้วมๆ ที่มีร่างใหญ่ มีฐานของกระดูกปรากฏเห็นได้ชัด ซี่โครงกางเห็นเป็นซี่ ๆ มีหนังท้องเท่านั้นเป็นเครื่องปิดที่กระดูกอันเป็นหนามของกระดูกสันหลัง ผิวหนังเหี่ยวย่นเหมือนผลน้ำเต้าที่ยังไม่แก่แต่เหี่ยวแห้ง ฉะนั้นมีร่างที่จะเหลือให้เห็นก็คือ ผิวหนัง กระดูก และเอ็น ดวงตาทั้งคู่อยู่ลึกลงไป มีผมยาวยุ่งรุงรัง มีขนรักแร้ เล็บ และขนทั่วๆ ไปงอกยาว...

(พระสังฆราชเมธังกร . ๒๕๒๙ : ๒๔)

จะเห็นได้ว่า เปรตมีลักษณะอัปลักษณ์ไม่น่ามอง แต่เมื่อได้รับบุญกุศลที่พระเจ้าพิมพิสารอุทิศให้ กลับกลายเป็นเทพผู้มีร่างกายงดงามมี ผิวพรรณผ่องใสเอิบอาบไปด้วยรัศมีเปล่งออกจากกายงดงาม แสดงถึงบุญกุศลที่พระเจ้าพิมพิสารอุทิศให้นั้นใหญ่หลวงยิ่งนัก

เทพอัปสร

อัปสร หมายถึง นางฟ้า (ราชบัณฑิตยสถาน . ๒๕๔๖ : ๑๓๕๖) ผู้นิพนธ์ได้ใช้แบบเปรียบเทียบเป็นเทพอัปสรในตอนที่พระเจ้าสีหนุราชต้องการให้พระสิริสุทโธทนะได้อภิเษกสมรส จึงให้พราหมณ์ ๔ คนไปหาหญิงที่มีคุณสมบัติเพียบพร้อมเหมาะสมกับพระโอรส แล้วพราหมณ์ก็ไปพบพระนางสิริมหามายา ผู้ที่มีความงดงามเป็นเลิศ ดังสำนวนเปรียบเทียบต่อไปนี้

ข้าพระบาททั้ง ๘ เทียบทจรแสวงหาพิจารณาในอุตมวงศ์แลเห็นพงศ์ทั้งหลายทั่วทั้ง
แปดหมื่นสี่พันพระนครก็มีพบพาน มาจนถึงนครสถานที่นี้ได้เห็นพระแม่เจ้าผู้ทรงศรีสุนทรลักษณ์
ลวงเสียซึ่งสตรีในมนุษย์โลกหาไม่เจอได้ ดุจเทพอัปสรกัญญา ทั้งรุ่งเรืองด้วยพระบวรวงศาประเสริฐกว่า
สรรพอนกนารี

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๑๙)

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบความงามของพระสิริมหามายาผู้เป็นธิดาของพระเจ้าชนาธิปราช
กษัตริย์ผู้ครองกรุงเทวทหนครว่ามีความงดงามยิ่งกว่าสตรีทั้งปวงดุจเป็นนางอัปสรซึ่งเป็นนางฟ้างาม
เหนือมนุษย์ทั้งหลาย ตามที่พระยาอนุมานราชธน กล่าวว่า เมื่อมนุษย์นี้ถึงนางฟ้าจะเห็นว่าเป็นบุคคล
ที่ประเสริฐกว่ามนุษย์ สิ่งใดดีที่สุด ไม่มีตัวตนในมนุษย์หรือมีแต่ไม่ดีถึงขนาดก็จะนำไปผนวกเข้าเป็น
ลักษณะของนางฟ้า (พระยาอนุมานราชธน (เสฐียรโกเศศ). ๒๕๑๘ : ๑๒๖) สำนวนนี้จึงแสดงว่า
พระนางสิริมหามายามีสิริโฉมงามเป็นเลิศ ทั้งยังเป็นผู้มีชาติตระกูลสูงส่งกว่าสตรีทั่วไป

ข้อความนี้แสดงให้เห็นถึงความพยายามอย่างมากของพราหมณ์ทั้ง ๘ ในการเสาะ
แสวงหาหญิงที่มีคุณสมบัติเหมาะสม และแสดงให้เห็นความงามอันโดดเด่นของพระนางสิริมหามายา
จาก ข้อความว่า “พิจารณาในอุตมวงศ์แลเห็นพงศ์ทั่วทั้งแปดหมื่นสี่พันพระนคร” สถานที่แปดหมื่นสี่
พันพระนครที่พราหมณ์ไปแสวงหาหญิงที่เหมาะสมทั้งหญิงในตระกูลสูง และหญิงในตระกูลต่ำก็ไม่มี
สตรีใดที่จะเปรียบพร้อมด้วยคุณสมบัติและรูปลักษณ์ที่เหมาะสมเทียบเท่ากับพระนางสิริมหามายาได้เลย
ดังนั้นพระนางจึงมีความเหมาะสมที่สุดที่จะเป็นพระมเหสีของพระเจ้าสิริสุทโธทนะ

นอกจากนั้นผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบความงามของเหล่านางสนมที่มาเล่นดนตรี ขับร้อง ฟ้อน
รำในพระราชวังของเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีความงามดุนางเทพอัปสรกัญญา ดังข้อความต่อไปนี้

ในขณะนั้นนางสนมทั้งหลายล้วนประดับกายด้วยสุวรรณภรณ์ทรงสร้อยรูปอันงามดุนางเทพอัปสร
กัญญามีหัตถ์ถือขนานาครียสังคีตแวดล้อมประโคมณฤมณศัพยดุริยางค์บ้างก็ฟ้อนรำขับร้องบำเรอประโลม
พระทัยให้ยินดีในเบญจพิชกามคุณ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๑๐๓)

จากข้อความนี้เป็นเนื้อหาตอนที่เจ้าชายสิทธัตถะมีพระชนมายุ ๒๙ พรรษา เจ้าชาย
สิทธัตถะมีพระประสงค์จะเสด็จออกมหาภิเนษกรรม พระองค์ทรงเปื้อนหน่ายความสุขสบายสิ่งบำเรอ
ต่าง ๆ จะเห็นได้ว่านางสนมที่มาขับร้อง ฟ้อนรำ เล่นดนตรี เพื่อให้เจ้าชายสิทธัตถะเกิดความ

ผลิตผลิติน เบญจกามคุณ จากข้อความว่า “นางสนมทั้งหลายล้วนประดับกายด้วยสุภาภรณ์ทรงสรีรรูปอันงามดุจนางเทพอัปสรกัญญา” เปรียบเทียบให้เห็นว่าเหล่านางสนมทั้งหมดที่เข้าปรนนิบัติบำเรอเจ้าชายสิทธัตถะล้วนแล้วแต่เป็นผู้มีรูปร่างงดงามยั่วยวนใจชายเป็นอย่างยิ่ง โดยผู้นิพนธ์เปรียบว่านางสนมเหล่านั้นงามดุจเหล่าเทพอัปสรกัญญา คือ มีความงามเกินยิ่งกว่ามนุษย์ทั่วไป

๑.๒.๑.๒ มนุสสภูมิ

มนุสสภูมิ หรือโลกมนุษย์ มนุษย์มีความคิดแลปัญญายิ่งกว่าสัตว์ทั้งหลายมากไปด้วยความดำริตริตระอง และสติสัมปชัญญะ มนุษย์ในที่นี้คือมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในชมพูทวีปเท่านั้น ส่วนอีก ๓ ทวีป คือ บุรพวิเทหะ อุตตรกुरुทวีป และอมรโคยาน เป็นทวีปในอุดมคติ มนุษย์ที่อยู่ใน ๓ ทวีปนี้ถือศีล & ไม่เคยทำบาปจึงมีอายุยืนนาน แต่มนุษย์ในชมพูทวีปอายุจะยาวหรือสั้นขึ้นกับบุญกุศลที่ได้กระทำ

ผู้นิพนธ์นำมนุษย์มาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบเพื่อให้เกิดจินตภาพ และเข้าใจความหมายของสำนวนเปรียบนั้นชัดเจนขึ้น ลักษณะของมนุษย์ที่นำมาใช้มีทั้งกิริยาอาการ ตำแหน่งหน้าที่ อาชีพ และคุณสมบัติพิเศษแต่ละบุคคล เป็นต้น ดังนั้นผู้วิจัยจึงจัดประเภทแบบเปรียบเทียบเกี่ยวกับมนุษย์ออกตามความหมายที่ผู้นิพนธ์เจตนาจะสื่อออกมาเป็น ๓ ประเภท คือสถานภาพของมนุษย์ กิริยาอาการของมนุษย์ และอวัยวะส่วนต่างๆ ของมนุษย์ ดังต่อไปนี้

ก. **สถานภาพของมนุษย์** คือ ลักษณะของมนุษย์ตามฐานะ ตำแหน่งหน้าที่ หรือเกียรติยศของบุคคลที่ปรากฏในสังคม สำนวนเปรียบเทียบที่ใช้สถานภาพของมนุษย์เป็นแบบเปรียบเทียบ มีดังต่อไปนี้

จักรพรรดิ

จักรพรรดิ หรือจักรพัตราธิราช คือผู้ยิ่งใหญ่ในแผ่นดิน เป็นผู้ปกครอง แผ่นดิน ดูแลทุกข์สุขของประชาชน จึงมีสำนวนที่ผู้นิพนธ์นำมาเปรียบเทียบเพื่อแสดงความมีอำนาจและยิ่งใหญ่ของบุคคล ดังสำนวน ต่อไปนี้

พระราชกุมาริ อันทรงสถิตบนรัตนขจิตบัลลังก์ ในท่ามกลางสภกมณเฑาะที่สนามเล่น มี
พระสิริวิลาสเลิศเล่ห์...ปานประหนึ่งว่าองค์บรมจักรพัตราธิราช อันทรงสถิตในระหว่างแห่งขัตติยสามนต์
ทั้ง ๑๐๑ พระองค์

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๑๖)

ข้อความนี้ได้กล่าวชมพระนางสิริมหามายาว่ามีความยิ่งใหญ่ราวกับจักรพรรดิที่สถิตอยู่ท่ามกลางราชานุราชทั้งหลาย การที่ผู้นิพนธ์ใช้จักรพรรดิมาเป็นแบบเปรียบเทียบ นอกจากต้องการสะท้อนความยิ่งใหญ่ สง่างามแล้วยังแสดงถึงบุญบารมี และพระบรมเดชานุภาพเหนือกษัตริย์เมืองประเทศราชพระองค์อื่น

บิดา

ผู้นิพนธ์ใช้แบบเปรียบเทียบเป็นบิดาเพื่อสะท้อนถึงความรัก ความเมตตา ที่พ่อมีต่อลูก ดังข้อความต่อไปนี้

สมเด็จพระโพธิสัตว์ได้ทัศนาศาพระยามาร มีพระบวรสันดานระจับพิโรธ เว้นจากโทษจิตคิดเมตตา การุณย์ ประดุจบิดาอันเห็นซึ่งบุตรเป็นพาลทรมามีปกติเล่นอยู่แทบบาทมูลเหมือนดั่งนั้น

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๖๔)

สำนวนนี้เป็นเนื้อความตอนที่พระยามารเกิดความริษยาต้องการขัดขวางพระโพธิสัตว์มิให้บรรลุพระโพธิญาณ แต่พระองค์ทรงมีสมาธิแน่วแน่มิได้หวั่นไหวแต่อย่างใด ดังสำนวนที่กล่าวว่า พระองค์มีจิตกรุณาพระยามาร ดุจบิดามีความกรุณาต่อบุตร ที่เล่นชนไปตามประสาเด็กอยู่ที่แทบเท้า นอกจากนั้นยังแสดงให้เห็นพระอุปนิสัยของพระโพธิสัตว์ที่สามารถละโทสะได้อย่างแท้จริง

ธรรมกถึก

ธรรมกถึก หมายถึงพระที่เป็นนักเทศน์ผู้แสดงธรรม มีเมตตากรุณา ทรงคุณงามความดี สำนวนเปรียบเทียบที่ใช้แบบเปรียบเทียบเป็นพระธรรมกถึก คือ ข้อความตอนที่เจ้าชายสิทธัตถะประสูติออกจากพระครรภ์มารดาซึ่งไม่ทำให้พระองค์เองและพระมารดารู้สึกเจ็บปวดเหมือนกับบุคคลทั่วไป โดยทั่วไปในการคลอดบุตรนั้นมารดาจะต้องออกแรงเบ่งนานพอสมควรจนกว่าบุตรจะคลอดออกมา แต่ในการประสูติเจ้าชายสิทธัตถะไม่ได้ทำให้พระมารดารู้สึกเจ็บปวด โดยผู้นิพนธ์เปรียบเทียบการประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะว่าเหมือนกับพระสงฆ์ที่เทศน์เสร็จและก้าวลงจากธรรมมาสน์ ดังข้อความต่อไปนี้

พระกายนั้นเย็นเยียดพระบาทแลพระหัตถ์ออกมาก่อน ครวณาธุจธรรมกถึกลงจากธรรมมาสน์ บมิได้เกิดทุกข์เวทนาแก่พระองค์แลพระมารดาเหมือนดังสัตว์ทั้งหลายอื่น

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๕๔)

ผู้นิพนธ์กล่าวถึงเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีลักษณะการประสูติออกจากครรภ์พระมารดา
สง่างามเหมือนพระธรรมกถึกที่ก้าวลงมาจากธรรมาสน์หลังจากการแสดงเทศนาธรรมเสร็จ อาการ
ขณะที่พระเทศน์เสร็จและกำลังจะลงจากธรรมาสน์ เป็นอาการที่สำรวม สงบ แล้วค่อยๆ ก้าวลงจาก
ธรรมาสน์ ทำให้เห็นภาพการประสูติเหมือนกับลงจากธรรมาสน์ คือ พระองค์ประสูติจากครรภ์มารดา
โดยเอาพระบาทและพระหัตถ์ออกมาก่อน ต่างจากทารกทั่วไปที่เอาหัวออกมาก่อน

นายเกวียน

การค้าขายในสมัยก่อน ต้องเดินทางไกลมาค้าขายในเมืองหรือแหล่งชุมชน การ
เดินทางก็ยังไม่มีการเดินทางที่แน่นอน ต้องเดินทางมาตามป่าเขา หรือท้องทุ่ง ดังนั้นการเดินทาง
ค้าขายจึงจำเป็นต้องมีผู้นำทาง หรือนายเกวียนที่รู้เส้นทางเป็นอย่างดี หรือเคยเดินทางมาแล้วหลาย
ครั้งจนชำนาญเส้นทาง จากสำนวนเปรียบนี้ผู้นิพนธ์ได้เปรียบพระพุทธรูปเจ้ากับนายเกวียนดังข้อความ
ต่อไปนี้

ข้าแต่สมเด็จพระภควันตบพิตรผู้มีมหันตอุตสาหะ อาจสามารถมีชัยชนะแกกเลสสงคราม
กอบกู้ด้วยความกรุณาในหมู่มสัตว์เป็นอันมาก ดุจนายสัถยวาทเชฏฐะพ่อค้าเกวียนผู้ใหญ่อันพาหมู่เกวียน
ทั้งหลายข้ามพ้นจากทางกันดาร

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๒๐๙)

จากข้อความนี้ ท้าวสหัมบดีมหาพรหมลงจากสวรรค์มาขอให้พระพุทธรูปเจ้าทรงแสดง
ธรรมแก่ประชาชนทั่วไปให้ทราบหลักธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบพระพุทธรูปเจ้ากับ
นายเกวียนว่าพระพุทธรูปเจ้าย่อมรู้หลักธรรมที่ช่วยให้สรรพสัตว์ข้ามพ้นห้วงโสมสสาร ดุจนายเกวียน
ผู้ชำนาญทางย่อมพาบริวารทั้งหลายให้ข้ามพ้นทางลำบากกันดารไปได้โดยง่าย

สารถิ

สารถิคือคนบังคับม้า ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบพระพุทธรูปเจ้ากับผู้บังคับม้าที่เก่งกาจ
สามารถบังคับม้าพยศคือพระเทวทัตได้ ดังข้อความต่อไปนี้

ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายอัฐิคำนี้ บูชาพระสัพพัญญูเป็นอัครบรมครูอันใหญ่ยิ่งกว่าเทพดาทั้ง
ปวงอาจทรมานเสียซึ่งนรชาติทั้งหลายให้นายพยศอันหยาบช้า ดุจนายสารถิทรมานม้าพยศให้เชื่องเป็น
อันดีแล

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๓๔๑)

พระเทวทัตคบคิดกับเจ้าชายอชาตศัตรู ทำร้ายพระพุทธเจ้า แต่ไม่สำเร็จ ถูกศิษย์ของพระพุทธเจ้าชื่อโกกาลิกภิกษุเอาเข้ากระทู้ยอดดอกบวบเจ็บ ๙ เดือนจึงสำนึกผิด ต้องการไปขอขมาพระพุทธเจ้า จึงทำให้ลูกศิษย์หามพระเทวทัตขึ้นเหนือแคร่เดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พอศิษย์หามเข้ามาถึงสระโบกขรณีใกล้ประตูพระเชตุวันมหาวิหาร พระลูกศิษย์พักเหนื่อย แต่พระเทวทัตใจร้อนจึงก้าวลงจากแคร่ทำให้ถูกรถถีบ เมื่อรถถีบลงไปเกือบทั้งตัว พระเทวทัตจึงกล่าวขอขมาพระพุทธเจ้าและถวายกระดูกค้างซึ่งเป็นอวัยวะเพียงส่วนเดียวที่ยังไหลพันแผ่นดินเพื่อเป็นพุทธบูชา แล้วพระเทวทัตก็ถูกแผ่นดินสูบสิ้นชีวิต โดยมีได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบพระพุทธานุภาพว่าเป็นเหมือนนายสารถีผู้เก่งกาจสามารถทำให้มนุษย์ทั้งหลายหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ รวากับนายสารถีผู้สามารถปราบม้าพยศ

ทาส

ทาสเป็นชนชั้นต่ำ ต้องทำงานหนักตามคำบัญชาของเจ้านาย ไม่มีอิสรภาพ ถ้าหากทำผิดเจ้านายสามารถเชือดตี กักขัง หรือล่ามโซ่ตรวนได้ ข้อความที่ใช้ทาสเป็นแบบเปรียบเทียบมีดังนี้

ดูก่อนพระยามาราริราช ตัวท่านมิได้รู้ซึ่งตนว่า มีกำลังน้อยดุจเป็นทาสช่วงใช้แห่งอาตมา
แลอาตมานี้ถึงซึ่งบารมีธรรมแต่ผู้เดียวเป็นอนันตสาราณ มีได้ทั่วไปแก่บุคคลผู้อื่น

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๖๔)

จากข้อความนี้พระยามารพยายามทำลายการบรรลุธรรมของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงกล่าวเตือนสติพระยามารว่าอำนาจของพระยามาราริราชเมื่อเทียบกับอำนาจทศพลญาณของพระองค์แล้วไซ้ กำลังอำนาจของพระยามารมีเพียงน้อย ดุจมานั้นเป็นเพียงทาสรับใช้ของพระองค์ ทั้งพระพุทธเจ้ายังประกอบไปด้วยบารมี ๓๐ ทศอันเปี่ยมล้น มิปรากฏในบุคคลอื่นอีก (ทาน, ศีล, เนกขัมมะ, ปัญญา, วิริยะ, ขันติ, สัจจะ, อธิฐาน, เมตตา (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. ๒๕๔๓ : ๑๓๖))

จันทาล

จันทาล หมายถึงบุตรที่เกิดจากสามีภรรยาอยู่ต่างวรรณะกัน คือแม่อยู่ในวรรณะสูง พ่ออยู่ในวรรณะต่ำ เช่นฝ่ายแม่อยู่ในวรรณะพราหมณ์ ส่วนพ่ออยู่ในวรรณะศูทร ลูกที่เกิดมาเป็นจันทาล เพราะฉะนั้นจึงเป็นที่รังเกียจเหยียดหยามที่สุดในระบบวรรณะพราหมณ์ (เสมอ บุญมา. ๒๕๓๖ : ๕) ส่วนงานที่ใช้จันทาลเป็นแบบเปรียบเทียบคือ ข้อความตอนที่พระนางพิมพาได้ทราบจากนาง

กำหนดว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาบิณฑบาตในกรุงกบิลพัสดุ์ จึงนึกสมเพชว่า แต่ก่อนนั้นพระองค์จะเสด็จที่ใดก็จะทรงช้าง , ม้าพระที่นั่ง วอ หรือรถไปอย่างสง่างาม สะดวกสบาย แต่มาบัดนี้ต้องปลงพระเกศา พระมัสสุ (หนวด) นุ่งผ้าย้อมฝาด เดินถือบาตรเที่ยวขออาหาร ไร้พระราชอำนาจ ผู้นิพนธ์บรรยายภาพของพระพุทธเจ้าตามความรู้สึกอันปวดร้าวของพระนางยโสธราพิมพา ดังข้อความต่อไปนี้

พระลูกเจ้าสถิตอยู่ในพระนครนี้ จะเสด็จไปแห่งใดก็เคยทรงบุญชราชาติพาชีสิวิกาญจนยานราชรถ อันปรากฏด้วยอดิเรกราชานุกาพมहिมา บัดนี้มาปลงพระโลมัสสุเกศา ทรงนุ่งห่มผ้าย้อมฝาด พระหัตถ์ทรงบาตรเส้อมสุญพระยศศักดิ์ดาเดช ดุจเพศคนจันทาลเที่ยวภิกขาจารทรมานพระองค์ ไม่มีพระภูษาอาภรณ์ทรงหรือไหน พระสรีระวิลาสจะแปลกประหลาดเป็นประการใดในคราวนี้แท้

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๓๐๕)

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบพระพุทธเจ้าขณะที่ออกบิณฑบาตว่าเหมือนกับคนจันทาลเที่ยวเดินขออาหารจากคนอื่นเพื่อประทังชีวิต เสื้อผ้าที่สวมใส่ก็เป็นผ้าที่ย้อมด้วยเปลือกไม้ฝาด ไม่สมศักดิ์ศรีกษัตริย์ที่ต้องทรงพระศาวุธราชพาหนะ มีฉลองพระองค์ที่งดงาม

ข. กิริยาอาการของมนุษย์

ผู้นิพนธ์นำกิริยาอาการของมนุษย์มาเป็นแบบเปรียบเทียบเพื่อช่วยสื่อความหมายของสำนวนเปรียบเทียบ ช่วยให้ผู้อ่านสามารถมองเป็นภาพและเข้าใจความหมายของสำนวนเปรียบเทียบได้ชัดเจนขึ้น ดังกิริยาอาการต่อไปนี้

ยกไม้กงติดฝ้าย

ผู้นิพนธ์นำกิริยาของผู้หญิงที่ยกไม้กงติดฝ้ายมาเปรียบเทียบกับเจ้าชายสิทธัตถะที่กำลังยกคันธนู ไม้กงเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการติดฝ้ายของหญิง เพื่อเตรียมเส้นฝ้ายไปใช้ในการทอผ้าต่อไป ซึ่งไม้กงนั้นจะมีน้ำหนักเบา ดังข้อความต่อไปนี้

สมเด็จพระมหาสัตว์กับทั้งพระราชบิดาเสด็จด้วยมหันตบริวารยศไปยังที่มณฑลสันนิบาต เสด็จสถิตบนรัตนบัลลังก์ในมณฑลชนบทแล้วให้มาหาซึ่งนายขมังธนูทั้ง ๔ คือ อักขณเวรี ๑ วาลเวรี ๑ สรเวรี ๑ สัททเวรี ๑ ให้ไปนำมาซึ่งสหสตามธนูอันหนักถึงกำลัง ๑ พันบุรุษจึงยกขึ้น ทรงยืนเหยียบซึ่งที่สุดเบื้องต่ำ

แห่งคันธด้วยพระบาทเบื่องซ้าย ประดิษฐานไว้ในระหว่างแห่งนิ้วพระบาท แล้วทรงยกขึ้นคันธ คุกการ
ดุจเบาควนดั่งสตรีอันยกขึ้นซึ่งไม้ก่งดีดฝ้าย บรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลายเห็นอาการอันทรงกระทำแต่
เท่านั้น ก็ชวนกันชื่นชมโสมนัส

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๙๒)

จากข้อความนี้เป็นตอนที่พระเจ้าสิริสุทโธทนะมีพระประสงค์ให้เจ้าชายสิทธัตถะ
อภิเษก จึงแจ้งให้กษัตริย์เมืองอื่น ๆ ส่งพระธิดามาให้เจ้าชายสิทธัตถะคู่ตัว แต่กษัตริย์เหล่านั้นไม่ยอม
ส่งพระธิดามาเพราะเห็นว่าเจ้าชายสิทธัตถะนั้นไม่มีวิชาความรู้ใด ๆ ดังนั้นเจ้าชายสิทธัตถะจึงแสดง
ศิลปะการยิงธนูให้ดู โดยเริ่มจากยกสหัสตามธนูซึ่งเป็นคันธที่มีน้ำหนักที่ต้องใช้ชายถึง ๑,๐๐๐ คน
ยก แต่เจ้าชายสิทธัตถะนั้นสามารถยกคันธนั้นได้อย่างง่ายดาย รวากับว่าคันธนั้นมีน้ำหนักเบา
เท่ากับไม้ก่งที่ผู้หญิงใช้ดีดฝ้าย

ยืนอยู่บนปราสาท

เมื่อพระโพธิสัตว์สามารถเอาชนะมารได้ในวันเพ็ญเดือน ๖ พอถึงเวลาหมัชมัยยาม
พระองค์ก็ทรงบรรลุทิพยจักขุญาณ ดังข้อความว่า

พระองค์ได้ทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ดุจเป็นทิพย์ ล่วงเสียซึ่งจักขุแห่งมนุษย์เห็นซึ่งสัตว์ทั้งหลาย...
อย่างประหนึ่งว่าบุรุษยืนอยู่บนปราสาท อันมีอยู่ท่ามกลางระหว่างถนน ๔ แพร่ง เล็งแลไปเห็นมนุษย์แลสัตว์
ทั้งหลายอันเข้าสู่เรือนและออกจากเรือนและสัญจรไปตามวิถี และนั่งอยู่ในท่ามกลางทาง ๔ แพร่ง แลเห็น
แจ้งประจักษ์ดุจนั้น

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๗๘-๑๗๙)

ข้อความนี้เปรียบว่าพระองค์เป็นผู้ได้ทิพยจักขุญาณอันเหนือไปกว่าครองจักขุของ
มนุษย์โดยทั่วไป ทิพยจักขุญาณของพระองค์มีความกว้างไกลดุจบุรุษผู้ยืนอยู่บนปราสาทกลางถนน ๔
แพร่ง ทำให้สามารถแลเห็นความเป็นไปมนุษย์ทั้งหมดซึ่งสัญจรไปในวิถีได้อย่างชัดเจน

ได้อาบน้ำชำระเกล้า

กิริยาการได้อาบน้ำสระผมนี้ผู้นิพนธ์นำมาใช้เปรียบเทียบกับนางปชาบดีโคตมีเมื่อ
ได้ฟังธรรมเทศนาแล้วก็เกิดรู้แจ้ง สามารถละกิเลสได้ มีความสุขโสมนัสเหมือนกับได้อาบน้ำชำระล้าง
ร่างกายและปฐะพริตด้วยเครื่องหอม ดังข้อความต่อไปนี้

พระมหาปราชบดีก็รับพุทโธวาทมี พระทัยประสาธเลื่อมใสโสมนัส ตรัสแก่พระอานนท์ว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้ามีความยินดี ดุจบุรุษอันได้อาบน้ำชำระเกล้าแล้วได้ซึ่งคันธบุปผชาติ คือดอกอุบลแลดอกมะลิก็ดี

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๗๓)

พระนางปชาบดีโคตมีเมื่อได้ฟังเทศนาแล้วบรรลुโสดาปัตติผล สามารถละกิเลสได้ มีความสุขโสมนัส มีจิตใสสะอาด ดุจบุรุษผู้หมักหมมด้วยเหงื่อไคลได้อาบน้ำสระผมทำความสะอาดร่างกาย และปรุงประพินด้วยเครื่องหอมนานา ร่างกายมีกลิ่นหอมเหมือนมีกลิ่นดอกมะลิและดอกบัวติดกายอยู่ ทำให้มีแต่ความร่าเริงยินดี

คร่ำเอานัยเนตร

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จบรรพชา พระองค์ก็เสด็จไปประทับอยู่ที่ป่าอนุปิยัมพวันเป็นเวลา ๗ วัน เมื่อถึงวันที่ ๘ จึงเสด็จออกบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ และผู้นิพนธ์ได้บรรยายความงามของพระองค์ขณะออกบิณฑบาตไว้ดังข้อความต่อไปนี้

ส่วนพระมหาบุรุษมีพระอินทรีย์สำรวมระงับ ครวนาคูคว่ำเอานัยเนตรแห่งมหาชนทั้งหลายไปด้วยพระรูปสิริโสภาคย์

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๒๗)

ขณะบิณฑบาตพระโพธิสัตว์ทรงมีความงาม และมีท่าทีที่สำรวมสง่างามเป็นที่พึงใจต่อผู้พบเห็น ทำให้ทุกคนที่เห็นพระองค์ต้องหยุดตะลึงจ้องมองดูไม่ว่างตา

คร่ำเอาดวงกมล

ข้อความตอนที่กล่าวถึงนางสนมที่มาพ้อนรำถวายเจ้าชายสิทธัตถะเพื่อให้ความเพลิดเพลิน แต่พระองค์ก็ไม่ทรงพอพระทัยหรือยินดีกับการแสดงของนางสนมเหล่านั้นเลย ได้มีการเปรียบเทียบท่าพ้อนรำของนางสนมว่าเป็นท่าที่ยั่ววนต้องการดึงดูดความสนใจของผู้พบเห็น ดังข้อความต่อไปนี้

ต่างพ้อนรำพลางชายเนตรชำเลื่องแลพระมหาสัตว์ให้กำหนดโสมนัสเสนาหา ครวนาคูคว่ำเอาดวงพระกมลมาใส่ไว้ในหีบห้องพระหฤทัยแห่งตน

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๐๕)

ผู้นิพนธ์อธิบายกิริยาท่าทางของนางสนมที่พยายามพ้อนรำชำเลื่องตาเข้ายวนเจ้าชาย สิทธิตะให้หลงใหลได้กำหนดในกามคุณ มีความประสงค์แต่นางรำเหล่านั้น

บริโภคอาหารอันคดีให้ผู้อื่น

จากเนื้อหาตอนที่พระสารีบุตรอุปสมบทได้ ๑๕ วัน ก็ตามเสด็จพระพุทธเจ้าไปฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเทศนาแก่ปริพาชกหรือนักบวชนอกศาสนา พระสารีบุตรก็เกิดความซาบซึ้งในพระธรรมที่พระพุทธเจ้าเทศนานั้นจนสามารถบรรลุอรหัตต์ได้ ดังข้อความต่อไปนี้

ส่วนพระสารีบุตรเถรเจ้า จำเดิมแต่บรรพชาล่องไปได้ถึงเดือนพระผู้เป็นเจ้าตามเสด็จพระ สัพพัญญูไปอยู่ในคูหาสุกรเลณะใกล้กรุงราชคฤห์ ได้สดับพระสัทธรรมเทศนาปริคคหสูตรอันพระสุคตโปรดประทานแก่ที่มนขปริพาชกซึ่งพระนาคาของพระพุทธเจ้า พระผู้เป็นเจ้าส่งญาณพิจารณาไปตาม พระสูตรนั้น ก็บรรลุพระอรหัตต์ถึงซึ่งที่สุดสาวกบารมีญาณปานประหนึ่งว่าบริโภคภัตตาหารอันคดีให้แก่ผู้อื่น

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๒๘๑)

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบพระสารีบุตรซึ่งบวชเป็นพระในพระพุทธศาสนาแล้วได้บรรลุอรหัตผลเพราะการฟังเทศนาที่พระพุทธองค์แสดงแก่นักบวชนอกพุทธศาสนา เหมือนกับการได้กินอาหารที่พระพุทธเจ้าตัดกให้ผู้อื่น อาหารคือพระธรรมที่พระพุทธเจ้าเทศนา และปริพาชกหรือนักบวชนอกพุทธศาสนาคือผู้ที่พระพุทธเจ้าตัดอาหารให้ แต่ผู้ได้ลิ้มรสแห่งอาหารเหล่านั้นคือพระสารีบุตรซึ่งบรรลุอรหัตผล

ตกลงในเหวลึก

ผู้นิพนธ์นำกิริยาอาการของคนทีตกลงไปในเหวลึกมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบเพื่อแสดงถึงความทุกข์ทรมานเหมือนกับคนที่กำลังตกลงจากที่สูง ดังข้อความต่อไปนี้

แท้จริงสัตว์ทั้งหลายอื่นกาลเมื่อคลอจากกรรม ลมกรรมชวาทหากพัดผันให้ศีรษะลงเบื้องต่ำมี
เท้าขึ้นเบื้องบน ครวนาจุดตกลงในเหวลึกได้ ๑๐๐ ชั่วบุรุษ ลงสู่ปัสสาวมรรคแห่งมารดา อันเป็นที่บรมสัม
พารฐาน เสวยทุกขเวทนาเจ็บปวดเป็นสาหัสมีกายอันแปดเปื้อนด้วยเสมหะหรือสุจุมิลทินอันลามก แลพระ
มหาสัตว์ประสูติจากกรรมจะได้เป็นดังนั้นก็หามิได้

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๕๔)

ลักษณะการคลอของทาร์กตอนที่ทาร์กออกจากครรรค์มารดาโดยทั่วไปนั้นทาร์กจะเอาศีรษะออกมาก่อนเป็นส่วนแรก ผู้นิพนธ์ใช้เปรียบเทียบกับมนุษย์ที่ตกเหวลงในเหวลึกศีรษะย่อมตกลงพื้นดินก่อนเสมอ แต่การประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะนั้นย่อมแตกต่างจากมนุษย์ทั่วไป คือพระองค์ประสูติจากครรรค์พระมารดาโดยก้าวพระบาทออกมาจากพระครรรค์ก่อน

นำเอาหลาวเหล็กมาแทงในช่องโสด

การฟังเรื่องที่ไม่ดี หรือเรื่องที่ไม่ดีฟังไม่ต้องการให้เป็นอย่างที่ได้ยิน ผู้นิพนธ์ใช้แบบเปรียบว่าเหมือนกับมีผู้นำเอาหลาวเหล็กมาแทงหู ดังข้อความต่อไปนี้

พระสรีรกายนั้นเหี่ยวแห้ง... บัดนี้ทำลายพระชนมชีพล้มลงอยู่ในที่สุดแห่งที่จกรรม เมื่อข้าพระองค์ได้สดับดูก็มีผู้นำเอาหลาวเหล็กมาแทงในช่องโสดทั้งสอง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๑๐)

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จกลับมาบิณฑบาตที่กรุงกบิลพัสดุ์ นางกานัลเห็นพระพุทธองค์จึงนำเรื่องมาราพทูลแก่พระนางยโสธราพินพาวว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาบิณฑบาต บัดนี้พระกายของเจ้าชายเหี่ยวแห้ง ชูบดมลงอย่างมาก เมื่อพระนางยโสธราได้สดับดังนั้นก็รู้สึกเสียพระทัยเพราะเป็นเรื่องราวที่เสียแด่พระทัยพระนางเหมือนมีผู้นำเอาเหล็กหลาวมาแทงช่องหูทั้งสองให้เจ็บปวด

เล่นมหรสพ

มหรสพ เป็นการแสดงเพื่อให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินแก่ผู้ชม เช่นการเล่นโขนละคร เป็นต้น ผู้นิพนธ์ใช้แบบเปรียบผู้เล่นมหรสพ ในข้อความต่อไปนี้

พระสิริมหามายาเฝ้าเจ้านิสนาการสถิตแลทรงพระดำเนินไปสู่ที่เล่น ณ ตำบลใด ๆ ในเวลาทิวากาล อันว่าอสุรราชทั้งหลายก็ทรงเพศดูเล่นการมหรสพ มากระทำการกิจบริรักษ์อยู่โดยรอบ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๖)

เมื่อพระนางสิริมหามายาเสด็จไป ณ สถานที่ใด ๆ ก็ดี อสุราก็เฝ้าติดตามมาดูแลปกป้องเฝ้าแทนพระนางสิริมหามายา ณ สถานที่ใด ๆ ก็ดี เหล่าอสุรราชทั้งหลายย่อมเข้าพิทักษ์รักษาพระองค์โดยผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบกายเฝ้าติดตามของเหล่าอสุรราชเหล่านั้นว่ามีกายเฝ้าติดตามดุจดั่งบุคคลแต่งกายเข้าในงานมหรสพ เพื่อไม่ให้มีความน่าเกลียดน่ากลัว

เห็นด้วยทิพยจักษุญาณ

เห็นด้วยทิพยจักษุญาณ เป็นความหยั่งรู้ด้วยตาทิพย์ ผู้นิพนธ์นำมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบในข้อความตอนที่สมเด็จพระสังฆราชพระบิดาของพระสิริสุทโธนะทรงพระสุบินก็เรียกหาบิดาของพราหมณ์โกณฑัญญะมาทำนายพระสุบินให้ โดยมีข้อความดังนี้

ครั้นเวลารุ่งเช้า ดำรัสให้หาพราหมณ์ผู้เป็นบิดาโกณฑัญญะพราหมณ์มาทำนายพระสุบิน แลพราหมณ์นั้นพิจารณาในลักษณะพระสุบินด้วยศิลปศาสตร์แห่งตนๆ แล้วกราบทูลทำนายดูเห็นด้วย ทิพยจักษุญาณ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๒๕)

สำนวนเปรียบนี้มีการเปรียบเทียบว่า คำทำนายของพราหมณ์เป็นคำทำนายที่ชัดเจนแม่นยำเหมือนมองเห็นได้ด้วยตาทิพย์

เปิดภาชนะอันคว่ำให้หงายขึ้น ชี้ออกทางให้แก่คนหลงทาง

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบพระพุทธเจ้าตอนที่แสดงธรรมจนสามารถทำให้พระเจ้าพิมพิสารบรรลुโสดาปัตติผลได้ว่าเหมือนกับพระพุทธรูปมาเปิดภาชนะที่คว่ำอยู่ให้หงายขึ้น ดังข้อความต่อไปนี้

แล้วโปรดประทานจตุราริยสังฆธรรมเทศนา พอจบลงองค์บรมกษัตริย์พิมพิสารราชกับพราหมณ์คหบดีทั้งหลาย ๑๑ หมื่น ก็ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล แลบัดนี้ความปรารถนาแห่งข้าพระบาทก็สำเร็จพร้อมทั้ง ๕ ประการ มีพระกมลสันดานยินดีโดยยิ่งจะหาสิ่งเสมอมิได้ในพระสังฆธรรมเทศนา อุปมาดังภาชนะอันคว่ำและมีผู้มายกหงายขึ้นได้ มิฉะนั้นไซ้ร้วัตถุที่ถูกปิดอยู่และมีผู้มาเปิดขึ้นซึ่งสิ่งอันกำบัง ให้ปรากฏแจ้งกระจ่าง มิฉะนั้นดูชี้ออกหนทางให้แก่คนอันหลงมรรคา

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๒๖๗)

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จพระราชดำเนินไปกรุงราชคฤห์ และแสดงธรรมจตุราริยสังฆะ (อริยสัง ๔) โปรดพระเจ้าพิมพิสารและบริวารจนบรรลุโสดาปัตติผล พระเจ้าพิมพิสารกล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่าสามารถทำให้พระองค์เข้าใจหลักธรรมได้เป็นอย่างดี เทียบได้กับภาชนะที่คว่ำอยู่แล้วมีผู้เปิดขึ้นให้หงายขึ้น หรือวัตถุที่ถูกปิดมานานแล้วมีผู้มาเปิดออก นอกจากนั้น พระพุทธเจ้ายังทำให้ความปรารถนาของพระเจ้าพิมพิสารทั้ง ๕ ข้อที่พระองค์ปรารถนาที่จะกระทำให้นั้นสำเร็จลุล่วงได้ ความปรารถนา ๕ ข้อคือ ได้ราชสมบัติ , พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรด , ได้เฝ้าพระพุทธเจ้า , พระพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรด และเข้าใจในหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงอย่างลึกซึ้ง

เดินทางมาแต่ไกล

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบความเหน็ดเหนื่อยของผู้เดินทางมาไกล กับอาการประชวรหนักครั้งหนึ่งของพระพุทธเจ้าที่มีพระชนมายุมากขึ้น ดังข้อความต่อไปนี้

ทรงอาพาธหนักครั้งหนึ่ง ทรงเยียวยาพระโรคของพระองค์ด้วยโอสถคือ สมบัติให้ระงับ ...
เปรียบดังบุคคลอันเดินทางมาแต่ไกล เหน็ดเหนื่อยอดโรยหอบหิว และได้บริโภคบรรลพสุทธาโภชนอันเป็น
ทิพย์ จึงได้บรรเทาความลำบากเสียได้

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๔๑๙)

พระพุทธเจ้าตอนที่อาพาธพระองค์ใช้สมบัติ (อานาปานสติ คือ การระลึกรู้ลมหายใจเข้าและออก) มาข่มอาการทรมานที่เกิดจากโรคพยาธิทั้งปวง โดยผู้นิพนธ์เปรียบโรคดุจอาการเหน็ดเหนื่อยอดโรยของผู้เดินทางมาไกลแล้วหายได้ด้วยอาหารทิพย์ เช่นเดียวกับอาการประชวรของพระพุทธเจ้าที่หายด้วยสมบัติ เปรียบอาหารอันเป็นทิพย์กับกำลังของสมบัติ

ค. อวัยวะส่วนต่างๆ ของร่างกาย

อวัยวะของร่างกายก็สามารถนำมาเป็นแบบเปรียบเทียบ เพื่อช่วยสื่อจินตภาพได้เช่นกัน ดังข้อความต่อไปนี้

ตา

หัวใจ

ทั้งตาและหัวใจล้วนเป็นอวัยวะที่สำคัญยิ่งของร่างกายมนุษย์ เปรียบเทียบได้กับลูกที่มีความสำคัญกับพ่อแม่เหมือนกับแก้วตาดวงใจ ดังข้อความต่อไปนี้

แม่รักเจ้าเสมือนนัยเนตรแลดวงหทัย

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๓๓๐)

สำนวนเปรียบนี้เป็นเนื้อหาตอนที่พระมารดาของพระอนุชาระกล่าวถึงความรักที่พระนางมีต่อพระโอรส โดยเปรียบเทียบว่าบุตรมีความสำคัญเสมือนแก้วตาดวงใจของมารดา เพราะมนุษย์ถ้าตาบอดก็จะทำให้มองไม่เห็น รวมทั้งหัวใจก็เป็นอวัยวะที่สำคัญ ถ้าปราศจากหัวใจมนุษย์ก็ไม่สามารถมีชีวิตอยู่ได้ ดังนั้นจึงเปรียบเทียบลูกที่เป็นคนสำคัญของแม่ และแสดงถึงความรักความผูกพันของแม่ที่มีต่อลูกอย่างเปี่ยมล้น ถ้าขาดลูกไปแม่อีกจะทุกข์ใจอย่างแสนสาหัสจนไม่อาจมีชีวิตอยู่ได้

ลำไ้ใหญ่จะกลับออกทางพระโขนง

การเปรียบลำไ้ใหญ่จะกลับออกทางพระโขนงแทนอาการอยากจะอาเจียน ในตอนที่พระพุทธเจ้าออกบิณฑบาตรับอาหารจากประชาชน เป็นอาหารที่ทุกคนใส่รวม ๆ กันลงมาในบาตร ซึ่งเป็นอาหารหลายประเภทรวม ๆ กัน ดูแล้วไม่น่ากิน และเนื่องจากพระองค์เคยเสวยแต่พระกระยาหารดี ๆ สะอาด เมื่อต้องมาเสวยอาหารที่คละกันจึงทำให้รู้สึกรังเกียจ อยากจะอาเจียน ดังข้อความต่อไปนี้

ทรงพิจารณาภัตตาหารในบาตรด้วยปฏิภูลสัญญา ในขณะที่นั้นก็บังเกิดปฏิภูลยั้งนั้น ปานประหนึ่งว่าลำไ้ใหญ่จะกลับออกทางพระโขนง เหตุพระองค์เคยเสวยประณีตโภชนาหาร... มิได้เคยทรงโภชนาการซึ่งมีสกาหารดังนั้น จึงบังเกิดปฏิภูลเป็นอันมาก

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๑๒๗)

สำนวนนี้เป็นการเปรียบเทียบความรู้สึกสกปรกน่ารังเกียจราวกับลำไ้ใหญ่จะกลับออกทางปาก เป็นอาการพะอืดพะอมอยากอาเจียนอย่างมากจนดูเหมือนลำไ้ใหญ่ซึ่งเป็นอวัยวะภายในจะหลุดออกมาทางพระโขนง แสดงให้เห็นสิ่งที่พระโพธิสัตว์ประสพว่าลำบากมาก แต่พระองค์ก็ยอมอดทนต่อความลำบากที่พระองค์ไม่เคยได้รับมาก่อนเพื่อจะได้ตรัสรู้

เส้นผม

พระเทวทัตได้ร่วมคบคิดพระเจ้าอชาตศัตรูปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า จึงถูกโกกาลิกภิกษุศิษย์พระพุทธองค์เอาเข้ากระทู้ยอดอกบาดเจ็บสาหัส แล้วสำนึกผิดต้องการจะไปขอขมาพระพุทธเจ้าจึงขอให้ศิษย์พาไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระเทวทัตกล่าวพรรณนาขอความช่วยเหลือโดยกล่าวถึงความดีของพระพุทธเจ้า ดังข้อความต่อไปนี้

ท่านทั้งปวงอย่าให้เราพินาศฉิบหายเลย แลเรากระทำเวรอาฆาตในพระบรมครู พระบรมครูจะได้
อาฆาตตอบเราแต่มาตรว่าเท่าเส้นเกศามิได้มี เราจะไปขมาโทษพระชินสีห์ให้สิ้นโทษ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๓๔๐)

ความผิดของพระเทวทัตนั้นมากมาย แต่พระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ถือโทษ หรืออาฆาตเลย แม้แต่น้อย ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบว่าพระพุทธเจ้าจะมีความอาฆาตถือโทษต่อพระเทวทัตแม้เพียงเท่าเส้นผมก็หาไม่ได้ แสดงถึงจิตใจที่บริสุทธิ์สามารถละโลก โกรธ หลง และให้อภัยในความผิดของผู้อื่น แม้ว่าพระเทวทัตเคยคิดทำร้ายพระองค์ พระองค์ก็ไม่ได้มีพระทัยโกรธเคืองเลยแม้แต่น้อย

มืออันติดเปื้อนด้วยหย้าคา

ผู้นิพนธ์เปรียบมืออันติดเปื้อนด้วยหย้าคา กับจิตใจมนุษย์ที่เต็มไปด้วยกิเลส ซึ่งกิเลส นั้นอาจจะทำร้ายมนุษย์ให้บาดเจ็บได้ ดังข้อความต่อไปนี้

สัตว์ทั้งหลายย่อมมีสันดานหวนกลับไปด้วยอาภูลเต็มไปด้วยกองกิเลส... ดุจมืออันติดเปื้อน ด้วยหย้าคา ย่อมเศร้าหมองอยู่ด้วยราคาวิริติ ชัดแค้นอยู่ด้วยโทสะประทุษร้ายและมุ่งหมายมัวหมองอยู่ ด้วยโมหะ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๓๑๓)

ข้อความนี้เปรียบว่าราคะเป็นดุจคายหย้าคา คือบริเวณขนละเอียดแหลมคมที่ติดอยู่ บริเวณใบของหย้าคากล่าวคือ ราคะย่อมทำให้จิตใจของมนุษย์เศร้าหมอง รุ่มร้อน เหมือนคายหย้าคา เมื่อถูกผิวหนังจะทำให้รู้สึกระคายคันได้

๑.๒.๒ ทุคติภูมิ ดินแดนอันชั่ว มากไปด้วยความทุกข์ สรรพสัตว์ที่อาศัยอยู่ในดินแดนนี้มากไปด้วยกิเลส จิตใจเต็มไปด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง ทั้งยังมัวเมาอยู่ในการทำบาป ดินแดนในทุคติภูมิ ประกอบไปด้วย นรกภูมิ อสุรภูมิ เปตภูมิ และเดรัจฉานภูมิ

เรื่องพระปฐมสมโพธิกถา พบว่า ผู้นิพนธ์ใช้แบบเปรียบเป็นสัตว์ที่อาศัยอยู่ในเดรัจฉานภูมิตำนัน

๑.๒.๒.๑ สัตว์ในวรรณคดี

สัตว์ในวรรณคดี คือสัตว์ที่เรามักพบในวรรณคดี ไม่มีตัวตนจริงๆ เป็นสัตว์ที่เกิดขึ้นจากจินตนาการของผู้นิพนธ์ สัตว์ในวรรณคดีที่ปรากฏเป็นแบบเปรียบของสำนวนเปรียบในเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา มีดังต่อไปนี้

นกกการเวก นกกินรี

นกกการเวก หรือกรวิก เป็นชื่อของนกชนิดเดียวกัน เป็นนกในป่าหิมพานต์ บินสูงเหนือเมฆ จึงไม่มีใครได้เห็นรูปร่างลักษณะ นอกจากจะได้ยินเสียงเท่านั้น กวีมักจะบรรยายว่ามีเสียงร้องที่ไพเราะมาก ส่วนนกกินรี เป็นสัตว์จำพวกหนึ่ง ที่มีรูปลักษณะครึ่งคนครึ่งนก มีถิ่นอาศัยอยู่แถบเชิงเขาไกรลาส (มาลัย . ม.ป.ป. : ๑๔๔ , ๒๐๓) ทั้งนกกการเวกและนกกินรี เป็นสัตว์ที่มีลักษณะเหมือนกันอยู่อย่างหนึ่งก็คือ มีเสียงที่ไพเราะ ดังนั้นผู้นิพนธ์จึงนำมาเป็นแบบเปรียบ ดังข้อความต่อไปนี้

ทั้งได้สดับพระสุรศัพท์สำนวนมธุรสธารเสนาะ... เปรียบปานประดุจเสียงสกุณการเวก แลเสียง
ขับแห่งสกุณกนิรี อันไพเราะเป็นปียกถาบริบูรณ์ไปด้วยลักษณะอันนำมาซึ่งมโนกรรมแห่งมหาชนทั้งปวง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๘)

สำนวนนี้กล่าวถึงพระนางสิริมหามายาว่ามีพระกระแสนเสียงอันไพเราะ เหมือนกับ
เสียงนกการเวกและนกกนิรี ซึ่งล้วนเป็นนกในวรรณคดีที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ นอกจากนั้นพระ
คำรัสของพระนางสิริมหามายาก็อ่อนหวานชวนฟังเป็นอย่างยิ่งอีกด้วย

นอกจากนั้นผู้นิพนธ์ยังได้เปรียบเทียบเสียงของเจ้าชายสิทธัตถะกับเสียงของนก
การเวกว่าเป็นเสียงที่มีความไพเราะเหมือนกัน ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีพระสุรเสียงอันไพเราะประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ ดุจเสียงแห่งท่ามหาพรหม
แลเสียงแห่งนกการเวก

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๖)

ตามคำพรรณนาในเรื่องไตรภูมิโลกวิจรณยกาได้กล่าวถึงอานุภาพของเสียงนกการเวก
ว่า

นกการเวกนั้นครั้นทำมธุรสนาท สำเนียงหวานก็ก้องไพเราะ ณ ภายได้กึ่งพฤษภาแล้วก็บินขึ้นจับใน
ประเทศเบื้องบนกึ่งพฤษภาแล สดับฟังสำเนียงแห่งตนที่บันลือลั่นก้องเขาอยู่เสนาะสนั่นนั้น... ในเวลาที่นก
การเวกร้องนั้น สัตว์จุตูปาททั้งหลายแต่บรรดาที่ได้ฟัง ก็เคลิบเคลิ้มมัวเมา พิศวงงงววยไปไม่มีสติ ละเลิง
หลงลืมตน ที่ชวนชววยด้วยอาหาร กินอาหารคาวอยู่นั้น ก็คายอาหารเสีย เจียไสตสดับสำเนียง บมิได้ไหวได้ตึง
กาย... พาพมฤตราชทั้งหลาย เป็นต้นว่าเสือโคร่ง แลเสือเหลืองที่ไล่ติดตามเนื่อน้อย ๆ เพื่อประโยชน์แก
รักษาหารนั้น ก็สิ้นสติลืมตนสลวนที่จะเจียไสตสดับเสียง... แต่เท่าที่ยกขึ้นก็บมิอาจจะวางลงเหนือแผ่นปฐพี
ได้... ยืนแข็งอยู่ไม่ไหวตึงอย่างประหนึ่งว่ารูปเขียนแลรูปปั้น... เนื่อน้อย ๆ ที่พาพมฤตราชติดตามนั้นก็สิ้นสติ
ลืมกาย ความกล้านั้นสูญหาย หยุดยืนฟังสำเนียง นกการเวกร้อง บมิได้ไหวตึงกาย... หมู่ปักษชาติทั้งหลาย
ที่บินไปในอากาศนั้น ก็ราปีกหยุดฟังสดับสำเนียง... บมิอาจไหวปีกไหวกาย เปรียบเหมือนรูปจำหลักอัน
บุคคลนำขึ้นไปติดไว้ที่เพดาน ตกใจสิ้นสติละเลิงหลงลืมตัว... จนแต่ปลาในน้ำก็เมาลืมตน... สลวนที่
จะเจียไสตสดับเสียงบมิอาจจะไหวหูไหวหางได้ ลอยตัวซื่อตัวแข็งอยู่สืบด้วยกัน... นกการเวกทั้งหลายนั้น มี
สำเนียงเป็นอันไพเราะจับจิตเหตุสัตว์ทั้งปวงด้วยประการฉะนี้

(พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) . ๒๕๒๐ ก : ๑๙๘ — ๒๐๐)

จะเห็นได้ว่า นกการเวกนั้นเป็นนกที่มีเสียงไพเราะจับใจผู้ได้ยินอย่างมาก เหมือนกับ
เจ้าชาย สิทธัตถะที่มีเสียงไพเราะเหมือนเสียงพระพรหมและเสียงนกการเวก จนทำให้ผู้ได้ยินถึงกับ
หลงลืมตัวว่ากำลังทำอะไรอยู่

ช้างฉัททันต์

ข้างฉัททันต์ เป็นข้างตระกูลหนึ่งในข้าง ๑๐ ตระกูลที่อาศัยอยู่ในปานิมพานต์ ข้าง
ฉัททันต์มีผิวสีขาวบริสุทธิ์ดุจเงินยวง ปากและเท้าสีแดง ข้างฉัททันต์ ๑ เชือกมีกำลังเท่าข้างอุโบสถ
(ข้างสีทอง) ๑๐ เชือก ฉะนั้นข้างฉัททันต์แต่ละเชือกจะมีกำลังเท่ากับบุรุษกำลังดี ๑๐,๐๐๐,๐๐๐ คน
(เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา. ๒๕๔๒ : ๑๕๗) นอกจากนี้ พระสังฆราชเมธีกร ได้กล่าวถึงพญาข้าง
ฉัททันต์ไว้ในหนังสือ “โลกที่ปกคลุม” ไว้ดีกว่า

พญาช้างฉัททันต์นั้นสูง ๔๐ ศอก ยาว ๑๒๐ ศอก งามทั้งคู่ยาวข้างละ ๓๐ ศอก วัดโดยรอบ
ประมาณ ๕๐ ศอก กางงาตามด้วยรัศมี ๖ ประการ พญาช้างนั้นจึงชื่อว่า ฉัททันต์ ...พญาช้างจะอยู่ในถ้ำ
ทองกว้างประมาณ ๑๒ โยชน์ พร้อมด้วยบริวารโขลงช้างประมาณ ๘,๐๐๐ เชือก มีงาอันงามเหมือน
งอนไถ มีความรวดเร็วปานลมพัด ประหารได้ฉับพลัน แม้ช้างเหล่านั้นจะยืนคอยดู ตลอดทั้งสามยวดย่อม
โกรธ แม้ลมที่กระพือพัดต้องพญาช้าง ยังมีพวกช้างขนาดใหญ่อื่นๆ อีก ทั้งช้างพลายช้างพัง ทั้งสีดำ สี
เขียว สีเหลือง สีแดงเพลิง แม้สีแดงเลือดนกก็มี...

(พระสังฆราชเมธีจักร . ๒๕๒๙ : ๕๒)

จากข้อความข้างต้นนี้แสดงให้เห็นความงดงาม มีพลกำลัง ความเป็นผู้นำของพญาช้าง
ฉัททันต์ แบบเปรียบที่เป็นช้างฉัททันต์ มีดังข้อความต่อไปนี้

องค์พระชินสีห์เสด็จมาจากอรัญญามรรคสถลสถานป่านประหนึ่งว่าพระยาฉันทันต์คชสารอัน
โคจรออกจากห้องแห่งเกาะแก้วมณี

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๒๒๓)

ผู้นิพนธ์เปรียบพระพุทธรูปเจ้ากับพญาช้างฉัททันต์ในตอนที่พระพุทธรูปเจ้าเสด็จพระราชดำเนินไป
ยังป่าอิสิปตนมฤคทายวันเพื่อแสดงธรรมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ทำทางที่ทรงพระดำเนินนั้นสง่า
งามมากเหมือนกับช้างฉัททันต์เดินออกจากเกาะแก้วมณี แสดงให้เห็นภาพท่าพระดำเนินของ
พระพุทธรูปเจ้าว่ามีฝีเท้าเบา แฉ่มช้า นุ่มนวล มั่นคง พระดำเนินด้วยความรู้ตัวมีสติตลอดเวลา

ราชสีห์

ราชสีห์ คือสิงห์ หรือสิงโต เป็นสัตว์ดุร้าย กินเนื้อ รูปร่างคล้ายเสือ แต่ปลายหางมีกระจุกขนเป็นพู่ และตัวผู้มีขนสร้อยคอ (ขนตรงหัวตลอดแผงคอยาวพู่) และคำว่า สีห์ กับสิงห์ก็เป็นคำเดียวกัน นอกจากนี้ คำว่า ไกรสร ไกรศร ไกรศรี ไกรสรี ไกรสิทธิ เกสร (หมายถึงขนแผงคอ) เกสรี และสิงหาก็มีความหมายว่า สิงห์หรือสิงโต เช่นเดียวกัน ราชสีห์ถือว่าเป็นสัตว์สำคัญ มีกำลังและดุร้าย มีอำนาจเหนือกว่าสัตว์ป่าทั้งมวล จึงถูกยกย่องให้เป็น “ราชาแห่งสัตว์ป่า” (มาลัย . ม.ป.ป. : ๑๘๖ - ๑๘๗) จำนวนเปรียบเทียบที่กล่าวเปรียบกับราชสีห์ ตอนที่กล่าวถึงเจ้าชายสิทธัตถะว่า

เสด็จยืนอยู่มีพระอาการองอาจดุจพระยาสิหราชอันอยู่บนยอดบรรพตขณะนั้น ทั้งหมื่นโลกธาตุก็หวาดไหวเกิดโอภาสสว่างไปทั่วโลกทั้งปวง บรรดาแก้วประดับวิมานแห่งภุมเทวดาแลอาการเทพยดาทั้งหลายก็เปล่งแสงโอภาสรุ่งเรืองยิ่งนักทุกๆ ทิพยวิมาน อันว่าพิณ แลเกร์สรรพดุริยดนตรีต่างๆ มิได้มีผู้ใดกระทบกระทั่งกับนลลือศัพทสำเนียงออกเอง รัศมีพระจันทร์ก็โอภาสสว่างยิ่งนัก รัศมีพระอาทิตย์ก็อ่อนมิได้ร้อนเย็นสบาย มหาเมฆก็ตั้งขึ้นในทิศทั้ง ๔ ยังวัสโศทกให้ตกลงในที่โดยรอบ ทิศานุทิศทั้งหลายก็โอภาสสว่างยิ่งนัก แลสรรพบุพนิมิตปาฏิหาริย์มหัศจรรย์ต่างๆ ก็ปรากฏมีดุจกาลเมื่อลงสู่ปฏิสนธิในมาตุครรภ์นั้น

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๕๖-๕๗)

จำนวนนี้ได้กล่าวถึงเจ้าชายสิทธัตถะในตอนประสูติจากครรภ์พระมารดาว่ามีทำนองที่แสดงถึงความองอาจ มั่นคง มีอำนาจ ผู้นิพนธ์ได้นำมาเปรียบกับราชสีห์ที่ยืนผงาดอยู่บนยอดเขา

นอกจากนั้นยังได้นำราชสีห์มาเปรียบเทียบท่าเดินของเจ้าชายสิทธัตถะอีกด้วยว่า

พระดำเนินดุจสีหราช

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๘)

จำนวนนี้ได้กล่าวเปรียบเทียบท่าเดินของเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีลักษณะที่แผ่ผายองอาจ มั่นคง น่าเกรงขาม เหมือนกับราชสีห์ผู้ยิ่งใหญ่ในป่า

สัตว์ทั่วไป คือสัตว์ที่มีอยู่จริงในโลกมนุษย์ อาจเป็นสัตว์ เลี้ยงหรือสัตว์ป่าที่พบได้ตามแหล่งธรรมชาติ หรืออาจจะเป็นสัตว์หายาก สัตว์ทั่วไปที่นำมาเป็นแบบ เปรียบมีดังต่อไปนี้

หงส์

หงส์เป็นชื่อนกจำพวกเป็ด ขนขาว ลำตัวใหญ่คอยาว นอกจากนั้น เกือกพันธุ์ นาค บุปผา ได้กล่าวว่า หงส์ถือเป็นสัตว์ในตระกูลสูง มีเสียงไพเราะ หงส์เป็นสัตว์รักความสะอาด ใน วรรณคดีเมื่อกล่าวชมหงส์ก็มักจะพูดถึงคุณสมบัติของหงส์ว่า มีเสียงร้องไพเราะ นิยมเล่นน้ำ และมีท่า วายน้ำที่งดงาม เนื่องจากหงส์เป็นสัตว์ในตระกูลสูง จึงนิยมนำมาเปรียบกับผู้ที่อยู่ในตระกูลสูง (เกือกพันธุ์ นาคบุปผา. ๒๕๔๒: ๑๖๒) จำนวนเปรียบเทียบที่ใช้ “หงส์” มาเป็นแบบเปรียบ มีดังต่อไปนี้

พระราชกุมารี อันทรงสถิตบนรัตนขจิตบัลลังก์ ในท่ามกลางสภังคมณฑลที่สนามเล่น มี พระสิริวิลาสเลิศเล่ห์... เหมือนด้วยพระยาสุวรรณาวิหคหงส์อันปรากฏ ในท่ามกลางแห่งหงส์ อนนกคณา แลบินร่อนร่าบนอนิลภพประเทศฐาน

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๖)

จำนวนนี้เป็นการเปรียบพระนางสิริมหามายาว่ามีความงามเหมือนกับพระยาสุวรรณา วิหคหงส์หรือพระยาหงส์ทอง คือนอกจากจะมีชาติตระกูลสูงแล้วยังสง่างาม มีอำนาจ และมีความเป็น ผู้นำอีกด้วย

นอกจากนั้นมีการเปรียบเทียบท่าทางพระดำเนินของเจ้าชายสิทธัตถะกับหงส์ ดัง ข้อความต่อไปนี้

พระดำเนินงามดุจดำเนินแห่งหงส์

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๘)

หงส์เป็นสัตว์ที่มีรูปร่างงดงาม ลีลาบินร่อนอ่อนช้อย ลีลาการว่ายน้ำที่สง่างาม ผู้นิพนธ์ได้นำมาเปรียบเทียบกับท่าพระดำเนินของเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีความสง่า และงดงาม เหมือนกับหงส์ นอกจากนั้นผู้นิพนธ์นำหงส์ทองมาเปรียบเทียบกับธาตุทองที่พระโพธิสัตว์นำไปลอย แล้วอธิษฐานเสี่ยงทายว่าพระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปหรือไม่ ดังข้อความต่อไปนี้

ขณะนั้นอันว่าถาดทองเหมือนดังมีเจตนาจะแสดงซึ่งนิมิตแก่พระโพธิสัตว์ อันจะได้ตรัสแก่พระ
สัพพัญญุตญาณ ก็บันดาลดุจสุวรรณวิหคหงส์ลงเล่นสินธุวารี เลื่อนลอยทวนกระแสน้ำที่ขึ้นไปไกล
ประมาณ ๘๐ ศอกถึงที่วนแห่งหนึ่ง ก็จมลงตรงเบื้องบนภพพิมานแห่งพญากาฬนคราษกระทบกับถาด
อันเป็นพุทธบริภาคแห่งพระสัพพัญญูทั้ง ๓ ในอดีต แสดงศัพท์สำเนียงเสียงกิริยา แล้วลงประดิษฐานอยู่โอ
ทิสภาคภายใต้ ตั้งรองซึ่งถาดแห่งพระพุทเจ้าทั้ง ๓ นั้น

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๔๔)

สำนวนนี้อยู่ในเนื้อหาตอนที่พระโพธิสัตว์ทรงได้รับข้าวมธุปายาสของนางสุชาดา จึง
เสด็จจากต้นไทรไปฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงปั้นข้าวมธุปายาสเป็น ๔๙ ปั้น ขนาดเท่าผลตาลสุก โดยทรง
คำนวณว่าจะให้เป็นอาหารสำหรับ ๗ สัปดาห์ และเก็บข้าวส่วนที่เหลือไว้ แล้วทรงนำถาดทองคำไป
ลอยในแม่น้ำเนรัญชรา แล้วอธิษฐานเสี่ยงทายว่า ถ้าพระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้าขอให้ถาดนั้น
ลอยทวนกระแสน้ำ แล้วถาดนั้นก็ลอยทวนกระแสน้ำจริงๆ ซึ่งปรากฏการณ์นี้ ผู้นิพนธ์กล่าวว่า
เหมือนกับถาดทองที่ลอยทวนไปเหมือนกับลีลาการเล่นน้ำของหงส์แล้วว่ายทวนน้ำขึ้นไป

นอกจากนั้น ตอนที่พวกเดียรถีย์หรือนักบวชนอกพระพุทธศาสนาประกาศทำปาฏิหาริย์
แข่งกับพระพุทเจ้า จิรสามเณรี สามเณรีอายุ ๗ ขวบ ก็อาสาจะแสดงปาฏิหาริย์แทนพระพุทองค์
ดังข้อความต่อไปนี้

ข้าแต่พระบรมครู ข้าพระองค์จะนำมาซึ่งภูเขาสินธูราชเขาจักรวาลกับทั้งหิมพานต์บรรพต มา
ประดิษฐานในที่เรียงรายกันเป็นลำดับแล้ว ข้าพระบาทจะเหาะมาจากเขาทั้งหลายนั้นปานประหนึ่งว่า
หงส์ทอง หากสิ่งที่จะขัดข้องมิได้ ให้ชนทั้งหลายเห็นทั่วกันสิ้นในที่สมาคมนี

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๔๘)

สำนวนนี้ได้กล่าวถึงจิรสามเณรีที่จะเหาะแสดงปาฏิหาริย์ไปเอาเขาสินธูราช เขาจักรวาล
และเขาหิมพานต์มาตั้งเรียงกันโดยเปรียบเทียบท่าทางการเหาะว่าเหมือนกับหงส์ทอง แสดงให้เห็นถึง
ท่าทางการเหาะที่งดงามเหมือนอย่างหงส์

นอกจากนั้นตอนที่พระเจ้าสิริสุทโธทนะทรงพระประชวรหนัก พระพุทเจ้าทราบข่าวจึง
เสด็จไปเยี่ยมพระพุทบิดาพร้อมกับพาพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูปไปด้วย พระองค์เสด็จโดยการเหาะไป
ทางอากาศ ดังข้อความต่อไปนี้

ท่านทั้งปวงจงไปศึกษาซึ่งพระพุทธรูปด้วยศรัทธา เป็นปัจฉิมศึกษาในวาระครั้งนี้ พระสงฆ์ ๕ ร้อยที่เป็นบริวารกระทำอิทธาณภาพภาวนาปริยัติเหาะขึ้นสู่อินทนิลบาดาล คราวนาคเจ้าท้าวธวัชราชมหานางส์ อัน แวดล้อมไปด้วยหมู่หงส์ ๙ หมื่นเป็นบริวาร

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๖๒)

ข้อความนี้เปรียบพระพุทธรูปเจ้าเป็นท้าวธวัชราชมหานางส์ และพระสาวกคฤหบดีหงส์ทั้ง ๙ หมื่นเป็นผู้เป็นบริวารของท้าวธวัชราชมหานางส์นั้น ท้าวธวัชราชมหานางส์ที่ผู้นิพนธ์นำมาใช้เป็นแบบ เปรียบเทียบกับพระพุทธรูปเจ้านี้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธรูปเจ้าเป็นผู้ที่มีอำนาจ มีความเป็นผู้นำ และเป็น ผู้ปกครองที่มีผู้เคารพนับถือมากมาย นอกจากนั้นยังแสดงถึงรูปร่างท่าทางที่สวยงามอ่อนช้อย สง่างาม เหมือนกับหงส์อีกด้วย

ในชาดกกล่าวว่า ครั้งหนึ่งพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาหงส์ธวัชราชปกครอง บริวารทั้งเก้าหมื่นในถ้ำทองที่เขาจิตรกฏฐนี้ (เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา. ๒๕๔๒ : ๑๖๒) ทำให้ผู้อ่านย้อน นึกถึงภาพความยิ่งใหญ่ในอดีตของพระโพธิสัตว์ที่นำมาเปรียบได้อีกด้วย

กา

กา หมายถึงชื่อนกชนิดหนึ่ง ตัวดำ (ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๔๖ : ๕) นอกจากนั้น พลโท ดำเนียร เลขะกุล ยังกล่าวถึงกาว่า กาหรืออีกาเป็นนกตระกูลใหญ่ มีวงศาความญาติแยกย่อยและ กระจายอยู่ทั่วโลกทีเดียว แม้จะมีขนาดตัวและสีขนตามตัวแตกต่างกันบ้าง เช่นสีดำสนิท สีเทา และสี เทาออกน้ำตาลแก่ๆ แต่ในส่วนรวมแล้วนับได้ว่าขนของมันมีสีดำเป็นส่วนมาก เพราะเหตุนี้เอง พันธุ์ ย่อยของอีกาตามท้องถิ่นต่างๆ จึงมีชื่อแยกย่อยออกไปมากมาย...แต่เฉพาะชื่อที่มีคำว่า “กา” อยู่ ด้วย ขนตามตัวมักจะดำสนิทเสมอ (ดำเนียร เลขะกุล. ๒๕๒๑ : ๒๐๑)

สำนวนเปรียบเทียบที่ใช้แบบเปรียบเทียบเป็นกามักจะนำลักษณะของสีดำของกามาใช้ เปรียบเทียบ ดังข้อความต่อไปนี้

พระยาม้ากัณฐกะอัศวราช อันมีกายโดยยาวตั้งแต่คอจนท้ายมีประมาณ ๑๘ ศอก โดยสูงก็ สมควรกับกายอันยาว ... ศิระนั้นดำดุจสีแห่งกา

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๐๘)

ผู้นิพนธ์ได้กล่าวเปรียบเทียบสีผสมของม้ากัณฐกะว่ามีสีดำสนิท เหมือนกับสีขนของกา

สังข์

สังข์ หมายถึงชื้อหอยทะเล เปลือกสีขาว ช่องเปิดเรียวงามได้รูปทรงใช้สำหรับห่มน้ำ พระพุทธรณ์ หรือใช้เป่า จากวรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถานี้ ได้เปรียบเทียบความขาวของหอยสังข์กับความขาวของพระทนต์ของเจ้าชายสิทธัตถะดังข้อความต่อไปนี้

พระทนต์ขาวดุจสีสังข์

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๗๙)

นอกจากนั้นยังเปรียบเทียบสีของม้ากัณฐกะม้าทรงของเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีสีขนขาว เหมือนกับสีของหอยสังข์ ดังนี้

พระยาม้ากัณฐกะอัศวราช อันมีกายโดยยาวตั้งแต่คอจนท้ายมีประมาณ ๑๘ ศอก โดยสูงก็สมควรกับกายอันยาว สีขาวบริสุทธิ์ดุจสังข์อันขัดใหม่

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๑๔)

ลักษณะของหอยสังข์ที่นำมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบคือลักษณะสีของหอยสังข์ที่มีสีขาว นวล สะอาด บริสุทธิ์ และมีความแวววาวงดงาม

แมลงวัน

แมลงวันเป็นสัตว์ปีกชนิดหนึ่ง มีปากเจาะดูดเป็นแท่งแข็งสีดำ กัดและดูดเลือด ชอบกินสัตว์เน่าเปื่อย มักจะอยู่ตามที่สกปรก จึงเป็นพาหะนำโรคต่างๆ เช่น ไข้รากสาด อหิวาตกโรค เป็นต้น ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบกองทัพของพระยามารว่าเหมือนกับแมลงวัน และเปรียบพระโพธิสัตว์กับก้อนเหล็กแดงคือเหล็กที่ลนไฟจนมีสีแดงร้อนจัด ดังข้อความต่อไปนี้

ส่วนพระยามารผู้ใจบาป ยกพลเสนามารก็มีอาจเข้าไปใกล้โพธิมณฑลได้ก็ยับยั้งอยู่แต่ที่อันไกล เมื่อพระยามารมาได้ทัศนาวุธโยธาแห่งตนยืนอยู่อยู่ดั่งนั้น ก็ร้องประกาศสำคัญขั้วมารโยธาทั้งหลาย ให้เข้าแวดล้อมโพธิมณฑลสถานป่านประหนึ่งว่า หมู่แมลงวันอันจะบินเข้าตอมก้อนเหล็กแดงอันรุ่งโรจน์ ร้อนด้วยเปลวเพลิงมีอาจสามารถเข้าไปใกล้ได้

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๕๗)

ฝ่ายพระยามารได้ยกกองทัพมาเพื่อทำลายการทำวิปัสสนาของพระโพธิสัตว์ แต่ก็ไม่สามารถเข้าไปใกล้พระโพธิสัตว์ได้ ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบ “กรู” เข้ามาของหมูมาร ว่าเป็นดุจการกรูเข้ามาของเหล่าแมลงวัน พระโพธิสัตว์มีบุญญาธิการมากทำให้หมู่มารไม่สามารถกรูเข้ามาทำร้ายได้ เหมือนก้อนเหล็กแดงที่ร้อนผ่าว แมลงวันไม่อาจกรูเข้ามาเกาะได้

หิ่งห้อย

หิ่งห้อยเป็นแมลงปีกแข็ง ลำตัวเล็ก ตัวและปีกอ่อน มีขนาดแบบพื้นเลื้อย ๑๑ ปล้อง สันหลังอกปล้องแรกขยายใหญ่เป็นขอบบางมักคลุมลงไปถึงหัว หิ่งห้อยเป็นสัตว์ที่หากินเวลากลางคืน มีเครื่องทำแสงให้เกิดเป็นแสงกระพริบเป็นจังหวะ แสงเป็นสีเขียวปนเหลือง (อุทัย สีนุสสาร. ๒๕๑๖ : ๔๕๔๐) ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบหิ่งห้อยกับพระจันทร์ พระอาทิตย์และดวงดาว ดังข้อความต่อไปนี้

พระฉัพพรรณรังสีทั้ง ๖ ประการแผ่ไพศาลแวดล้อมไปโดยรอบพระสกลกายนทรีที่กำหนดที่ ๑๒ ศอกโดยประมาณ อันว่า ศศิสุริยประภาแลดาราภิวิกลวิการอับแสงเศร้าสลดหิ่งห้อยเหือดสิ้นสูญ มิได้จำรูญไฟโรจน์โชติชัชวาล

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๙๑)

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ก็ปรากฏมีรังสีแผ่ออกมาจากพระกายพระองค์ ผู้นิพนธ์กล่าวว่า รังสีนั้นสว่างเจิดจ้าและมีอาณาพมาก แม้แสงสว่างจากพระจันทร์ พระอาทิตย์ และดวงดาว ซึ่งมีแสงสว่างมากอยู่แล้วเมื่อนำมาเทียบกับรังสีที่แผ่ออกมาจากพระวรกายของพระพุทธเจ้าแสงของพระอาทิตย์ พระจันทร์ และดวงดาวนั้นก็ราวกับแสงอันริบหรี่ของหิ่งห้อย

แมลงทับ

แมลงทับเป็นแมลงจำพวกด้วงเจาะไม้ ลำตัวยาวแคบไปทางหาง สีเขียวเป็นมันสดใสบางชนิดเป็นสีน้ำเงินและสีทองแดง ลำตัวแข็ง หนวดเป็นแบบพื้นเลื้อย (อุทัย สีนุสสาร. ๒๕๑๖ : ๑๗๖๒) ผู้นิพนธ์นำสีอันสวยงามของปีกแมลงทับมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบในข้อความต่อไปนี้

ทรงจับพระจุฬามณีพืชร้างขึ้นไปบนอากาศทรงพระอธิษฐานว่าถ้าอาตมาจะมีได้ตรัสแก่พระปรมาภิสมโพธิญาณโดยแท้แล้วขอจุฬามณีพืชร้างตั้งอยู่ในอากาศอย่าได้ตกลง ผิดมิได้ลุสมประสงค์จะตกลงมายังสุทธาภค แลพระจุฬามณีพืชร้างกับพระภูษาพันโพกพระเศียรนั้น ก็ประดิษฐานลอยอยู่บนอากาศสูง

ประมาณโยชน์หนึ่ง จึงสมเด็จพระอินทราชาก็นำมาซึ่งผอบแก้ว อันมีสีฐานสูงใหญ่ได้โยชน์หนึ่งตั้งบนพระเศียรรองรับซึ่งเวฐนพัสตรา แลพระจุฬามณีอันมีพรอณามเป็นแสงดุจปิกแมลงทับทอง อัญเชิญขึ้นไปประดิษฐานบรรจุไว้ในจุฬามณีเจดีย์ อันแล้วด้วยแก้วอินทนิลสูงประมาณ ๔ โยชน์ในดาวดึงส์เทวโลก

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๑๗)

ตอนที่เจ้าชายสิทธัตถะทรงตัดพระโมฬีของพระองค์เอง แล้วทรงโยนพระเกศาและผ้าโพกพระเศียรขึ้นบนท้องฟ้า แล้วอธิษฐานว่า ถ้าพระองค์จะได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าขอให้พระเกศาและผ้าโพกพระเศียรนี้จงลอยอยู่บนอากาศ แต่ถ้าไม่สามารถตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ ให้พระเกศาและผ้านี้หล่นลงมาสู่พื้นทราย ขณะนั้นพระเกศาและผ้าโพกพระเศียรก็ลอยอยู่บนอากาศส่องแสงแพรวพราวระยิบระยับเหมือนกับปิกแมลงทับ เมื่อพระอินทร์ได้ยินคำอธิษฐานของเจ้าชายสิทธัตถะก็นำผอบมารองรับพระเกศานั้นไว้ไม่ให้หล่นลงพื้นแล้วนำไปประดิษฐานไว้ในจุฬามณีเจดีย์ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบพระเกศาและผ้าโพกพระเศียรขณะที่ลอยบนอากาศว่ามีแสงแพรวพราวระยิบระยับเหมือนกับสีของปิกแมลงทับ

ลิง

ลิงเป็นสัตว์ที่ฉลาดกว่าสัตว์ทั้งหลาย สามารถทำอะไรหลายอย่างได้เหมือนคน เป็นสัตว์ที่มีสังคมคล้ายคน คืออาศัยรวมกันเป็นฝูง ผู้นิพนธ์ใช้ลิงเป็นแบบเปรียบดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีนิ้วพระบาทและนิ้วพระหัตถ์ทั้งหลายยาวเรียวดุจนิ้ววานร ข้างต้นใหญ่ แล้วเรียวลงไปจนปลายนิ้วกลมงาม

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๖๔)

ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบนิ้วพระบาทและนิ้วพระหัตถ์ของเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีลักษณะเรียวยาวเหมือนกับนิ้วลิง เนื่องจากนิ้วลิงมีลักษณะเรียวเหมือนกับนิ้วคนมาก โครงสร้างกระดูกของนิ้วลิงจะยาวเกือบเท่ากันทุกนิ้ว อันเป็นลักษณะของมหาบุรุษ

นอกจากนั้นผู้นิพนธ์ใช้แบบเปรียบเทียบเป็นภาพของวานรไม่มีหู ไม่มีจมูก และไม่มีหาง นั่งอยู่บนตอไม้ในที่นาอันเปลี่ยวโห่ซึ่งเป็นภาพที่ไม่น่าดูอย่างยิ่ง เพราะลิงเป็นสัตว์ที่ซุกซน อยู่ไม่สุข ต้องห้อย

ไหนก็ยังไม่ไปมาอยู่ตลอดเวลา เมื่อถึงมานั่งอยู่บนตอไม้ที่ถูกไฟไหม้กลางทุ่งนา จึงเป็นภาพที่ไม่มีชีวิตชีวา ผู้นิพนธ์ใช้แบบเปรียบเทียบนี้ในข้อความดังต่อไปนี้

ฝ่ายพระนันทเถระมีจิตกระสันเป็นทุกข์ มิได้ยินดีในบรรพชาจะลาบรรชิตเพศจึงบอกเล่าเหตุนี้ แก่พระสงฆ์ทั้งปวง ทราบถึงพระบรมครู จึงดำรัสให้หา มีพระพุทธรูปกาตรัสถาม พระนันทก็กราบทูลตาม ความสัถย์ว่ามีจิตกำหนดคำนึงถึงนางชนปทกัลยาณี ลำดับนั้นพระชินสีห์จึงทรงจุ่งพระกรพระนันททรง อนุชา ลำแสงพุทธรูปทอภาพพาขึ้นไปสู่ดาวดึงส์เทวโลก แลบันดาลให้พระนันทเห็นแม่สุวรรณตัวหนึ่ง อันมี หูแจ่มกมลและหางอันขาว นั่งอยู่บนตอไม้ในที่อันเปล่งไหม้ ในตำบลหนึ่งในระหว่างหนทางแล้วขึ้นไปถึงเทวโลก ลำแสงให้เห็นนางเทพอัปสรกัญญา ๕๐๐ อันมีเท้าแดงดุจเท้าแห่งนกพิราบบทจรขึ้นเฝ้าท้าวสหสธัญย จึงตรัสถามพระนันทว่า ท่านสำคัญดังฤๅว่า นางฟ้าทั้งหลายนี้ กับนางชนปทกัลยาณีนั่นใครงามกว่ากัน ข้า แต่พระผู้มีพระภาค นางชนปทกัลยาณีนั่นดูเหมือนดุจแม่สุวรรณอันมีหูและแจ่มกมลและหางอันขาวซึ่งนั่งอยู่ที่ตอไม้กลางทาง จะเอามาเปรียบกับโฉมนางฟ้าทั้ง ๕๐๐ นี้สักเสี้ยวส่วนก็มีได้

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๒๕ — ๓๒๖)

ข้อความนี้เป็นข้อความตอนพระนันทบรรพชาใหม่ๆ ยังไม่สามารถตัดใจจากนางชนปทกัลยาณีผู้เป็นพระชายาได้ พระพุทธเจ้าจึงพาพระนันทไปดาวดึงส์ ระหว่างทางก็เนรมิตให้เห็นลิง หู จมูก และหางขาวนั่งอยู่บนตอไม้อันเปล่งไหม้กลางท้องนา และพาไปพบกับเทพอัปสรกัญญา แล้วนางพระอานนท์ว่าระหว่ำนางชนปทกัลยาณีผู้เป็นพระชายากับเทพอัปสรกัญญาผู้ใดงามกว่ากัน พระนันทตอบว่านางชนปทกัลยาณีเมื่อเทียบความงามกับเทพอัปสรกัญญาแล้วนั้นนางชนปทกัลยาณีนั่นไม่มีความงามใดที่จะสู้กับนางฟ้าได้เลย เหมือนกับลิง หู จมูก และหางขาว นั่งอยู่บนตอไม้เปล่งไหม้ ไม่มีความงามเลย ยิ่งเน้นว่าลิงที่นั่งอยู่บนตอไม้อันเปล่งไหม้แสดงให้เห็นภาพของตอไม้สีดำ เป็นรอยแตกจากการเผาไหม้ ยิ่งแสดงให้เห็นความแห้งแล้ง ไม่มีชีวิตชีวา ยิ่งทำให้ผู้พบเห็นหดหู่ เศร้าสลดใจยิ่งขึ้น แล้วพระพุทธเจ้าตรัสว่าถ้าพระนันทประพฤติตนอยู่ในศาสนพรมหจรรย์จะได้นางฟ้าเหล่านั้น ต่อมาพระอานนท์ก็ตั้งใจปฏิบัติธรรมจนสามารถบรรลุอรหัตต์ สามารถละกิเลส ความโลภ โกรธ หลงได้อย่างเด็ดขาดจึงไม่ต้องการนางฟ้าอีกต่อไป จากเหตุการณ์นี้เป็นวิธีการสอนธรรมวิธีหนึ่งของพระพุทธเจ้า

เนื้อทราย

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบพระสงฆ์ของเจ้าชายสิทธัตถะกับแข้งของเนื้อทรายหรือกวางชนิดหนึ่ง ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีลำพระสงฆ์อันเรียวดุจเกลียวแห่งแข้งเนื้อทราย

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๗๐)

พระขันธ์ของเจ้าชายสิทธัตถะเหมือนกับแข้งของเนื้อทรายเป็นแข้งที่เรียวงาม ได้สัดส่วนสวยงาม ไม่มีรอยเส้นพระอัฐิ ไม่มีไขมัน

ช้าง

ช้างเป็นสัตว์สี่เท้าที่มีขนาดใหญ่ ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบท่าพระดำเนินของเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีกิริยานวยนาด งดงาม มีสง่าราศี ดังข้อความต่อไปนี้

พระดำเนินงามดุจอาการดำเนินแห่งกษัตริย์

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๔)

ข้อความนี้แสดงให้เห็นท่าพระดำเนินที่มีความสง่างาม งามอาจ การเดินของช้างจะช้า เนิบนาบ แต่ก็มีควมมั่นคง

นอกจากนั้นยังเปรียบเทียบฝ่าพระบาทในขณะทีพระดำเนินว่าเหมือนกับฝ่าเท้าของช้าง ดังข้อความว่า

แต่พระกายท่อนเบื้องต่ำชนทั้งปวงแลเห็นฝ่าพระบาทอันยกย่างไปมาทั้งเบื้องหน้าแลเบื้องหลังปรากฏดุจฝ่าเท้าแห่งกษัตริย์ชาติ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๖๙)

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบฝ่าพระบาทของเจ้าชายสิทธัตถะกับฝ่าเท้าของช้างแสดงให้เห็นลักษณะฝ่าพระบาทว่ามีเนื้อพระบาทเต็มไม่มีส่วนโค้งงอเหมือนกับชนทั่วไป

หอย

ผู้นิพนธ์บรรยายรูปร่างของมาร โดยเปรียบเทียบหัยกัมของมารกับก้อนหอยหรือก้อนหอย
ดังข้อความต่อไปนี้

ตัวมารโยธาแต่ละคนๆพื้นพิภพนานา ตาเหลือกเหลืองแลเขียวโง้งออกนอกปาก หน้าผากเกลือก
คิ้วขมวดค้อมคด หนวดปรากฏดุจลวดทองแดงแข็งกระด้าง รูปร่างดุร้ายกาจหยาบซ้ำหน้าส่าย ฆมหยิก
สยของม้วนทบดุก่อนหอยเป็นกลุ่มกลม เล็บทั้งใหญ่ทั้งคมทั้งแหลมเล่ห์หลาวยาวโง้งทุกๆ คน แต่ละคนๆ

ล้วนมีมือสรรพศาสตราวุธหลากหลายมีกายสูงคาพยุตหนึ่งหนึ่งบ้าง ๓ คาพยุตบ้างกิ่งโยชนบ้าง โยชนหนึ่ง
บ้าง ๒ โยชนบ้าง ๓ โยชนก็มีบ้าง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๕๕)

ข้อความนี้แสดงให้เห็นภาพของผมว่าเป็นก่อนมีส่วนโคนใหญ่แล้วขดม้วนวนเป็นวง
ขึ้นมาเข้าหาศูนย์กลาง แลดูแข็งกระด้าง น่ากลัว และเส้นผมที่แข็งกระด้าง เพราะลักษณะของเส้นผม
ทั่วไปควรจะเป็นเส้นเล็ก ดำสนิท และมีลักษณะอ่อนนุ่ม

อสรพิษ

อสรพิษคือสัตว์มีพิษที่เขี้ยว เช่น งู ผู้นิพนธ์เปรียบโรคที่เข้ามาทำให้พระพุทธเจ้า
เจ็บป่วยเหมือนกับอสรพิษ ดังข้อความต่อไปนี้

ทรงอาพาธหนักครั้งหนึ่ง ทรงเยียวยาพระโรคของพระองค์ด้วยโอสถคือ สมาบัติให้ระจับ ...
เปรียบดังอสรพิษอันร้าย ให้เสื่อมหายด้วยอำนาจแห่งมนต์พิเศษ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๔๑๙)

ข้อความนี้เปรียบโรคเป็นอสรพิษ และเปรียบอำนาจของสมาบัติ (อานาปานสติ) เป็น
มนต์พิเศษกรรมฐานช่วยข่มความเจ็บปวดไว้ โรคภัยยังอยู่ แต่ไม่เจ็บปวด ไม่ทรมาน ผู้นิพนธ์
เปรียบเทียบอาการอาพาธเหมือนกับอสรพิษหรือสัตว์ที่มีพิษในเขี้ยวที่จะเข้ามาทำร้ายร่างกายให้
เจ็บป่วย แต่เมื่อร้ายมนต์ก็สามารถไล่อสรพิษคือความเจ็บปวดไปได้ แสดงให้เห็นว่าสมาบัติมีคุณอัน
พิเศษ ยามเจ็บป่วยพระพุทธเจ้าก็สามารถข่มอาการเจ็บป่วยนั้นได้ด้วยสมาบัติ

พระพุทธเจ้าเป็นบุคคลที่มีคุณลักษณะพิเศษ ยามเจ็บป่วยก็ไม่ต้องใช้ยารักษาโรคเช่นคน
ทั่วไป แม้ว่าโรคนั้นจะมีอาการรุนแรงก็ยังสามารถข่มไว้ได้ด้วยสมาธิ

โค

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบดวงตาของโคหรือวัวที่เพ่งคลอดกับพระเนตรของเจ้าชาย
สิทธัตถะ ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกฤษฎีกานี้มีดวงเนตรทั้งสองอันส่องใสงามดุจดวงจักษุแห่งลูกโคอันคลอดได้ประมาณมุนต์
หนึ่ง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๖)

ลูกโคเพียงคลอด มีดวงตาดำที่กลมโต ดังนั้นผู้นิพนธ์จึงนำมาเปรียบเทียบกับพระเนตร
ของเจ้าชายสิทธัตถะตอนที่ประสูติว่ามีพระเนตรดำที่กลมโต ดำงามงาม

นอกจากนั้นผู้นิพนธ์ยังเปรียบเทียบท่าพระดำเนินของเจ้าชายสิทธัตถะว่าเหมือนกับ
อุสุภราช ซึ่งเป็นโคทรงของพระอิศวร แสดงถึงความเป็นผู้นำ และความยิ่งใหญ่ ผู้นิพนธ์นำอุสุภราชมา
เป็นแบบเปรียบเทียบ ดังข้อความต่อไปนี้

พระดำเนินงามดุจอุสุภราชดำเนิน

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๘)

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบท่าพระดำเนินของเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีความสง่าผ่าเผย กล้า
หาญ องอาจ และแข็งแรงเหมือนกับท่าเดินของอุสุภราช

จะเห็นได้ว่า แบบเปรียบเทียบเกี่ยวกับสรรพสัตว์ที่ผู้นิพนธ์ใช้ มีการนำแบบเปรียบเทียบที่เป็นเทพมา
เปรียบเทียบกับบุคคลที่มีลักษณะพิเศษกว่าบุคคลธรรมดา คือพระพุทธเจ้า พระนางสิริมหามายา
ลักษณะความพิเศษของทั้งสองพระองค์ เช่น ความพิเศษด้านรูปร่างหน้าตา ความมีบุญญาธิการ
ความมีจิตใจสูงส่ง มีเมตตากรุณา ความเป็นอยู่และสิ่งบำเรอความสุข การใช้แบบเปรียบเทียบเป็นเทพมา
เปรียบเทียบกับมนุษย์นี้ก็เพื่อช่วยให้ผู้อ่านเห็นภาพของบุคคลที่มีลักษณะพิเศษอย่างชัดเจน เห็น
ลักษณะของบุคคลที่ยิ่งใหญ่กว่ามนุษย์ทั่วไป อันจะแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าเป็นบุคคลที่ไม่มีมนุษย์
เทียบได้

นอกจากนั้นผู้นิพนธ์ยังนำมนุษย์มาเป็นแบบเปรียบเทียบในการเปรียบเทียบอีกด้วย ลักษณะของ
มนุษย์ที่นำมาใช้ในการเปรียบเทียบมีทั้งการใช้สถานภาพของมนุษย์ เช่นใช้จักรพรรดิเป็นแบบเปรียบเทียบ
เพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ในแผ่นดิน การใช้กิริยาอาการของมนุษย์ เช่น อาการการก้าวลงจากธรรมาสน์
ของพระหลังจากเทศนาเสร็จเพื่อแสดงภาพประสูติของพระพุทธเจ้า และการใช้อวัยวะส่วนต่างๆ ของ
ร่างกายมนุษย์ เช่นดวงตาดวงใจเพื่อแสดงความรักและการทะนุถนอมของแม่ที่มีต่อลูกกรักดังแก้วตา

ดวงใจ จากการศึกษาพบว่า การนำมนุษย์และกิริยาอาการของมนุษย์มาเป็นแบบเปรียบเทียบนั้นเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจลักษณะเปรียบเทียบ และเข้าใจความหมายของการเปรียบเทียบนั้นชัดเจนเพราะเป็นลักษณะอาการของมนุษย์ที่พบเห็นได้

นอกจากนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้นำลักษณะบางประการของสัตว์ชนิดต่างๆ มาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพ สามารถเข้าถึงสิ่งที่ผู้นิพนธ์ต้องการสื่อได้อย่างชัดเจน สัตว์ที่นำมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบมีทั้งสัตว์ในวรรณคดี และสัตว์ที่มีอยู่จริงตามธรรมชาติ การนำสัตว์ในวรรณคดีมาเปรียบเทียบก็เพื่อแสดงลักษณะพิเศษที่แตกต่างออกไปจากสัตว์ที่สามารถพบเห็นได้ทั่วไป เพราะสัตว์ในวรรณคดีเป็นสัตว์ที่เกิดจากจินตนาการ ดังนั้นลักษณะต่างๆ ของสัตว์ย่อมมีความพิเศษมากกว่าสัตว์ทั่วไป เช่น มีพลังกำลังมาก มีความงดงาม มีเสียงอันไพเราะ หรือเป็นสัตว์ที่เกิดจากตระกูลสูงส่ง เป็นต้น ดังนั้นลักษณะที่นำมาเปรียบเทียบจึงสามารถแสดงความหมายได้หลากหลายออกไป เช่น เปรียบเจ้าชายสิทธัตถะกับพระยาสีหราช แสดงถึงความสง่างาม มีอำนาจและเป็น ผู้ยิ่งใหญ่ เป็นต้น ส่วนการนำสัตว์ทั่วไปมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบนั้นเป็นการนำลักษณะเด่นของสัตว์ชนิด นั้น ๆ มาเปรียบเพื่อให้เกิดจินตภาพชัดเจนขึ้น เช่น หงส์ที่มีสีขาวสง่างามมาเปรียบกับความงามของพระนางสิริมหามายา หรือเปรียบเทียบลักษณะมหาบุรุษของพระพุทธเจ้าข้อที่ว่า มีพระทนต์ขาวโดยเปรียบเทียบความขาวกับสีของสังข์ เป็นต้น

๒. แบบเปรียบเกี่ยวกับธรรมชาติ

ผู้นิพนธ์นำธรรมชาติมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบในการเปรียบเทียบในสำนวนเปรียบหลายสำนวน ธรรมชาติที่นำมาเป็นแบบเปรียบเทียบ เช่น พระจันทร์ พระอาทิตย์ แม่น้ำ ดวงดาว เป็นต้น จากการใช้ธรรมชาติมาเป็นแบบเปรียบนี้ ทำให้ผู้อ่านสามารถมองเห็นภาพของสำนวนเปรียบได้ชัดเจนขึ้น

ธรรมชาติต่างๆ ที่ผู้นิพนธ์นำมาใช้ สามารถแบ่งออกได้ดังต่อไปนี้

๒.๑ ธรรมชาติ

๒.๑ ปรากฏการณ์ธรรมชาติ

๒.๑

ธรรมชาติ

ธรรมชาติ คือ สิ่งที่มีและเป็นอยู่แล้วตามธรรมชาติ เช่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ธรรมชาติที่ผู้นิพนธ์นำมาใช้เป็นแบบเปรียบ มีดังต่อไปนี้

ดวงจันทร์

ดวงจันทร์จะมีแสงนวล สว่างโดดเด่นบนท้องฟ้าในยามค่ำคืน ท้องฟ้าในตอนกลางคืนนั้นเป็นสีดำมืด จึงทำให้ดวงจันทร์ยิ่งโดดเด่นยิ่งขึ้น แสงจันทร์ทำให้รู้สึกเย็นตา และมีความสุข คนจึงชอบดูดวงจันทร์วันเพ็ญ ข้อความที่ใช้ดวงจันทร์เป็นแบบเปรียบเทียบ มีดังต่อไปนี้

พระราชกุมารี อันทรงสถิตบนรัตนขจิตบัลลังก์ ในท่ามกลางสรวงมณฑลที่สนามเล่น มีพระสิริวิลาสเลิศเล่ห์... เปรียบปานบุรณจันทร์อันอเนกนักษัตรดาราแวดล้อมเป็นบริวารในระหว่างคันทลลิวีทศพิชม์พร

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กระพระปรมาณุชิตชินโรส. ๒๕๓๗: ๑๖)

ผู้นิพนธ์นำดวงจันทร์อันงามสว่างโชติช่วงแวดล้อมไปด้วยดวงดาวบนผืนฟ้าในยามกลางคืนมาเปรียบเทียบกับพระนางสิริมหามายาซึ่งกำลังนั่งอยู่ท่ามกลางบริวาร แสดงให้เห็นถึงพระนางสิริมหามายา ทรงมีพระฉวีผ่องใส สว่างามแวดล้อมด้วยนางกำนัลดุจดวงจันทร์สุกสว่างลอยเด่นท่ามกลางดวงดาวกลางท้องฟ้า

นอกจากนั้นข้อความตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์ และประทับอยู่ที่พระนิโครธารามมหาวิหาร ผู้นิพนธ์ได้บรรยายความงามของพระพุทธเจ้าเปรียบเทียบกับพระจันทร์ดังข้อความต่อไปนี้

ครั้นถึงก็เข้าไปสู่สำนักพระทศพลซึ่งทรงสถิตบนท่ามกลางพุทธบัลลังก์ประดับด้วยพระสงฆ์สาวกแวดล้อม รุ่งเรืองด้วยพระศิริวิลาสเป็นอันงามดุจศิมณฑลล้วนแวดล้อมด้วยคณาเนกดาราทั้งปวงอันเลือนลอยอยู่บนคันทันมพรประเทศ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาณุชิตชินโรส. ๒๕๓๗: ๓๕๕)

ข้อความนี้เปรียบพระพุทธเจ้าที่สถิตเหนือรัตนบัลลังก์ท่ามกลางเหล่าพระสงฆ์สาวกทั้งหลายว่างามเด่นดุจดวงจันทร์ที่แวดล้อมไปด้วยดวงดาวน้อยใหญ่ โดยเปรียบพระพุทธเจ้าเป็นพระจันทร์ และเปรียบพระสาวกเป็นดวงดาวน้อยใหญ่ แสดงถึงความสว่างงามเหนือกว่าผู้อื่น

นอกจากนั้น ผู้นิพนธ์ยังใช้แบบเปรียบเทียบพระจันทร์โดยใช้ลักษณะรูปร่างของพระจันทร์เปรียบเทียบกับอวัยวะของร่างกาย คือพระหู (คาง) ของเจ้าชายสิทธัตถะ กับส่วนโค้งของวงจันทร์ในวันทวาศีศุกรปักข์หรือวันขึ้น ๑๒ ค่ำ ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีพระหนุ... เสมือนด้วยสัณฐานแห่งวงพระจันทร์ในวันทวาทสีศุกรี
 ขึ้น๑๒ คำ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๒๗๖)

ข้อความนี้เปรียบเทียบพระหนุของพระพุทธเจ้าว่าเป็นคางพระจันทร์เสี้ยว คือ ใบหน้า เมื่อมองด้านข้าง เป็นรูปพระจันทร์เสี้ยว คางแหลมงอนขึ้นเล็กน้อย ซึ่งลักษณะคางแหลมงอนนี้เป็นคติความงามสมัยก่อน

นอกจากนั้นข้อความตอนที่พระโพธิสัตว์ออกจากกรุงกบิลพัสดุ์มา แล้วส่งนายฉันทะกับม้ากัณฐกะกลับเมืองไป พระองค์ประทับอยู่ลำพัง ณ ป่าอนุปิยัมพวัน เป็นเวลา ๗ วัน แล้วจึงเดินทางต่อไป ดังข้อความว่า

ครั้นล่วงเข้าถึงวันเป็นคารบ ๘ ก็เสด็จจากป่าไม้ม่วงดำบลนั้น บทจรดำเนินไปในพนมสนทวิถิ
 พระสิริวิลาสอันรุ่งเรืองงามด้วยพยามประภาพรโณภาส ดูจพระวัชรนิกรเทวราชอันบริบูรณ์ด้วยพระวัศมี
 มีพรรณไพโรจน์ที่หม่อมพรจำรัสปางเมื่อสรทกาลสมัย เสด็จดำเนินไปแต่พระองค์เดียวดุจดุจแวดล้อมด้วย
 อเนกนิกรบรรษัท

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๒๔)

ขณะที่พระโพธิสัตว์เสด็จพระราชดำเนินอยู่ในป่านั้น พระองค์มีความมั่งคั่งงดงามเหมือนกับพระจันทร์ที่ส่องแสงสว่างไปทั่วท้องฟ้าในฤดูใบไม้ร่วง ซึ่งมีอากาศหนาวท้องฟ้าปลอดโปร่งไม่มีเมฆมาบดบังแสงนวลจากดวงจันทร์ แสดงให้เห็นความมั่งคั่งงาม บริสุทธิ แม้ว่าพระองค์จะเสด็จพระราชดำเนินพระองค์เดียวแต่ก็ดูเหมือนมีคนห้อมล้อม แสดงถึงบุญญาธิการที่มีแต่ผู้เคารพนับถือ ฝ้าล้อมอารักขาตลอดการเดินทาง

นอกจากนั้น ยังมีอีกสำนวนเปรียบที่กล่าวถึงความมั่งคั่งงามของพระพุทธเจ้าที่มีรัศมีสีขาวเปล่งออกมาจากพระกาย ดังข้อความต่อไปนี้

พระรัศมีที่ขาวก็ขาวดุจดวงวัชรนิกร แลแก้วมณีและสีสังข์แลแผ่นเงินแลดวงผกาพริกพุ่งออกมา
 จากพระสรีระประเทศในที่อันขาวแล้วแล่นไปในทิศโดยรอบ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๙๑)

รัศมีที่เปล่งออกมาจากพระกายของพระพุทธเจ้าแสดงให้เห็นความมีบุญญธิการและความพิเศษที่เหนือกว่าบุคคลทั่วไป รัศมีที่เปล่งออกมาจากพระกายพระพุทธเจ้านั้นเรียกว่า จัปพรณรังสี

จัปพรณรังสี หรือ รัศมี ๖ ประการ คือ

๑. นิล เขียวเหมือนดอกอัญชัน
๒. पीต เหลืองเหมือนหาดาลแห่ง
๓. โลहित แดงเหมือนตะวันอ่อน
๔. โอทาท ขาวเหมือนแผ่นเงิน
๕. มัญญเชฐ สีหงสบาทเหมือนดอกชั่งหรือดอกหงอนไก่
๖. ประภัสสร เลื่อมพรายเหมือนแก้วผลึก

(ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๔๖ : ๓๓๕)

จัปพรณรังสีที่เปล่งออกมาจากพระกายพระพุทธเจ้า แสดงให้เห็นลักษณะที่แตกต่างจากบุคคลธรรมดา และหนึ่งในจัปพรณรังสีทั้ง ๖ ประการที่เปล่งออกมาจากพระกายพระพุทธเจ้าคือ รัศมีสีขาวนั้น ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบรัศมีนี้กับแสงจันทร์ แสงของดวงจันทร์มีสีขาวนวล มองดูสบายตา นอกจากนี้ยังเปรียบแสงสีขาวกับสีของแก้วมณี สังข์ แผ่นเงิน และดาวประกายพริ้วที่มีสีขาวงดงามเป็นประกายเช่นกัน ผู้นิพนธ์ใช้การเปรียบเทียบโดยใช้แบบเปรียบเทียบหลายชนิดนี้เพื่อให้เห็นความงดงามของแสงสีระยิบระยับ สีขาวของแบบเปรียบเทียบแต่ละอย่างนั้นถึงจะมีสีขาวเหมือนกันแต่ก็มีลักษณะเด่นที่ต่างกันไป สีขาวของแสงจันทร์จะเป็นสีขาวนวล สีขาวจากแก้วมณีมีลักษณะใสแวววาว สีขาวของสังข์เป็นสีขาวบริสุทธิ์ ส่วนสีขาวของแผ่นเงินมีลักษณะมันวาว และสีขาวของดาวประกายพริ้วมีลักษณะเป็นประกาย

ส่วนอีกสำนวนที่ใช้แบบเปรียบเทียบเป็นดวงจันทร์ คือข้อความตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับมาเยี่ยมพระญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ และเป็นครั้งแรกที่พระนางยโสธราพิมพาทอดพระเนตรเห็นพระสวามีอีกครั้งหลังจากที่พระองค์เสด็จออกมหาภิเนษกรรมเมื่อ ๔ ปีก่อน ด้วยพระทัยที่ปวดร้าวทำให้พระนางยโสธราพิมพาทอดพระเนตรเห็นว่าพระสวามีมีพระรูปเปลี่ยนไปมาก พระกายซูบผอม ดังข้อความต่อไปนี้

พระกรัษายก็ชูปะคร้าหมองมีครุวนาคจันทรเลขาในกาพย์กำจัตตพทสี่ราตรีกาล มิฉะนั้น
เปรียบปานประหนึ่งว่าศศิรังษีในฤดูฝนระคนไปด้วย ราตรีแห่งเมฆพลาห... พระฉวีวรรณที่ผุดผ่องก็
คร้าหมองวิปริตผิดเผือดเหี่ยวแห้ง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๑๑-๓๑๒)

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบพระฉวีอันคร้าหมองของพระพุทธรเจ้าว่าเหมือนกับพระจันทร์ข้างแรม คือ
วันแรม ๑๔ ค่ำ ซึ่งเป็นคืนพระจันทร์มืด และยังเหมือนแสงจันทร์ในฤดูฝนที่มีเมฆมาบดบังทำให้ท้องฟ้า
ในค่ำคืนนั้นมีดลัว เมื่อนำมาเปรียบกับพระกายที่ชูปะผอมจึงแสดงให้เห็นถึงพระฉวีหมองคล้ำไม่ผ่องใส
เหมือนแต่ก่อนของพระพุทธรเจ้า

ดวงอาทิตย์

ดวงอาทิตย์มีแสงสว่างรุ่งโรจน์ ส่องสว่างไปทั่วพื้นโลกให้มนุษย์ได้รับความสว่างไสวกันทั่วไป
สำนวนเปรียบที่ใช้ดวงอาทิตย์หรือพระภากรเป็นแบบเปรียบ ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมาริ อันทรงสถิตบนรัตนขจิตบัลลังก์ ในท่ามกลางสภักคมณฑลที่สนามเล่นมี
พระสิริวิลาสเลิศเล่ห์... ดุจดวงประภากรอันมีรัศมีได้แก่แสงส่องไฟโรจน์จรัส

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๖)

ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบดวงอาทิตย์กับพระนางสิริมหายาว่ามีความงามยิ่งเป็นที่เลื่องลือไกล
เหมือนกับดวงอาทิตย์อันมีแสงโชติช่วง แสดงความมีอำนาจ บารมี จะเห็นได้ว่าผู้นิพนธ์นำดวงอาทิตย์
มาเปรียบเทียบกับพระนางสิริมหายาเพื่อต้องการให้เห็นว่าพระนางนั้นเป็นผู้ที่มีอำนาจ และเด็ด
เดี่ยว

นอกจากนั้น เนื้อหาในตอนที่กำลังกล่าวถึงการประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะว่า เมื่อถึงเวลาอันเป็น
สิริมงคล เจ้าชายสิทธัตถะก็ได้ประสูติจากครรภ์พระมารดาในวันเพ็ญเดือน ๖ โดยผู้นิพนธ์ได้กล่าว
เปรียบเทียบพระกายของเจ้าชายสิทธัตถะในตอนประสูติว่าเหมือนกับดวงอาทิตย์แรกขึ้นที่โผล่พ้น
ออกมาจากเมฆ

ดังข้อความต่อไปนี้

พระบรมโพธิสัตว์กำหนดซึ่งกาลอันควรแก่อุดมมธุติฤกษ์ก็ประสูติจากมาตุคัพโภทร มีพระกาย
อันบริสุทธิ์ดุจตรุณทิพากรอันออกจากกระหวางแห่งพื้นแผ่นมหาเมฆด้วยวิสาขนักขัตฤกษ์วันเพ็ญเดือน ๖

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๕๔)

ดวงอาทิตย์ที่เพิ่งโผล่แทรกหมู่เมฆขึ้นมานั้น แสดงถึงความเป็นบุญญาธิการของเจ้าชายสิทธัตถะ
มีรัศมีเปล่งออกมาอย่างงดงาม และทรงความบริสุทธิ์ สะอาดไม่มีลามกอาจมนติดเปื้อนพระกาย เหมือน
ดวงอาทิตย์แรกขึ้น

นอกจากนั้นในข้อความตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปป่าอิสิปตนมฤคทายวันนั้น ระหว่างทาง
พระองค์ได้ทรงพบกับอุปกาสีวก นักบวชได้เห็นความสง่างามของพระพุทธเจ้าก็เกิดความเลื่อมใส
ผู้นิพนธ์ได้บรรยายความงามของพระพุทธเจ้า ดังข้อความต่อไปนี้

องค์พระผู้ทรงสวัสดิโสภาคย์เสด็จบรรพชา... ทรงสงบจีวรล้วนมีพรรณอันแดงดุจแสงพระ
อาทิตย์ อันอุทัยเหนือยอดยุคนธรบรรพต

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๒๒๐)

จากสำนวนนี้เป็นการเปรียบเทียบสงบและจีวรที่พระพุทธเจ้าห่มอยู่นั้นว่ามีสีแดงดุจ
แสงอาทิตย์ที่ขึ้นอยู่เหนือยอดเขาคุณธซึ่งเป็นที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ แสดงให้เห็นว่าสงบและ
จีวร ของพระพุทธเจ้านั้น รุ่งเรืองไปด้วยรัศมีอันไพโรจน์ แสดงความยิ่งใหญ่เหมือนแสงอาทิตย์

ในครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปป่าอิสิปตนมฤคทายวันซึ่งเป็นทางบกต้องผ่านป่า เพื่อแสดงธรรม
เทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ รูป ขณะที่ทรงพระดำเนินนั้นเหมือนกับดวงอาทิตย์อันลอยออกจากกลีบ
เมฆ ดังข้อความต่อไปนี้

องค์พระชินสีห์เสด็จมาจากอรัญญมรรคาสถลสถาน ดุจดวงทิพากรอันออกจากห้องแห่งเมฆ
พลาหกุเปริตแพร่พรรณรายด้วยกระแสสายชลประภาไพโรจน์จำรัสทั่วจังหวดวันศไพโรจน์

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๒๒๓)

ข้อความนี้เปรียบเทียบการเสด็จดำเนินออกจากป่าของพระพุทธเจ้า ดุจการดำเนินออกจากหมู่เมฆ
ของพระอาทิตย์ พระพุทธเจ้ามีพระรัศมีแผ่ราวตาข่ายกระจายเป็นที่ระจูดตาแก่ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ การ

เปรียบเทียบพระพุทธเจ้ากับพระอาทิตย์นี้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ที่บุญญาบารมีแผ่ไพศาลไปทั่ว มีพลังอำนาจที่สามารถดึงดูดความสนใจของผู้พบเห็นได้

นอกจากนั้นผู้นิพนธ์ยังใช้แบบเปรียบเทียบพระอาทิตย์ในการเปรียบเทียบพระนลาฏของพระราหูลงดังข้อความต่อไปนี้

สมเด็จพระลูกเจ้ามีเส้นพระเกศาอันอ่อนแลเวียนวนเป็นทักษิณาวรรต มีสีดำสนิททุกๆ เส้น และมีพื้นนลาตอันงามยิ่งนัก ดุจสุริยมณฑลอันปราศจากเมฆมลทิน รุ่งเรืองไปด้วยข่ายพระรัศมีพรรณโอภาส

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๐๖)

ข้อความนี้พรรณนาพระนลาฏของพระราหูว่ามีผิวพรรณผ่องใสงดงาม เกือบจะเหมือนพระอาทิตย์ที่ส่องแสงสว่างสดใสไม่มีเมฆมาบดบังความงดงามนั้น

ไฟ

ไฟแสดงถึงความสว่างไสว ความรุ่งเรือง ความร้อน ผู้นิพนธ์ได้นำไฟมาเปรียบเทียบกับความงามอันโดดเด่นของพระนางสิริมหามายาว่า

ในวันสุนทรนักษัตฤกษ์ อัญเชิญพระธิดาขึ้นพระอู่แล้วถวายพระนามบัญญัติว่า พระสิริมหามายาราชกุมารี เหตุมีพระสิริรังสีอันรุ่งเรืองยิ่งนัก ครั้นจำเริญภาคพระราชกุมารี ทรงพระวัยวัฒนาไปด้วยมหันตบวรยศกำหนดพระชนมายุได้ ๑๖ พระพรรษา มีพระสิริรูปประภาพราภฏแผ่ออกจากพระวรกายรุ่งเรือง ครวณาตุจมหาคัคคิอันประภาฏเหนือยอดบรรพตอันสูงในเวลามัชฌันติกราตรี แลทรงพระอุดมรูปกายนทรีอันงามโดยยิ่งหาหญิงอื่นในพื้นสกลโลกธาตุจะมีสิริวิลาสเสมอหามิได้

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๖)

พระนางสิริมหamayานี้มีความงามสะดุดตาราวกับกองไฟส่องแสงบนยอดเขากระจ่างเห็นได้ชัดในเวลาเพียงคืน ท้องฟ้ามืดสนิททำให้กองไฟยิ่งมีแสงส่องสว่างโดดเด่นยิ่งขึ้น แสดงว่าพระนางสิริมหามายาเป็นผู้มีชื่อเสียงเป็นที่เลื่องลือไปทั่วถึงความงามยิ่งเหนือกว่าสตรีใดในโลก โดยผู้แต่งได้ย้ำความในข้อความว่า

“หาหญิงอื่นในพื้นสกลโลกธาตุจะมีสิริวิลาสเสมอหามิได้”

นอกจากจะนำความร้อนของไฟมาเปรียบแล้วยังมีสำนวนที่นำคุณประโยชน์ของไฟคือการให้แสงสว่างมาใช้เปรียบในสำนวน

พระสุตตจักกปรินิพพานในกาลอันพลัน อันว่าประทับแก้วส่องโลก จะพลันดับสูญอันตรธาน

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๔๘๘)

สำนวนนี้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าที่ใกล้จะปรินิพพาน ว่าเหมือนกับดวงไฟดวงใหญ่ที่ให้แสงสว่างทางปัญญาแก่มนุษย์โลก กำลังจะดับลง เนื่องจากพระพุทธองค์ทรงเสียสละความสุขส่วนพระองค์บำเพ็ญเพียรจนสามารถตรัสรู้ และได้ทำประโยชน์อันใหญ่หลวงแก่มนุษย์ ช่วยแนะแนวทางการดำเนินชีวิต พร้อมทั้งให้คำสอนต่างๆ มากมายแก่ประชาชน ช่วยให้คนพ้นทุกข์จากสังสารวัฏ นับเป็นบุคคลที่ทรงคุณอันยิ่งใหญ่แก่ชาวโลก เมื่อพระองค์ปรินิพพานไปก็เหมือนกับชาวโลกต้องสูญเสียบุคคลสำคัญคนหนึ่งไป

นอกจากนั้น ไฟยังเป็นแบบเปรียบเทียบที่มีความหมายอีกอย่างหนึ่งคือ ไฟสื่อถึงอารมณ์ความรู้สึกที่รุนแรงของอารมณ์โกรธ เช่นในสำนวนดังต่อไปนี้

ส่วนพระยามาริราช เมื่อได้ทัศนการพระมหาบุรุษทรงสถิตโดยปกติอาการ มิได้หวั่นไหวแต่ภัยพิลึก เห็นปานดั่งนั้น ก็ยังมีความพิโรธเป็นกำลัง พระเนตรแดงดังอัคนีภาพ จึงร้องประกาศแก่หมู่มารโยธาหาญด้วยผลุดคำสำรากร้ายว่า ท่านทั้งหลายจงเริ่มเข้าไปด่วนๆ ชวนกันกลุ่มรุมฟันแทง ทุบตีเช่นฆ่าพระสิทธัตถะราชกุมารกาลบัดนี้

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗:๑๘๖)

ไฟในสำนวนนี้สื่อถึงอารมณ์ความรู้สึกของพระยามาร คืออารมณ์โกรธ เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับไฟ แสดงให้เห็นถึงอารมณ์โกรธที่มีความรุนแรงเพิ่มขึ้น โกรธมากเหมือนไฟที่สามารถเผาผลาญทำลายสิ่งที่อยู่รอบข้างให้หมดไหม้ไปได้เลยทีเดียว เหมือนกับสำนวนไทยที่กล่าวว่า “โกรธเป็นฟืนเป็นไฟ” นั่นเอง

น้ำ

ผู้นิพนธ์นำน้ำมาเปรียบกับพระรัศมีของพระนางสิริมหามายาเพื่อแสดงให้เห็นว่าพระนางสิริมหามายาทรงมีบุญญาธิการ มีรัศมีเปล่งออกมาจากพระกายเหมือนกับมีน้ำสีทองที่สุกสว่างหลั่งออกจากผิวพระกายของพระนาง ดังข้อความต่อไปนี้

พระรัศมีก็โอบาสออกจากพระกายทั่วทุกมุมพระโลมา ปรากฏเหมือนจรวดไปด้วย สุวันโณทก
ธाराไฟโรจน์จรัส แลบริบูรณ์ด้วยอิริยาบถอันล้ำรวมเป็นอันดี แลรุ่งเรืองด้วยพระสิริขันธ์พรรณไสภาคย์

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๑๗)

พระรัศมีที่เปล่งออกมาจากที่พระวรกายของพระนางสิริมหามายานั้นดูจุน้ำทองที่อาบรดเอิบ
อาบไปทั่วพระวรกาย เปล่งรัศมีส่องสว่างโชติช่วงออกจากพระกาย แสดงให้เห็นว่าพระนางเป็นผู้มี
บุญญาบารมี มีความงดงาม มีพระฉวีอันแผ่ไพศาล

นอกจากนั้นข้อความตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับมาเยี่ยมพระญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ พระนาง
พิมพาทอดพระเนตรเห็นพระพุทธองค์ในภาพนักบวชปลงพระเกศา ห่มผ้าอ้อมผ้าด มีพระกายซูบซีด
เหือดแห้ง เหมือนกับน้ำใสไหลลงกองถ่าน ดังข้อความต่อไปนี้

พระกรัษกายก็ซูบซีดเศร้าหมอง... ดูอุทกวาริอันใสไหลลงในราศีกองถ่านอันร้อนก็แห้งเหือด

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๑๒)

ข้อความนี้เป็นตอนที่พระนางยโสธราพิมพาทอดพระเนตรพระพุทธองค์ด้วยพระทัยอันปวดร้าว
ทำให้รู้สึกถึงพระกายพระพุทธรองค์ซูบหมอง เปราะเปื้อนฝุ่น พระฉวีขาดความชุ่มชื้น และไม่มีน้ำมีนวล
เหมือนกับน้ำที่ไหลลงกองถ่านร้อน จนกลายเป็นผงเถ้าสีเทา แสดงถึงภาพผิพพรรณที่เคยสดใสเปล่ง
ปลั่งงดงามของพระพุทธเจ้าเมื่ออดีต แต่มาบัดนี้เหี่ยวแห้งซูบซีด มีผิวหมองคล้ำลงเหมือนสีของเถ้า
ถ่าน ทำให้พระนางพิมพาโศกเศร้าเป็นอย่างมากที่พระพุทธเจ้าต้องตกระกำลำบากจนร่างกายซูบซีด
เช่นนี้

ภูเข

ภูเขมีลักษณะเป็นเนินดิน หรือหิน ให้ความรู้สึกสูงใหญ่ที่บดขยี้ น่ำสะพรั่งกล้ว ผู้นิพนธ์
เปรียบภูเขากับมานะ คือความถือตัว ของปัญญาวัคคีย์ ดังข้อความต่อไปนี้

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าอันยิ่งด้วยคุณคือพระมหากรุณา เมื่อพระองค์จะทรงประหารเสียซึ่ง
ภูเขอันใหญ่ กล่าวคือมานะแห่งปัญญาวัคคีย์ ด้วยพระขรรค์แก้ว วชิราวุธ กล่าวคือ ปัญญาในคราวนั้น

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๕)

ข้อความนี้เป็นเนื้อหาตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วและเสด็จมาโปรดปัญจวัคคีย์ เพื่อเทศนาสอนพระสัทธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ แต่เนื่องจากปัญจวัคคีย์ที่เคยเป็นมิตร บัดนี้ได้เสื่อมศรัทธาในพระพุทธองค์ เนื่องจากตอนที่พระองค์เลิกระบิบำเพ็ญทุกรกิริยา ทำให้ปัญจวัคคีย์คิดว่าพระองค์เลิกล้มความตั้งใจที่จะแสวงหาพระโพธิญาณแล้ว จึงแยกตัวออกมาบำเพ็ญธรรมเอง ดังนั้นเมื่อพระองค์ต้องการจะแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์พระองค์จึงต้องพิชิตความถือตัว ความเสื่อมศรัทธาให้ได้ก่อน โดยผู้นิพนธ์เปรียบเทียบมานะหรือความถือตัวของปัญจวัคคีย์กับภูเขา เพื่อแสดงให้เห็นถึงความถือตัวที่ยิ่งใหญ่จนยากที่จะเอาชนะได้เป็นปัญหาสำคัญที่พระพุทธองค์จะต้องพิชิตให้ได้

๒.๒ ปรากฏการณ์ธรรมชาติ

ปรากฏการณ์ธรรมชาติ คือการสำแดงออกมาให้เห็นของธรรมชาติ เช่น พายุร้อง พายุแลบ แผ่นดินไหว เป็นต้น

พายุร้อง

พายุร้องเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ แสดงถึงเสียงที่ดังก้อง นากลัว ดังในเนื้อหาตอนที่กล่าวบรรยายถึงลักษณะการเปล่งเสียงของเจ้าชายสิทธัตถะว่าเสียงนั้นดังก้อง ดังต่อไปนี้

ขณะเมื่อจะเปล่งพระสุรเสียงตรัสออกมานั้นระเียบพระเส้นที่ลำพระศอมิได้ปรากฏออกมา
ภายนอก พระสุรเสียงนั้นดังก้องดุจะเสียงเมฆอันบันลือ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๓-๗๔)

สำนวนนี้แสดงถึงเสียงของเจ้าชายสิทธัตถะ ว่ามีเสียงดังชัดเจน แม้มีพระราชากระแสดเป็นปกติ พระสุรเสียงก็ก้องกังวานเหมือนกับเสียงพายุร้อง ขณะที่เปล่งเสียงออกมานั้นลำพระศอไม่ปรากฏเส้นเอ็นนูนและสั่นเลยแม้แต่น้อยไม่เหมือนกับมนุษย์ที่เวลาเปล่งเสียงดังๆ ออกมาเส้นเอ็นบริเวณคอจะปรากฏนูนขึ้นมาและเห็นการเคลื่อนไหวเส้นเสียงอย่างชัดเจน

นอกจากนั้นในตอนทีกล่าวถึงพระราชพิธีอภิเษกสมรสของพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางสิริมหามายาก็เกิดปาฏิหาริย์ คือมีเทวดามาแสดงความยินดี ดังสำนวนต่อไปนี้

ขณะนั้นก็บังเกิดมหัศจรรย์ต่างๆ ที่พื้นพสุธรรากัมปนาทเป็นต้น อันว่าหาฝนแก้ว ๗ ประการก็บันดาลตกลงจากอากาศเต็มตลอดบริเวณโยชน์หนึ่ง โดยรอบมหามณฑลนั้น เทพดาทั้งหลายทั่วจักรวาลก็โปรยปรายสัตตัตถ์นมณี นฤโษษศัพท์สาธุการเอิกเกริกกลาหลบันลือลั่นเป็นอันเดียวกัน ตั้งแต่พื้นภูมิภาคตลอดถึงภวจักรพรหม แลกษัตริย์ทั้งหลาย มีสมเด็จพระเจ้าสิหนุราชเป็นอาทิ แลมหาชนบรรพชิตเห็น

มหัศจรรย์ดังนั้น ก็มีโลมาชาติสยดสยองแซ่ซ้องสรรเสริญพระกษัตริย์แห่งกษัตริย์ทั้ง ๒ พระองค์
เสียงนฤโฆษครวนาจุเสียงมหาเมฆอันก็ก้องในมหาสมุทร

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๑)

ในพระราชพิธีอภิเษกสมรสมีสิ่งมหัศจรรย์ คือ แผ่นดินไหว ฝนแก้ว ๗ ประการ และนอกจากนั้นเทวดาได้โปรยสัตตวัตถุ ๗ คือ ทอง เงิน มุกดา แก้ว ไพฑูรย์ เพชร แก้วประพาฬ (สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. ๒๕๒๕: ๒๒-๒๓) ล้วนเป็นสิ่งมงคลเพื่อร่วมแสดงความยินดี พร้อมทั้งส่งเสียงยกย่องสรรเสริญบารมีของทั้ง ๒ พระองค์ เมื่อประชาชนเห็นเข้าก็ตะลึงในปาฏิหาริย์ดังกล่าว ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเสียงแซ่ซ้องสรรเสริญว่าดังก็ก้องเหมือนเสียงฟ้าร้องดังสนั่นในมหาสมุทร แสดงถึงความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายาที่ประชาชนชื่นชมบารมีมาก

ฟ้าแลบ

ฟ้าแลบเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ มักเกิดในช่วงฤดูฝน ลักษณะของฟ้าแลบจะเกิดเป็นแสงวาบเป็นเวลาเพียงนิดเดียวเท่านั้น

ดูกรบรมบพิตร อันว่าชีวิตแห่งมนุษย์ทั้งหลายนี้น้อยนักดำรงอยู่โดยพลันมิได้ยั่งยืนอยู่ ครวนา ดูจสายฟ้าแลบอันปรากฏมิได้นาน อันว่าวิวัฒนาการย่อมมีชราเป็นที่สุด สภาวะหาโรคมิได้ มีพยาธิ ประทุษรूपิตาเป็นปริโยสาน อันว่าชีวิตสังขารก็มีมรณะเป็นธรรมดา สมบัติทั้งปวงก็ล่วงละดับตาย

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๙๐)

เนื้อความนี้ เป็นตอนที่พระเจ้าสิริสุทโธทนะ พระราชบิดาของพระพุทธเจ้าที่ทรงชราภาพ และประชวรหนัก พระพุทธเจ้าเสด็จมาแสดงธรรมโปรดจนพระราชบิดาบรรลุพระธรรมในที่สุด ผู้นิพนธ์ได้นำปรากฏการณ์ฟ้าแลบนี้มาเปรียบเทียบกับช่วงชีวิตคนตั้งแต่เกิด แก่ เจ็บ จนถึงตายนั้นก็เป็นเวลาที่ไม่นาน เหมือนกับฟ้าแลบที่มีแสงแปลบปลานชั่วครู่เท่านั้น

นอกจากนั้นตอนที่ผู้นิพนธ์บรรยายความงดงามของเครื่องแต่งกายนางรำของกษัตริย์ว่าประดับด้วยมณีถึง ๗ ชนิด เมื่อมณีเหล่านั้นกระทบกับแสงทำให้เกิดประกายวูบวาบ เหมือนกับแสงฟ้าแลบ

ดังข้อความต่อไปนี้

ฝ่ายผู้นางบำเรอทั้งหลายกาลเมื่อจะยกหัตถ์ขึ้นพ้อน ดูกรอันกระหับกวีตกรายย้ายกระบวนรำ
ไปพร้อม ๆ กัน สรรพกาญจนาภรณ์ประดับด้วยสัตตัตมณีก็หวั่นไหวไพโรจน์รังสีจรัสทั่วทั้งพื้นภายใน
ปราสาทก็โอบาสเพียงวิชุดาสายฟ้าแลบได้ลั่นแสงครั้ง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๐๕)

ขณะที่นางบำเรอพ้อนรำเคลื่อนไหวย้ายรำเยื้องกายอยู่นั้นเครื่องประดับที่ทำจากมณีทั้ง ๗
ชนิดก็หวั่นไหวทำให้เกิดประกายวูบวาบดงามเหมือนกับแสงฟ้าแลบซึ่งเป็นแสงสว่างวับๆ ตระการตา

ฟ้าผ่า

แผ่นดินทรุด

ฟ้าผ่าเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ เมื่อฟ้าผ่าลงพื้นดินจะมีเสียงดังสนั่นหวั่นไหว น่าสะพรึงกลัว
ส่วนแผ่นดินทรุดแสดงถึงการจมลงหรือลดลงของแผ่นดิน จากวรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถามี
การใช้ปรากฏการณ์ฟ้าผ่าและแผ่นดินทรุดเป็นแบบเปรียบเทียบ ดั่งข้อความต่อไปนี้

สมเด็จพระมหาสัตว์กับทั้งพระราชบิดาเสด็จด้วยมหันตบวรยศไปยังที่มณฑลสันนิบาต เสด็จ
สถิตบนรัตนบัลลังก์ในมณฑลชนบทแล้วให้หามาซึ่งนายขมังธนูทั้ง ๔ คือ อักขณเวรี ๑ พาลเวรี ๑ สรเวรี ๑
สัททเวรี ๑ ให้ไปนำมาสหัสสธนูอันหนักถึงกำลัง ๑ พันบุรุษจึงยกขึ้น ทรงยืนเหยียบซึ่งที่สุดเบื้องต่ำ
แห่งคันธนูด้วยพระบาทเบื้องซ้าย ประดิษฐานไว้ในระหว่างแห่งนิ้วพระบาท แล้วทรงยกขึ้นคันธนู ดูอาการ
ดุจเบาครุนาดังสตรีอันยกขึ้นซึ่งไม่กังคืดฝ้าย บรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลายเห็นอาการอันทรงกระทำแต่
เท่านั้น ก็ชวนกันชื่นชมโสมนัส ในลำดับนั้นก็ทรงดีดสายเสียงสนั่นดุจเสียงอสณินบาตสัก ๑ พันครั้ง มีฉะนั้น
ดุจสำเนียงปฐพีพืทรุด แลกรุงกบิลพัสดุ์อันกว้างยาวได้สดุดโยชนป่านประหนึ่งว่าจะหวาดไหวไปทั้งสิ้น
มหาชนทั้งหลายต่างตกใจได้ถามกันว่าเสียงสิ่งใด

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๙๒)

ข้อความนี้เป็นตอนที่เจ้าชายสิทธัตถะแสดงศิลปะการยิงธนูให้พระญาติได้ทอดพระเนตร
ความสามารถของพระองค์เพื่อจะยอมยกพระธิดาให้ คันธนูที่เจ้าชายสิทธัตถะใช้ยิงนั้นเป็นธนูที่
เรียกว่า สหัสสธนู คือเป็นธนูที่ต้องใช้บุรุษมีกำลังจำนวนพันคนจึงสามารถยกขึ้นได้ แต่เจ้าชาย
สิทธัตถะสามารถยกหามธนูขึ้นมาวางไว้ระหว่างนิ้วพระบาทได้อย่างง่ายดายแสดงถึงอิทธิฤทธิ์ว่ามี
กำลังมากเหนือมนุษย์คนอื่น เมื่อพระญาติเห็นดังนั้นก็ต่างชื่นชมยินดีเป็นอย่างยิ่ง จากนั้นเจ้าชาย
สิทธัตถะทรงดีดสายธนูดังสนั่น โดยผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบเสียงสายธนูที่เจ้าชายสิทธัตถะดีดว่ามีเสียง
ดังสนั่นราวกับเสียงฟ้าผ่าพันครั้ง หรือไม่ก็เสียงแผ่นดินทรุดทำให้ประชาชนต่างพากันชื่นชมโสมนัส
เสียงนั้น ปรากฏการณ์ฟ้าผ่าและแผ่นดินทรุดผู้นิพนธ์นำมาเปรียบเทียบกับเสียงที่กึกก้องสนั่นหวั่นไหว

ทั่วพื้นพิภพ ทั้งฟ้าผ่าและแผ่นดินทรุดเป็นปรากฏการณ์ที่รุนแรงและน่ากลัว แสดงถึงพลังอันยิ่งใหญ่ของเจ้าชายสิทธัตถะยกนุขึ้นมาได้

จะเห็นได้ว่าธรรมชาติที่ผู้นิพนธ์นำมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบนั้นล้วนเป็นธรรมชาติที่เห็นอยู่เป็นประจำทุกวัน หรือเห็นได้ง่าย เช่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ภูเขา น้ำ รวมถึงปรากฏการณ์ธรรมชาติที่รู้จักคุ้นเคยกันดี เช่น ปรากฏการณ์ฟ้าผ่า ฟ้าร้อง ฟ้าแลบ เป็นต้น มาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบเพื่อสร้างจินตภาพแก่ผู้อ่านและอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครให้ผู้อ่านเกิดมโนภาพตามโดยจินตนาการถึงความโหดร้ายและความงดงามตามที่ผู้นิพนธ์ต้องการได้อย่างดี เช่น ภาพของแสงจันทร์นวลตาแสดงถึงความงามของพระนางสิริมหามายาหรือพระรัศมีที่เปล่งออกจากพระกายของเจ้าชายสิทธัตถะเพื่อให้เห็นความงามและลักษณะที่ผิดกว่าบุคคลทั่วไป หรือภาพของภูเขาแสดงถึงความดำและใหญ่ทะมึนของมารทำให้รู้สึกว่าเป็นภาพที่น่ากลัวเกรง หรือเสียงฟ้าร้องที่ดังกึกก้องเปรียบเทียบกับเสียงแซ่ซ้องสรรเสริญของประชาชนทำให้เห็นภาพพลังศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระเจ้าสิริสุทโธทนะ และพระนางสิริมหามายาอย่างมากมายในวันอภิเษกของทั้งสองพระองค์เป็นต้น

๓. แบบเปรียบเกี่ยวกับพืช

พืชที่นำมาใช้เป็นแบบเปรียบของสำนวนเปรียบนั้นมีพืชหลากหลายชนิดด้วยกัน เช่น ดอกบัว ขมิ้น ไม้ ชบา ตาล ตำลึง เป็นต้น ดังนั้นจึงแยกประเภทของพืชที่นำมาใช้ในการเปรียบเทียบเป็นต้นไม้ และดอกไม้ ดังนี้

๓.๑ ต้นไม้ หมายถึงพืชที่มีลำต้นใหญ่ แข็งแรง มีกิ่งแยกออกไป แบบเปรียบที่เป็นต้นไม้นี้รวมถึงส่วนต่างๆ ของต้นไม้ด้วย เช่น ผล ใบ เป็นต้น

ไทร

ไทร เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่ ใบโตกลมขนาดฝ่ามือและมีลายเล็กน้อย มีรากอากาศย่อยลงมาและพาดพันหุ้มล้อมรอบลำต้นทำให้เป็นซอกเป็นโพรง เมื่อรากโตคล้ายกับเสาดอหุ้ม ช่วยค้ำกิ่งให้แข็งแรง เป็นไม้ให้ความร่มเย็น ดอกและผลโตกลม ผลสีเหลืองแดง นกอาศัยยรมและเกาะกินผล (หลวงบุเรศบรรารุงการ. ๒๕๑๘: ๓๗) ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบพระกายของเจ้าชายสิทธัตถะว่าบริบูรณ์ดุจบริเวณโดยรอบของต้นไทร กล่าวคือมีพระกรทั้งสองข้างยาวสมดุกับพระกาย เหมือนกับต้นไทรที่มีรากห้อยออกมาล้อมรอบลำต้น ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุ่มารนี้มีปริมณฑลพระกายบริบูรณ์พร้อมดุจปริมณฑลแห่งต้นไม้ไทร อธิบายว่า พระกรทั้งสองข้างเหยียดออกโดยกว้าง คือวาของพระองค์มีประมาณยาวเท่าใดก็วัดได้เท่ากันกับพระกายซึ่งสูงมีประมาณเท่านั้น มิได้สั้นยาวกว่าคุดจสามัญสัตว์ทั้งหลายอื่นๆ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๓)

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีพระกายเหมือนกับต้นไม้ไทร คือความสูงของพระกายกับความยาวของแขนเมื่อกางออก (วา) นั้นเท่ากัน แสดงว่าพระกายของเจ้าชายสิทธัตถะมีความสมดุลงามเหมาะสม ตามที่พระเผด็จ ทตฺตชีโว ได้กล่าวไว้ในปาฐกถาธรรมเรื่องลักษณะมหานุรุษว่า “วาของบางคนยาวกว่าความสูง แต่ของบางคนก็สั้นกว่าความสูง ส่วนบางคนแขนยาวเกินไป เดินไปถึงไหนแขนก็ลู่เกะกะ เป็นสัดส่วนที่ไม่เหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรม” (พระเผด็จ ทตฺตชีโว. ๒๕๓๐ : ๓๖)

มะม่วง

มะม่วงเป็นต้นไม้ขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ใบใหญ่ยาว ปลายใบแหลม มีผลกลมยาวต่างๆ กัน (หลวงบุเรศบารุงการ. ๒๕๑๔ : ๑๓) ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของเจ้าชายสิทธัตถะเหมือนกับการปลูกต้นมะม่วงที่ให้ร่มเงาและผลมะม่วง ดังข้อความต่อไปนี้

พระบรมโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญพระสมเด็จสภารมีทั้งปวง คือ พระทศบารมี ๑๐ พระทศอุบารมี ๑๐ พระทศปรมัตตบารมี ๑๐ แลปลูกซึ่งบุญพืชนั้นจะบริโภคซึ่งผลยังฉายาแห่งกุศลพฤษให้ร่มเย็นแก่มหาชนทั้งหลาย ครวนาคปลูกซึ่งอัมพพฤษ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๕)

เจ้าชายสิทธัตถะทรงบำเพ็ญสมเด็จสภารมีมาโดยตลอด ประสิทธิ์ ศรีสมุทร ได้กล่าวถึงความหมายของสมเด็จสภารมีดังนี้

สมเด็จสภารมี คือ บารมี ๓๐ ทศ คือคุณธรรมที่นำสัตว์โลกให้ถึงฝั่ง ๓๐ ประการ บารมีนั้นมิ่งคัรรวมอยู่
 ๑๐ ประการ จำแนกเป็น ๓ ระดับ พระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญในพระชาติต่างๆ เป็นลำดับขึ้นไป คือ
 ขั้นปกติเรียกว่า บารมี
 ขั้นสูงขึ้นไปอีก เรียกว่า อุบารมี
 ขั้นสูงขึ้นและเคร่งครัดยิ่งขึ้น เรียกว่า ปรมัตตบารมี
 การเสวยพระชาติเพื่อบำเพ็ญปรมัตตบารมี คือ การเสวยพระชาติ ๑๐ ชาติสุดท้าย (ทศชาติ) ดังต่อไปนี้
 ๑. พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ เนกขัมมบารมี คือการออกบวช ครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเตมีย์

๒. พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ วิริยบารมี คือการบำเพ็ญเพียร ครั้งเสวยพระชาติเป็นพระมหาชนก
๓. พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ เมตตาบารมี คือการเจริญเมตตา ครั้งเสวยพระชาติเป็นสุวรรณสาม
๔. พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ อธิษฐานบารมี คือความตั้งใจมั่น ครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าเนมิราช
๕. พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ ปัญญาบารมี คือความรู้ทั่ว ครั้งเสวยพระชาติเป็นพระมหาสถบัณฑิต
๖. พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ ศิลบารมี คือการรักษาศีล ครั้งเสวยพระชาติเป็นภูริทัต
๗. พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ ขันติบารมี คือความอดทน ครั้งเสวยพระชาติเป็นจันทกุมาร
๘. พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ อุเบกขาบารมี คือการวางเฉย ครั้งเสวยพระชาติเป็นนารทพรหม
๙. พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ สัจบารมี คือการถือคำสัตย์ ครั้งเสวยพระชาติเป็นวิธูรบัณฑิต
๑๐. พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ ทานบารมี คือการให้ทาน ครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร

(ประสิทธิ์ ศรีสมุทร. ๒๕๔๔ : ๑๙๑)

การบำเพ็ญสมเด็จบารมี (บารมี ๓๐ ทศ) เช่น การบริจาคทรัพย์เป็นบารมีขั้นต่ำ เรียกว่า ทานบารมี การบริจาคเกี่ยวกับอวัยวะ เช่น บริจาคตาที่เป็นทานบารมีที่สูงขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง เป็นขั้นอุปบารมี เรียกว่า ทานอุปบารมี และหากบำเพ็ญให้เคร่งครัดยิ่งขึ้นไปอีก เช่น การบริจาคชีวิต อย่างนี้เรียกว่าเป็น ทานปรมัตถบารมี เป็นต้น พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์จะบำเพ็ญหรือปฏิบัติทุกอย่าง แต่จะเน้นหนักเป็นอย่าง ๗ ในแต่ละชาติ เช่นพระเวสสันดรทรงเน้นการให้ทานเป็นต้น (เสมอ บุญมา. ๒๕๓๖ : ๓๐)

จะเห็นได้ว่าการบำเพ็ญบารมีนี้กระทำได้ยากมาก นอกจากจะส่งผลดีต่อผู้บำเพ็ญเพียรเองแล้วยังส่งผลดีให้แก่ประชาชนทั่วไปอีกด้วย คือ ธรรมที่ส่งผลดีแก่ผู้ปฏิบัติเองเปรียบได้กับการปลูกต้นไม้แล้วได้ร่มเงาและผลมะม่วงที่ให้รสหวาน ชุ่มชื่นแก่ผู้ปลูกและผู้ชม

ตาล

ต้นตาลเป็นต้นไม้ที่มีลำต้นสูงคล้ายต้นมะพร้าว แต่มีใบใหญ่กว่า ผู้นิพนธ์นำยอดตาลมาเป็นแบบเปรียบตั้งข้อความต่อไปนี้

อนึ่ง ตถาคตก็มีราคาโสมหปราศจากสันดาน เป็นสมุจเฉตปหานสิ้นสูญมูลรากอันเด็ดขาด มิอาจบังเกิดเจริญอีกสืบไปในเบื้องหน้า ครุณายอดตาลอันตัดขาดมิอาจพัฒนาการสืบไปจะหวนไหวด้วยราคาทิกิเลสผู้มีได้มีเป็นแท้

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๑๗)

ข้อความนี้เป็นตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จโปรดพระนางพิมพา ทรงเปรียบเทียบว่าแม้พระนางพิมพาจะเข้ามาลูบพระบาทนั้นก็มิได้ก่อให้เกิดโรคเกิเลสแก่พระองค์เพราะพระองค์นั้นเป็นผู้ที่ตัดขาดกิเลสได้หมดแล้ว ไม่ทรงหวั่นไหวด้วยประการทั้งปวง กิเลสนั้นเหมือนกับตาลยอดด้วนที่ไม่สามารถเจริญงอกงามขึ้นมาได้อีก

มะพลับ

มะพลับเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง ใบหนาและยาว เปลือกต้นสีดำ ผลอ่อนสีเขียว สุกสีแดง (หลวงปู่ศุรบำรุงการ. ๒๕๑๘ : ๔๖) ผู้นิพนธ์ได้นำสีของผลมะพลับมาใช้ในจำนวนเปรียบดังต่อไปนี้

พระบรมโอรสแห่งพระสิริมหามายาราชาบุตร มีพรรณอันแดงดุจสีผลมะพลับทองอันสุกสด

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๘)

จำนวนนี้บรรยายความงดงามสีพระโอรสของพระนางสิริมหามายาว่ามีพระโอรสแดงเหมือนลูกมะพลับทองสุก ซึ่งมีสีแดงสด และมันวาว

ไผ่

ไผ่ เป็นไม้ยืนต้น เกิดเป็นกอ กอหนึ่งมีหลายต้น ลำต้นเป็นข้อปล้อง หรือยาวสุดแต่ชนิดของพันธุ์ ภายในลำต้นโปร่ง ใบเป็นใบยาวเรียวแหลม กิ่งก้านมีทั้งชนิดมีหนามและไม่มีหนาม ใช้ทำประโยชน์ได้มากมาย เช่น ตกแต่งสวนเพื่อความสวยงาม ใช้ทำเป็นเครื่องใช้สอยได้ หรือทำเป็นอาหารก็ได้ (ชวลิต ดาบแก้ว. ๒๕๔๒ : ๗๕) ในเรื่องนี้ใช้ไผ่เป็นแบบเปรียบในจำนวนต่อไปนี้

ลำดับนั้น พระศาสดาก็ทรงเฝ้ายาพระโรคพาธด้วยโอสถกล่าวคือพระสมาธิญาณ ปานประหนึ่งว่าไผ่ไผ่อันผูกกระหนาบค้ำอุปถัมภ์ซึ่งเกวียนอันเก้าร้าคร่ำพอประทังทุกขเวทนาไปในท่ามกลางหนทาง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๔๓๓)

จำนวนนี้เป็นการเปรียบเทียบเกวียนเกาที่ใช้งานมานานกับพระกายของพระพุทธเจ้าที่ทรงชราภาพ มีพระอาการประชวร และเปรียบพระสมาธิญาณเป็นประดู่ไผ่ไผ่ที่ช่วยประคองค้ำเกวียนคือพระสมาธิญาณช่วยประคองพระอาการประชวรของพระพุทธเจ้าไว้ได้

ข้อความนี้กล่าวถึงตอนที่พระพุทธเจ้าใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธเจ้าทรงพระประจวร ร่างกายของพระองค์ทรุดโทรมมากแต่พระองค์ก็ใช้พระสมาธิมาช่วยประคับประคองพระวรกายไว้ได้ รวากับเกวียนเกาที่ใกล้จะพังแต่ที่ยังสามารถตั้งอยู่ได้เพราะเอาไม้ไผ่แหลมค้ำจุนไว้

กล้วย

กล้วย เป็นไม้ล้มลุกขนาดใหญ่ ลำต้นเป็นกาบหุ้มซ้อนกันหลายชั้น ปลายกาบเป็นใบแผ่น แผ่นใบสีเขียว ดอกออกเป็นหัวปลีห้อยย้อยลงมา แล้วออกเป็นผล ผลจะออกมาเป็นหวี หวีหนึ่งมีหลายลูก (ชาวลิต ดาบแก้ว. ๒๕๔๒ : ๕๔)

เจ้าชายสิทธัตถะเป็นผู้ที่มีคุณลักษณะที่เรียกว่า มหาบุรุษลักษณะ คือมีลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ และนอกจากลักษณะมหาบุรุษทั้ง ๓๒ ประการแล้วยังประกอบด้วย อสิตยานุพยัญชนะ คือลักษณะพิเศษเล็กๆ น้อยๆ อีก ๘๐ อย่าง และพระเพลาของเจ้าชายสิทธัตถะนี้ก็เป็นลักษณะหนึ่งของอสิตยานุพยัญชนะของพระองค์ ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบพระเพลา (ขา) กับต้นกล้วยทอง ดังข้อความต่อไปนี้

ลำพระเพลาทั้งสองกลมงามดุกลำสุพรรณกัทลี

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๘)

สำนวนเปรียบนี้เปรียบลำพระเพลาของเจ้าชายสิทธัตถะว่าเหมือนกับลำต้นของต้นกล้วยทอง ลักษณะที่นำมาเปรียบคือ ลักษณะความกลมกลึง นวลเนียนสวยงาม ไม่มีกล้ำเนื้อนูนเป็นก้อนขึ้นมาบริเวณน่องเหมือนบุคคลทั่วไป

มะขามป้อม

มะขามเป็นต้นไม้ขนาดกลาง ผลกลม มีรสเปรี้ยวฝาด เมล็ดแข็ง ผลใช้ทำยาได้ ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบบาร์มีที่ยังไม่เต็มเปี่ยมของพระเจ้าสิริสุทโธทนะกับผลมะขามป้อมดิบ ดังข้อความต่อไปนี้

ข้อซึ่งพระสัพพัญญูเสด็จยับยั้งอยู่ช้า มิได้มาสู่สำนักพระพุทฺธิดาโดยด่วนนั้น เหตุด้วยพระบารมีญาณแห่งพระพุทฺธิดา ยังไม่แก่กล้าบริบูรณ์ ครวนาดูจผลมะขามป้อมยังอ่อนอยู่ แม้ว่ามีผู้ทิ้งขว้างด้วยไม้ค้อนก้อนดินใดๆ ก็ดี ที่จะได้ร่วงหล่นลงนั้นหาบมิได้ จะทำลายลงก็แต่สาขาน้อยใหญ่ตกงสู่พื้นปฐพี และผลมะขามป้อมนั้นต่อเมื่อใดสุกแก่แล้ว แต่ต้องลมลำพายพัดอ่อนๆ ก็ร่วงหล่นลงเอง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๔๐๕)

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบพระเจ้าสิริสุทโธทนะกับมะขามป้อมดิบที่ยังอ่อนอยู่ ส่วนหัวของผลที่ติดกับกิ่งมะขามป้อมนั้นยังเหนียวอยู่ จะเอาสิ่งของใดขว้างปาก็ไม่สามารถทำให้หล่นลงมาได้ ผลมะขามป้อมที่ยังอ่อนอยู่นี้เหมือนกับพระเจ้าสิริสุทโธทนะที่ยังมีบารมีไม่แก่กล้า พระพุทธเจ้าจะทรงเทศนาโปรดอย่างไรก็ไม่สามารถเข้าใจธรรมนั้นได้ ส่วนธรรมะที่พระพุทธเจ้าแสดงเหมือนกับก้อนหิน ก้อนดินที่ปาไปยังมะขามป้อมอ่อน ปาอย่างไรก็ไม่หล่น ด้วยเหตุที่ผลมะขามป้อมยังยึดติดกับกิ่งอยู่ เช่นเดียวกับพระเจ้าสุทโธทนะที่ยังยึดติดอยู่กับกิเลสตามวิสัยของโลกียชน

ผลตำลึง

ผลตำลึงมีรูปร่างคล้ายแตงกวา แต่มีขนาดเล็กกว่า ผลที่อ่อนมีสีเขียวและมีลายสีเขียว พอสุกจะกลายเป็นสีแดงสด เนื้อสีแดง รับประทานได้ (วิทย์ เทียงบุญธรรม. ๒๕๓๑ : ๓๑๕) ผู้นิพนธ์ใช้ตำลึงเป็นแบบเปรียบเทียบ ดังข้อความต่อไปนี้

พระโอรสผู้เบื่องบนเบื่องต่ำมิได้เข้าออกกว่ากัน เสมอเป็นอันดีมีพรรณแดงงามดุจสีผลตำลึงสุก

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๙)

ผู้นิพนธ์อธิบายลักษณะพระโอรสของเจ้าชายสิทธัตถะเมื่อแรกประสูติว่า ทั้งพระโอรสผู้ล่างและพระโอรสบนนั้นเสมอกันพอดี แลดูงดงาม พระโอรสมีสีแดงเหมือนผลตำลึงสุก คือมีสีแดง สุกสดเป็นมัน

ใบไม้อันเหลืองหล่นตกลงจากขั้ว

ข้อความตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับมาเยี่ยมพระญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ พระนางพิมพาทอดพระเนตรเห็นพระพุทธองค์ว่ามีพระกายซูบผอมลงไปมาก ดังข้อความต่อไปนี้

พระกรัษกายก็ซูบซีดเศร้าหมอง... ดุจใบไม้อันเหลืองหล่นตกลงจากขั้ว

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๑๑)

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบร่างกายอันซูบผอมของพระพุทธเจ้าว่าเหมือนกับใบไม้อันเหลืองตกลงจากขั้ว ใบไม้ที่เหลืองและตกลงจากขั้วนั้นแสดงให้เห็นพระกายที่เหี่ยวแห้ง พระฉวีซูบซีดแห้งติดพระบรมอัฐิ ไม่มีน้ำมีนวล ไม่เหมือนตอนก่อนเสด็จออกแสวงหาโมกขธรรม

กอไม้้ออันเพลิงไหม้

ผู้นิพนธ์นำลักษณะของต้นอ้อที่ถูกไฟไหม้มาแสดงให้เห็นความทุกข์เวทนาของพระพุทธเจ้าที่เกิดจากการอาพาธ แต่พระองค์ก็สามารถรักษาพระองค์เองได้ด้วยฉันทสมาบัติ ดังข้อความต่อไปนี้

ทรงอาพาธหนักครั้งหนึ่ง ทรงเยียวยาพระโรคของพระองค์ด้วยโอสถคือ สมาบัติให้ระงับ มีครูนา
ดังกอไม้้ออันเพลิงไหม้และนำมาซึ่งสุนทรียะอุทกธรรมารตให้อันตรธานดับไว้

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๔๑๙)

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบอาการอาพาธของพระพุทธเจ้าว่าเหมือนกับกอไม้้อที่ถูกไฟไหม้ เมื่อเอาน้ำมารดก็ดับไฟลงได้ ลักษณะของต้นอ้อเป็นต้นไม้ที่มีขนาดเล็ก ดังนั้นเมื่อเกิดไฟไหม้ก็สามารถนำน้ำมาดับได้โดยง่ายกว่าต้นไม้ขนาดใหญ่ แสดงถึงอาการอาพาธของพระองค์ซึ่งสามารถรักษาได้โดยใช้ภาวะสงบทางจิตใจเป็นยารักษาได้

๓.๒ ดอกไม้ หมายถึงพรรณไม้ที่ผลิออกจากต้นหรือกิ่ง มีดอกที่มีเกสร และเรณูเป็นเครื่องสืบพันธุ์ ผู้นิพนธ์ใช้แบบเปรียบเกี่ยวกับดอกไม้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ดอกสามหาว ดอกกรรณิการ์ ดอกแข่ง ดอกชบา

ดอกไม้ทั้ง ๔ ชนิดนี้ ผู้นิพนธ์นำมาใช้เป็นแบบเปรียบโดยนำลักษณะเด่นคือสีของดอกไม้แต่ละชนิดนั้นมาเปรียบเทียบกับพระเนตรของเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีหลายสีด้วยกัน ทั้งสีเขียว เหลือง แดง ขาว และดำ แสดงให้เห็นความสวยงามและมีแววเป็นประกาย ดังสำนวนต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีดวงพระเนตรอันดำยิ่งนัก อธิบายว่า ในดวงเนตรไซ้ว่าจะดำทั้งสิ้นก็หาไม่ได้ ใน
ที่อื่นควรจะเขียวก็เขียวบริสุทธิ์ดุจสีดอกสามหาว ที่ควรจะเหลืองก็เหลืองดังสีดอกกรรณิการ์ ที่ควรจะแดง
ก็แดงดังสีดอกแข่งแลดอกชบา ที่ควรจะขาวก็ขาวดั่งดาวประกายพริ้ว ที่ควรจะดำก็ดำดั่งสีผล
ประจำคำดีความ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๖)

สำนวนเปรียบนี้เปรียบเทียบกับพระเนตรของเจ้าชายสิทธัตถะว่าไม่ได้มีสีดำเดียว แต่ยังมีสีอื่นๆปนอยู่ด้วย ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบสีของดวงตาส່ว่นที่เป็นสีเขียวเข้มว่าเหมือนกับดอกสามหาวหรือผักตบซึ่งมีสีเขียวเข้มออกน้ำเงินม่วง และเปรียบดวงตาส່ว่นที่มีสีเหลืองว่าเหลืองเข้มเหมือนกับดอกกรรณิการ์ ดอกกรรณิการ์นั้นมียางในดอกเป็นสีแดงสด มีกลิ่นหอม สมัยก่อนใช้ดอกกรรณิการ์ย้อมผ้า

ได้ด้วย สีที่ได้ออกมาออกจะเป็นสีเหลืองเข้มหรือสีส้ม ส่วนที่เป็นสีแดง ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบว่ามีสีแดงเหมือนสีของดอกชง และดอกชบา นอกจากนั้นดวงตาส่วนที่เป็นสีขาวว่าเป็นสีขาวที่ส่องแสงประกายเหมือนดาวประกายพริ้ว และส่วนที่เป็นพระกาฬเนตร ก็มีสีดำเหมือนกับสีของผลประคำดีควายที่มีสีดำ

จะเห็นได้ว่าพระเนตรของเจ้าชายสิทธัตถะมีหลายสีคือสีเขียวเข้ม สีเหลืองเข้ม สีแดงเข้ม สีขาวใสเป็นประกาย จนมาถึงพระกาฬเนตรที่มีสีดำสนิท แสดงให้เห็นว่าพระเนตรของเจ้าชายสิทธัตถะนั้นมีประกายหลากสี และในขณะเดียวกันก็มีความคมเข้มงดงามผิดกว่าดวงตาชนทั่วไป แสดงให้เห็นพระเนตรที่มีลักษณะพิเศษของมหาบุรุษ

ดอกอัญชัน

ดอกอัญชันเป็นพันธุ์ไม้เลื้อยล้มลุก ดอกคล้ายดอกถั่ว มีกลีบซ้อน ๒ กลีบ และหลายกลีบ มีทั้งพันธุ์สีม่วงและสีขาว ดอกที่มีสีน้ำเงินอมม่วง โคนกลีบจะเป็นสีเหลืองนวล (ชวลิต ดาบแก้ว. ๒๕๔๒ : ๒๐๗) ผู้นิพนธ์ได้นำสีของดอกอัญชันมาเปรียบกับพระโลมาของเจ้าชายสิทธัตถะดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีพระโลมาเกิดขึ้นเฉพาะมุมละเส้น จะได้เกิดขึ้นเฉพาะมุมละสองสามเส้นดูจน
ทั้งปวงก็หาไม่ได้... อนึ่งพระราชกุมารนี้มีเส้นพระโลมาดำสนิทดุจสีดอกอัญชันทั่วทั้งพระสรีระกาย แลเวียน
เป็นทักษิณาวฏ์ได้ ๓ รอบ แล้วมีปลายกลับขึ้นเบื้องบนทั้งสิ้น

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๑)

ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบว่าพระโลมาของเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีสีดำสนิทเหมือนสีดอกอัญชัน ผู้นิพนธ์เปรียบขนสีดำของเจ้าชายสิทธัตถะกับสีดอกอัญชันอันเนื่องมาจากพระฉวีของพระพุทธองค์ค่อนข้างขาว สีของพระโลมาตัดกันกับสีพระฉวีอย่างเห็นได้ชัด ทำให้สีของเส้นพระโลมาดูดำสนิทแสดงถึงความดำมั่น เงามาม

บัว

บัวเป็นพันธุ์ไม้น้ำชนิดหนึ่ง มีเหง้าหรือหัวอยู่ในเลนในตม แดกใบและแตกดอกเป็นสายออกมาจากเหง้า ใบและดอกบางชนิดก็ลอยน้ำ บางชนิดก็อยู่เหนือน้ำ ใบและดอกมีขนาดใหญ่เล็กตามชนิดของพันธุ์

บัวแบ่งออกเป็น ๒ พวกใหญ่ๆ คือปทุมชาติ และอุบลชาติ

ก. ปทุมชาติ ได้แก่ พวกบัวหลวง ลักษณะของใบกลมหนาสีเขียว ก้านมีหนาม ใบและก้านดอก ชูสูงอยู่เหนือน้ำ ดอกเป็นรูปหัวใจ ปลายดอกแหลม กลีบดอกซ้อนกัน เวลาดอกบานจะคลี่ออก มี

กลิ่นหอมเล็กน้อย เมื่อกลีบและเกสรร่วงแล้วจะติดฝัก รับประทานได้ หัวบัวก็รับประทานได้ บัวหลวงมีด้วยกันหลายชนิด เช่น

ดอกสีแดง เรียกบัวหลวงแดงหรือชมพูแก่ เรียกว่า สัตตบงกช

ดอกสีขาวบริสุทธิ์ กลีบซ้อนแน่น เรียกว่า สัตตบุษย์

ดอกสีขาวอมเขียวจางๆ เรียกว่าบัวหลวงขาว หรือบุญทริก

ชาวพุทธใช้ดอกบัวบูชาพระรัตนตรัยมาแต่โบราณกาล เราจะเห็นว่ารูปปั้นหรือรูปเขียนซึ่งแสดงอิริยาบถต่างๆ ของพระพุทธเจ้ามักจะมีดอกบัวรองรับ ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ของความสะอาดบริสุทธิ์

ข. อุบลชาติ เรียกว่า บัวสาย บัวพวกนี้ใบจะลอยอยู่เหนือน้ำ ส่วนดอกบางชนิดจะลอยอยู่เหนือน้ำ บางชนิดก็ชูอยู่เหนือน้ำเล็กน้อย บัวอุบลชาตินี้มีมากมายหลายชนิด ดอกมีสีต่างๆ สวยงามมาก และมักมีกลิ่นหอม (ชวลิต ดาบแก้ว. ๒๕๔๒ : ๑๖๐)

จากคุณลักษณะของบัวทั้งสองชนิดนี้ ผู้นิพนธ์ได้นำมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบเพื่อช่วยในผู้อ่านนำเห็นภาพสิ่งที่ผู้นิพนธ์ต้องการสื่อได้ชัดเจนและช่วยให้ได้อรรถรสในการอ่านเพิ่มขึ้นด้วย

เรื่องพระปฐมสมโพธิกถา นำบัวหลวงมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบหลายสำนวน เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสวยงาม สดชื่น อ่อนโยนนุ่มนวล เป็นต้น ยกตัวอย่างสำนวนเปรียบเทียบดังต่อไปนี้

พระราชกุมารวี อันทรงสถิตบนรัตนขจิตบัลลังก์ ในท่ามกลางสภังคณทลที่สนามเล่น มีพระสิริ
วิลาสเลิศเล่ห์...ดุจดวงดอกโกกนุทมาลาอันโสภาปรากฏในท่ามกลางแห่งอนกนุปผชาติทั้งหลายใน
คิมหันตฤดูแล้ง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๖)

ดอกโกกนุทเป็นดอกบัวหลวงอย่างที่มีสีแดง ผู้นิพนธ์เปรียบนางสิริมหายาว่าเป็นผู้ที่มีความงดงาม สดใส เค้นส่งท่ามกลางนางกำนัล เหมือนดอกบัวสีแดงที่อยู่ท่ามกลางดอกไม้นานาชนิดในฤดูร้อน

ในตอนทีกล่าวถึงลักษณะของพระกรรมของเจ้าชายสิทธัตถะในตอนทีประสูติกล่าวเปรียบว่า

พระกรรมทั้งสองมีฐานฐานอันยาวดุจกลีบปทุมชาติ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๙)

ผู้นิพนธ์นำกลีบบัวที่มีลักษณะบาง รูปทรงมนโค้งได้รูป ส่วนปลายเรียวแหลม มาเปรียบกับพระกรรมของเจ้าชายสิทธัตถะเพื่อแสดงถึงความเรียวบางและสวยงาม สมนั่นไม่ลู่หรือกางจนเกินไป

นอกจากนั้นยังเปรียบพระกายที่สดชื่นกับดอกบัวหลวงอีก ดังข้อความตอนทีกล่าวว่

พระสรีรกายสดชื่นดุจดวงดอกปทุมชาติ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๘๐)

ดอกบัวแสดงถึงความสดชื่น มีน้ำหล่อเลี้ยงชุ่มชื้นอยู่ตลอดเวลา เมื่อมาเปรียบกับกายของเจ้าชายสิทธัตถะก็แสดงถึงความสดชื่นของผิวกายที่เปล่งปลั่ง ผุดผ่อง งดงาม ไม่แห้งกร้าน

นอกจากดอกบัวหลวงหรือปทุมชาติแล้วยังมีดอกบัวประเภทอุบลชาติที่นำมาใช้เป็นแบบเปรียบด้วยเช่นกัน ดังตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์และพบกับอุปกาศิวก เมื่ออุปกาศิวกได้เห็นรูปอันสง่างามของพระองค์ก็กล่าวสรรเสริญว่

ดูดวงพักร่ม่องใสสุกสก เสมอดวงดอกโกมุทบริสุทธิวิลาส

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๒๒๐)

ดอกโกมุทเป็นดอกบัวชนิดหนึ่งที่มีสีแดง ผู้นิพนธ์เปรียบพระพักร่มกับดอกบัวนี้เพื่อแสดงให้
ความผุดผ่อง สดใส และสะอาดบริสุทธิ์ของผิวหน้า

นอกจากนั้นยังมีการเปรียบเทียบพระโอษฐ์ของเจ้าชายสิทธัตถะในตอนทีประสูติว่ามีกลิ่นหอม
เหมือนกับดอกบัว ดังนี้

กลิ่นพระโอษฐ์หอมดุจกลีบอุบล

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๘๐)

ดอกบัวสายนั้นจะมีกลิ่นหอมเล็กน้อย การนำมาเปรียบกับกลิ่นปากนั้น แสดงให้เห็นว่ กลิ่น
พระโอษฐ์ของเจ้าชายสิทธัตถะนั้นมีกลิ่นหอม สดชื่น

นอกจากนั้นการเปรียบเทียบพระเศวตกับกลิ่นของดอกบัว

ดังข้อความต่อไปนี้

พระเศวตกลิ่นหอมดุจกลิ่นโกมลบุปผชาติ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๐๕)

ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบกลิ่นพระเศวตของเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีกลิ่นหอมเหมือนดอกบัวสาย
คือมี

กลิ่นหอมจางๆ

ไม่หอมและไม่ฉุนจนเกินไป

นอกจากนั้นผู้นิพนธ์เปรียบเทียบพระคุษฐานของเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีลักษณะมีสิ่งกำบัง
หรือซ่อนอยู่ในฝักเหมือนฝักดอกบัวทอง ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีพระคุษะลับอยู่ในฝักประดุจฝักบัวทองกำบังไว้เหมือนด้วยคุษะที่ลับแห่งโค
แลกุญชรชาติเป็นอาทิ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๐)

การเปรียบเทียบพระคุษฐานของเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีลักษณะเหมือนอยู่ในฝักนั้น เป็น
ลักษณะของมหาบุรุษอย่างหนึ่ง ลักษณะเช่นนี้พระอรรถกถาจารย์ให้คำอธิบายไว้ในหนังสือพระ
สูตรและอรรถกถาแปลว่ารูปอวัยวะนั้นเร้นอยู่ในฝักดุจอวัยวะของโคและช้างเป็นต้น คือ อวัยวะเพศ
ย่อมมีหนังหุ้มอวัยวะเพศปกปิดอยู่ ลึงค์ย่อมออกนอกหนังหุ้มอวัยวะเพศจำเพาะเวลาสังวาสเท่านั้น แต่
พระสัมมาย่อมมีอวัยวะอันไม่ปรากฏออกนอกหนังหุ้มแล้วเพราะพ้นจากตัณหา ไม่เสพสังวาสอีกต่อไป

จะเห็นว่า ลักษณะต่าง ๆ ของต้นไม้ และดอกไม้ที่ผู้นิพนธ์นำมาเปรียบ โดยมากจะใช้ต้นไม้มา
เปรียบเพื่อให้เห็นลักษณะทางกายของตัวละคร เช่น เจ้าชายสิทธัตถะมีลำพระเพลากลมงามเหมือนกับ
ลำต้นกล้วยทอง และมีพระพาหาเหมือนต้นไทร , เป็นต้น หรือใช้คุณลักษณะของต้นไม้ที่แผ่
กิ่งก้านสาขาให้ความร่มเย็นกันแดดกันฝนเช่น การปลูกต้นมะม่วงมาเปรียบเทียบกับประโยชน์ของการ
บำเพ็ญสมณธรรมของพระโพธิสัตว์ที่ช่วยให้มนุษย์พ้นทุกข์ เป็นที่พึ่งพิงทางจิตใจ ส่วนแบบเปรียบที่
เป็นดอกไม้เช่นนี้ ลักษณะที่นำมาเปรียบส่วนใหญ่จะนำสีและกลิ่นของดอกไม้ชนิดต่างๆ มาเป็นแบบ
เปรียบเพื่อแสดงความงดงามและมีกลิ่นกายหอม

๔. แบบเปรียบเทียบกับแร่ธาตุ

วรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถานี้มีการใช้แร่ธาตุเช่น ทอง แก้ว มาเป็นแบบเปรียบเทียบหลายสำนวน ดังต่อไปนี้

ทอง

ทอง หมายถึง เป็นโลหะมีค่า มีเนื้อแน่นมาก และมีสีเหลืองสุกปลั่ง สำนวนเปรียบเทียบที่กล่าวถึงความงามของเจ้าชายสิทธัตถะ ได้เปรียบเทียบผิวพรรณของพระองค์กับทอง ดังนี้

พระราชกุมารนี้มีพระฉวีวรรณอันเหลืองงาม ดังสีทองทั่วทั้งพระกาย ครุวนาดูรูปทองทั้งแห่ง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๑)

การเปรียบเทียบพระฉวีของเจ้าชายสิทธัตถะกับทองนี้แสดงว่าพระองค์มีพระฉวีสีเหลืองเปล่งปลั่ง สดใสงดงาม

อีกสำนวนหนึ่งที่กล่าวเปรียบเทียบผิวพรรณของเจ้าชายสิทธัตถะหลังจากตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าแล้ว ดังข้อความต่อไปนี้

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระฉวีวรรณอันงาม ดุจสุวรรณนิกขสิงคิชาติ กอปรด้วยพระคุณานุภาพประเสริฐยิ่งนัก

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๒๔๔)

ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบผิวพรรณของพระพุทธรเจ้ากับสุวรรณนิกขสิงคิชาติ คือแท่งทองเนื้อดี ทองบริสุทธิ์แสดงถึงความสวยงามของผิวพรรณ

นอกจากนั้นในตอนที่อยู่ป่าช้าก็ได้พบพระพุทธรเจ้าแล้วพรรณนาถึงความงามของพระพุทธรเจ้าว่า

องค์พระผู้ทรงสวัสดิโสภาคย์เสด็จจรมมา รุ่งเรืองด้วยพระสิริฉัพพิมหาทนต์ตติงสนุรูปลักษณะ และพระพยามประภาโสภาสเบื่องบน พระอุตตมมังคสิริโรตม์ก็ช่วงโชติด้วยพระเกตุมาลาครุวนาดูทองทั้งแท่งประดับด้วยฉัพพรรณรังสีแสงไพโรจน์จรัส

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๒๓๑)

พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ที่มีความงามและความดีพร้อม คือมีลักษณะของมหาบุรุษ ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบเพื่อให้เห็นลักษณะความงามที่โดดเด่นแตกต่างจากมนุษย์ทั่วไป และให้เห็นความดีงามของพระองค์โดยกำหนดให้พระพุทธเจ้ามีรัศมีเปล่งออกมา สว่างไสวเหนือพระเศียรประมาณ ๑ วา และเปรียบเทียบรัศมีนั้นว่ามีสีทอง ซึ่งมีค่าและมีแสงสว่างแวววาวด้วยฉัพพรรณรังสี หรือรัศมี ๖ ประการ จะเห็นว่า พระพุทธเจ้านั้นเป็นผู้ที่บุญบารมีมาก จึงมีลักษณะพิเศษเหนือกว่าบุคคลธรรมดา

นอกจากนั้นมีส่วนเปรียบเทียบที่กล่าวถึงเจ้าชายสิทธัตถะขณะที่อยู่ในพระครรภ์พระนางสิริมหามายาว่ามีลักษณะเหมือนกับรูปปั้นทอง ดังข้อความต่อไปนี้

พระมารดาที่ไม่ได้บังเกิดเหน็ดเหนื่อยหนักพระอุรา พระกายเบาเหมือนเมื่อปรกติเป็นสุขอยู่แล้ว ก็เล็งเห็นพระโพธิสัตว์อยู่ในครรภ์ เหมือนดุษฎีฉายเหลืออันร้อยเข้าในแก้วมณีอันผ่องใส เมื่อปรารภจะทอดพระเนตรในขณะใดก็เห็นพระโอรสอันหนึ่งเป็นบัลลังก์สมาธิผ่นพระพักตร์มาข้างพื้นพระอุทรแห่งพระมารดาดุจสุวรรณภูมิอันสถิตอยู่บนผิวก่อนในห้องแห่งกลีบดอกปทุมชาติ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๕๒)

พระนางสิริมหามายาขณะที่ทรงพระครรภ์เจ้าชายสิทธัตถะอยู่นั้น ไม่ได้รู้สึกลำบากหรืออึดอัดพระกาย แต่กลับรู้สึกพระกายเบาเป็นปกติ ทั้งพระครรภ์ก็มีได้หนุนโอรสไว้กับไม่ได้ทรงพระครรภ์ นอกจากนั้น ยังสามารถทอดพระเนตรเห็นเจ้าชายสิทธัตถะประทับขัดสมาธิอย่างงดงามในพระครรภ์ของพระองค์อีกด้วย ซึ่งทารกทั่วไปที่อยู่ในครรภ์มารดาส่วนหัวจะทิ่มลงสู่เบื้องล่าง ในที่นี้ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบเจ้าชายสิทธัตถะขณะอยู่ในพระครรภ์ว่างดงามเหมือนกับรูปปั้นทองที่อยู่ในฝักดอกบัวแดง การเปรียบเจ้าชายสิทธัตถะกับรูปปั้นทอง แสดงว่าเจ้าชายสิทธัตถะตอนอยู่ในพระครรภ์นั้นมีความงามแลประทับนั่งนิ่งผิวนพระพักตร์มาทางพระอุทรของพระนางสิริมหามายา

นอกจากนั้นยังมีส่วนที่มีการเปรียบเทียบเจ้าชายสิทธัตถะกับรูปปั้นทอง ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีอัฐิข้อพระบาทตั้งลอยอยู่บนหลังพระบาท แลอัฐิข้อจะได้ติดกับหลังเท้าดุจขนทั้งปวงก็หามิได้ ขณะเมื่อยกย่างพระบาทก็กลอกกลับผันแปรไปโดยคล่อง แลพระกายท่อนเบื้องบนตั้งแต่พระนาภีขึ้นไป ก็มีได้ห้วนไหวเป็นปกติอยู่ ประดุจสุวรรณภูมิอันตั้งอยู่ในเรือทองไหวอยู่

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๖๗)

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นถึงท่าทรงพระดำเนินของเจ้าชายสิทธัตถะว่า เวลาพระองค์ทรงพระดำเนินนั้น ร่างกายท่อนบนจะนิ่ง แลดูสง่า เหมือนกับรูปปั้นทองคำที่วางอยู่บนเรือ เรือหมายถึงพื้นหรือทางเดินที่แม้ว่าพื้นนั้นจะเป็นหลุมเป็นบ่อหรือขรุขระมากเพียงใด ท่าพระดำเนินของพระองค์ก็ยังนิ่ง แลดูสงบ และสง่างามอยู่ เนื่องจากข้อพระบาทของพระองค์ไม่ติดอยู่กับหลังพระบาท

หรดาล

หรดาลเป็นสารชนิดหนึ่ง สีแดงอมเหลือง หรือสีเหลือง รสขมปร่า ใช้เขียนลายรดน้ำและสมุดดำ ใช้ผสมยากวาดคอเด็ก ชาวอินเดียใช้ผงหรดาลผสมปูนทาขน ผม และหนดเคราให้หลุดร่วง แต่เป็นอันตราย (คุุทัย สันธุสาร. ๒๕๑๖ : ๔๕๑๒) ผู้นิพนธ์ได้นำแบบเปรียบเทียบเป็นหรดาลมาใช้ในสำนวนต่อไปนี้

พระราชาผู้มั่งมีนี้พระบาทแลนิ้วพระหัตถ์ทั้งหลายยาวเรียว... ข้างต้นใหญ่แล้วเรียวลงไปจนปลายนิ้วกลมงามดุจแท่งหรดาล อันขยำด้วยน้ำมันยางแล้วปั้นเป็นอันดี อันนี้จัดเป็นพระมหากษัตริย์ลักษณะคำรบ ๔

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๖๘)

ข้อความนี้เป็นข้อความตอนที่อธิบายถึงลักษณะนิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทของเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีลักษณะเรียวยาวกลมกลิ้งงดงามเหมือนกับปั้นอย่างประณีต

แวนแก้ว

แวนแก้ว คือแผ่นแก้วหรือแผ่นกระจกใช้ส่องขยายเพื่อให้สามารถมองเห็นได้ชัดเจนขึ้น สำนวนเปรียบเทียบที่ใช้แบบเปรียบเทียบเป็นแก้ว มีดังต่อไปนี้

บัดนี้ก็ทรงพระเจริญรุ่งตรุณวัยได้ ๑๖ พรรษา พระพักตร์ผ่องใสภาพรรณพิลาสเล่ห์ประคุดแวนแก้ว

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๙)

ข้อความนี้บรรยายพระพักตร์อันผุดผ่องงดงามของพระนางสิริมหามายาเมื่อพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา ว่ามีความสดใสงดงามเหมือนกับแก้ว แสดงให้เห็นถึงผิวพระพักตร์ที่ผ่องใสบริสุทธิ์ของพระนางสิริมหามายา นอกจากนั้นแก้วยังมีนัยความหมายแสดงถึงสิ่งที่สูงค่า มีคุณค่า ตามพจนานุกรมได้กล่าวไว้ว่า “...โดยปริยายหมายถึงสิ่งที่เคารพยิ่ง ในคำว่า แก้วทั้ง ๓ อันหมายถึงพระ

รัตนตรัย หรือใช้ประกอบค่านามให้หมายความว่าสิ่งนั้นมีค่ามาก เป็นที่รักหรือดีเยี่ยม เช่นนางแก้ว” (ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๔๖ : ๑๕๒) ดังนั้นจำนวนเปรียบนี้จึงแสดงให้เห็นว่าพระนางสิริมหามายา เป็นบุคคลที่มีค่า เป็นที่รักและชื่นชมของประชาชนทั่วไป

แก้วผลึก แก้วไพฑูรย์

แก้วเป็นธาตุที่มีลักษณะวาวแสง เมื่อแก้วที่ได้เจียรระโนมาอย่างดีกระทบกับแสงจะมีลักษณะแวววาว เป็นประกายงดงาม จำนวนเปรียบที่ใช้แก้วเป็นแบบเปรียบมีดังต่อไปนี้

พระรัศมีประภัสสรประกาศวราจุสีกแก้วผลึกและแก้วไพฑูรย์ล้อมประพราย ออกจากพระวรกายแล้วแล่นไปในทิศทิศวิจิตรจุโอฬาร

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๙๑)

ข้อความนี้เป็นตอนที่ผู้นิพนธ์อธิบายถึงความงดงามของรัศมีที่เปล่งออกมาจากพระกาย พระพุทธเจ้าขณะทรงพระดำเนินอยู่ในป่า เรียกรัศมีที่เปล่งออกมาจากพระกายนั้นว่า พระฉัพพรรณรังสี มีทั้งหมด ๖ สี และพระรัศมีประการหนึ่งคือ รัศมีประภัสสร ซึ่งมีลักษณะสีเหมือนแก้วผลึกและแก้วไพฑูรย์ แสดงถึงรัศมีที่มีสีขาวใสแวววาวเหมือนแก้วผลึก และมีสีเหลืองแกมเขียวหรือน้ำตาลเทาเป็นแก้วสีลาย มีน้ำเป็นสายรุ่งกลอกไปมางดงามเหมือนแก้วไพฑูรย์

แก้ววิเชียร

แก้ววิเชียรหรือเพชร เป็นแก้วที่มีความแข็งที่สุด และมีน้ำแวววาว ผู้นิพนธ์ใช้ลักษณะความแข็งและความใสแวววาวของเพชรมาใช้เปรียบเทียบกับพระทนต์ของเจ้าชายสิทธัตถะ ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีระเบียบพระทนต์มิได้ห่างสนิทกันเป็นอันดี ดูจะเปรียบแห่งแก้ววิเชียรอันตั้งเรียบเรียงระดับไว้บนแผ่นกระดานทอง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๕)

ผู้นิพนธ์ทรงบรรยายลักษณะพระทนต์ของเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีความงดงามเหมือนกับเพชรที่มีรัศมีรุ่งโรจน์ตั้งเรียงอย่างเป็นระเบียบสวยงามบนแผ่นกระดานทองคือไรพระทนต์ จากการเปรียบเทียบพระทนต์ว่าเหมือนกับเพชร นอกจากจะแสดงถึงความงดงามแวววาวแล้วยังแสดงถึงสุขภาพพระทนต์ที่แข็งแรงอีกด้วย

แก้วมณีโชติรส

โชติรส หมายถึงแก้ววิเศษชนิดหนึ่งมีรัศมีรุ่งโรจน์ ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบแก้วมณีโชติรสกับพระนางสิริมหามายา ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารอันทรงสถิตบนรัตนขจิตบัลลังก์ ในท่ามกลางสภกัมมณฑลที่สนามเล่น มีพระสิริวิลาสเลิศเล่ห์...ดุจดวงแก้วมณีโชติรส อันประดิษฐานในท่ามกลางอนมณีนั่งปวง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๖)

ขณะที่พระนางสิริมหามายาประทับอยู่กลางสนามที่แวดล้อมไปด้วยเหล่าบริวารนางกำนัลมากมายที่มาคอยรับใช้นั้น พระนางมีความสง่างามโดดเด่นราวกับแก้วมณีโชติรส โดยเปรียบเทียบพระนางสิริมหามายาว่าเป็นแก้วมณีโชติรสที่ส่องแสงสว่างรุ่งโรจน์อยู่ท่ามกลางแก้วมณีหลากหลายชนิดซึ่งก็คือนางกำนัลทั้งหลายนั่นเอง

นอกจากนั้น ยังมีอีกสำนวนที่ใช้แบบเปรียบเทียบเป็นแก้วมณีโชติรส คือตอนที่เจ้าชายสิทธัตถะประสูติออกจากครรภ์พระมารดา ดังข้อความต่อไปนี้

แลพระกายก็มีได้ระคนด้วยเสมหวัตรัคพภมลทินอันใดอันหนึ่ง แลบริสุทธิ์ผ่องใสสะอาด ครุวนา
ดุจดวงแก้วมณีโชติรสอันนำออกมาวางไว้บนกองผ้ากาสาवพัสดุ์

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๕๕)

โดยปกติเด็กแรกเกิดเมื่อคลอดออกมาจากครรภ์มารดา ร่างกายจะต้องเปียกไปด้วยน้ำคร่ำ น้ำเมือก หรือเลือดเคลือบตัวออกมา แต่เจ้าชายสิทธัตถะนั้นไม่มีน้ำคร่ำ เลือด หรือสิ่งสกปรกใดๆ ติดพระกายออกมาเลย พระกายของพระองค์กลับสะอาด สดใส เหมือนแก้วมณีโชติรส แสดงให้เห็นว่าเจ้าชายสิทธัตถะที่เพิ่งประสูติจากครรภ์พระมารดานั้นเป็นบุคคลที่พิเศษกว่าเด็กทั่วไป คือเป็นผู้สะอาดบริสุทธิ์ทั้งกายและใจ และการที่เปรียบเทียบเจ้าชายสิทธัตถะตอนประสูติว่าเหมือนกับแก้วมณีโชติรสที่นำออกมาวางบนกองผ้ากาสาवพัสดุ์หรือผ้าเหลืองของพระ

จะเห็นได้ว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนำแร่ธาตุที่มีราคาสูงค่า คือ ทอง เพชร แก้วมาเป็นแบบเปรียบเทียบ เพื่อเปรียบเทียบให้ผู้อ่านเห็นคุณค่าของบุคคลที่ผู้นิพนธ์ยกย่อง คือ พระพุทธเจ้า พระนางสิริมหามายาเป็นต้น จากการเปรียบเทียบเป็นการนำแร่ธาตุที่สูงค่า และมี

ความงามมาเปรียบเทียบกับบุคคลที่มีสถานภาพสูงส่ง เป็นชนชั้นสูง และเป็นผู้ที่ให้คุณแก่นุญชโลก และเป็นผู้ที่สูงส่งทางด้านคุณธรรมในจิตใจซึ่งเป็นสิ่งที่มีค่ามากจนไม่สามารถประเมินราคาออกมาได้

๕. แบบเปรียบเกี่ยวกับสิ่งของ เครื่องใช้

สิ่งของ เครื่องใช้ที่นำมาเป็นแบบเปรียบมีหลายชนิดด้วยกัน เช่น ภาชนะ ลำลี บาตรพระ ห่วง เกวียน เป็นต้น

ภาชนะ

ภาชนะเป็นเครื่องใช้สำหรับใส่สิ่งของ ผู้นิพนธ์ใช้ภาชนะเป็นแบบเปรียบในข้อความตอนที่นางสุชาดาบนบานต่อเทวดาที่สถิตอยู่ในต้นไทรว่าถ้านางได้แต่งงานกับชายที่มีฐานะดี มีชาติตระกูลดี และได้บุตรคนแรกเป็นชาย จะมาแก้บน ซึ่งมีการใช้จำนวนเปรียบโดยใช้ภาชนะเป็นแบบเปรียบดังข้อความต่อไปนี้

ข้าแต่พระเป็นเจ้า ข้าพเจ้าถวายปายาสกับทั้งภาชนะทองอันรองใส่ พระองค์จงรับ แล้วนำไปโดยควรแก่พระหฤทัยปรารถนา แล้วถวายวันทาการประณตพูลว่า ความมโนรชของข้าสำเร็จดุจใด สิ่งซึ่งพระทัยประสงค์จงสำเร็จดุจนั้น แล้วนางมิได้เอื้อเพื่ออาลัยในสุวรรณภาชนะอันควรค่าโดยราคาถึงแสน กหาปณะผู้เสียสละเลห์ประหนึ่งว่า ภาชนะดินเก่ากัมเกล้าลงกราบถวายบังคมลา

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๔๓)

ตอนที่นางสุชาดามาแก้บนก็ได้พบพระโพธิสัตว์ จึงนำถาดทองใส่ข้าวมธุปายาสไปถวายพระโพธิสัตว์ทั้งถาดซึ่งทำจากทองคำแท้ โดยที่นางไม่ได้นึกเสียดายถาดทองคำราวกับว่าภาชนะนั้นเป็นเพียงภาชนะดินเก่า จากข้อความนี้เป็นการเปรียบเทียบความแตกต่างของสิ่งที่มีค่ามีราคามากคือทองคำ กับภาชนะดินหรือภาชนะดินเผาเก่ามีค่าน้อยจนไม่อาจเทียบค่าได้กับทองคำเลย เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระนางนั้นมีความเลื่อมใสศรัทธาในลักษณะมหาบุรุษและพระจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ จึงไม่อาลัยในถาดทองคำที่เป็นสิ่งของมีค่า

ภาชนะทอง

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบพระนางพิมพา กับภาชนะทอง ดังข้อความต่อไปนี้

พระราหุลมารดานี้มีคุณแก่ตถาคตเป็นอันมาก ผิดว่านางจะจับบาทถาดตลบคล้ำส้มผัสด แลเสกาดูรพิลาปด้วยกำลั่งเสนหา ท่านทั้งสองก็อย่าได้ห้ามปรามตามอหยาศัยจะพิโรธำพันปริเทวนากว่าจะสิ้น

โคก ฝ่าฝืนนางก็จะม้วยมฤตมรณาสัน มิได้ทันเป็นสุพรรณภานะทองรองรับสดับพระธรรมเทศนา
ตลาคตยังประกอบด้วยหนี้แห่งพินพามีได้ปลื้อง จะได้ทดแทนใช้หนี้แก่พินพาในกาลบัดนี้

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๓๑๗)

ข้อความนี้เป็นตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับไปกรุงกบิลพัสดุ์ แล้วจะเสด็จไปแสดงธรรมที่
ตำหนักพระนางพินพา จึงตรัสกับอัครสาวกทั้งสองว่า หากไปถึงตำหนักแล้วนางพินพาจะเข้ามาลูบ
พระบาทพระองค์ก็อย่าได้ห้าม เพราะนางพินพานั้นมีคุณแก่พระองค์มากตั้งแต่อดีตชาติ หากห้าม
ปรามพระนางก็จะร้องไห้รำพันจนถึงแก่ชีวิตได้ จะไม่มีโอกาสได้ฟังเทศนาโปรด ถ้าพระนางพินพาได้ฟัง
เทศนาของพระพุทธเจ้าก็เท่ากับว่าพระองค์จะได้ตอบแทนแทนบุญคุณของพระนางด้วย ผู้นิพนธ์
เปรียบเทียบการได้มีโอกาสสดับพระธรรมของพระนางพินพากับภานะทอง แสดงให้เห็นว่าพระนางมี
ความสามารถที่จะรองรับสิ่งที่เบียดเบียนตนคือพระธรรมอยู่แล้ว

เต้าน้ำ ภานะ ผ้า

เต้าน้ำ ภานะ ผ้า เป็นสิ่งของเครื่องใช้ที่ผู้นิพนธ์นำมาใช้เปรียบเทียบกับจิตใจมนุษย์ที่เต็มไปด้วย
ด้วยกิเลส และยากที่จะเข้าใจหลักธรรมอันละเอียดอ่อนได้ โดยสำนวนเปรียบเทียบนี้มีการเปรียบเทียบกับ
แบบเปรียบเทียบที่เป็นสิ่งของเครื่องใช้ ๓ ชนิด คือ เต้าน้ำอันเต็มไปด้วยน้ำ ภานะอันเต็มไปด้วยเปรียง
เน่า และผ้าเก่าชุ่มไปด้วยน้ำมัน ดังข้อความต่อไปนี้

เหตุธรรมอันนี้คัมภีรภาพยากที่จะตรัสรู้แจ้งประจักษ์ สัตว์ทั้งหลายย่อมมีสันดานหน่วงหนัก
อาภูลเต็มไปด้วยกองกิเลสดุจเต้าน้ำอันเต็มไปด้วยน้ำ และภานะอันเต็มไปด้วยเปรียงเน่าและท่อนผ้าเก่า
ชุ่มไปด้วยน้ำมัน ... ย่อมเศร้าหมองอยู่ด้วยราคาวิริติขัดเค้นอยู่ด้วยโทสะประทุษร้าย และมุงหมายมัว
หมองอยู่ด้วยโมหะ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๒๐๓)

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว เห็นว่าหลักธรรมที่พระองค์ตรัสรู้นั้นเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนและ
ซับซ้อนยากที่บุคคลธรรมดาจะเข้าใจได้ เพราะทุกคนนั้นต่างก็มีกิเลสอยู่ในจิตใจ ทำให้จิตใจหมอง
เศร้า ดังแบบเปรียบเทียบต่างๆ ที่ผู้นิพนธ์นำมาเปรียบเทียบกับต่อไปนี้

“เต้าน้ำอันเต็มไปด้วยน้ำ” ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบให้เต้าน้ำ กับจิตใจ และน้ำกับกิเลส เต้าน้ำที่
ใส่น้ำอยู่เต็มแน่น เหมือนกับจิตใจที่ถูกกิเลสครอบงำทำให้จิตใจเสื่อมลงไปแล้ว จะนำหลักธรรมใดใดมา
ช่วยกล่อมเกลาก็ยาก

“ภาชนะอันเต็มไปด้วยเปรียงเนา” เปรียงคือน้ำมัน โดยเฉพาะน้ำมันไขข้อของวัว (ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๔๖ : ๗๑๐) ดังนั้นภาชนะที่เต็มไปด้วยน้ำมันเนาเสี่ยงกลืนเหม็นก็เหมือนกับ จิตใจมนุษย์ที่เต็มไปด้วยกิเลส เพราะกิเลสเป็นความชั่วที่อยู่ในความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ และเป็นสิ่งที่ทำให้จิตใจขุ่นมัว เศร้าหมอง

“ผ้าเก่าชุ่มไปด้วยน้ำมัน” เป็นผ้าเก่า สกปรก แล้วยังเปียกน้ำมันจนชุ่ม ไม่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้อีก จะนำไปทำความสะอาดก็ยาก เหมือนกับจิตใจมนุษย์ที่มีกิเลสครอบงำ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้จิตใจเศร้าหมอง ยากที่จะกำจัดออกไปได้

จะเห็นได้ว่าแบบเปรียบเทียบทั้ง ๓ ชนิดนี้ล้วนเป็นสิ่งสกปรก และไร้ประโยชน์ สามารถสื่อความหมายถึงจิตใจมนุษย์ที่หนาไปด้วยกิเลส ยากที่จะซ่อมแซมหรือทำความสะอาดให้ดีและใช้ประโยชน์ดังเดิมได้ จึงทำให้พระพุทธเจ้าหนักพระทัยที่จะเผยแผ่ธรรมะเพื่อให้คนทั่วไปเข้าใจได้

ข้อความนี้ผู้นิพนธ์ใช้สำนวนเปรียบเทียบต่อกัน ๓ สำนวน คือมีสิ่งที่ต้องการเปรียบเทียบหนึ่งสิ่ง แต่มีสิ่งที่เป็นแบบเปรียบเทียบ ๓ สิ่ง เพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพและเน้นความหมายให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายของสำนวนเปรียบเทียบนั้นยิ่งขึ้นตามประสบการณ์ที่ผู้อ่านแต่ละบุคคลมี ผู้นิพนธ์ได้ใช้แบบเปรียบเทียบหลายแบบ เพื่อทำหน้าที่สร้างประสบการณ์ร่วมให้แก่ผู้อ่าน ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพมองเห็นสิ่งที่ผู้นิพนธ์พรรณนาหรือบรรยายไว้ในสำนวนเปรียบเทียบนั้นๆ ผู้อ่านบางคนอาจมีประสบการณ์ร่วมกับแบบเปรียบเทียบแบบเปรียบเทียบเดียวจากหลายแบบเปรียบเทียบที่ผู้นิพนธ์ใช้ และผู้อ่านบางคนอาจมีประสบการณ์ร่วมกับแบบเปรียบเทียบทุกแบบเปรียบเทียบที่ผู้นิพนธ์ใช้ก็ได้ ซึ่งยิ่งจะทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพได้ดียิ่งขึ้น นอกจากนั้นยังทำให้เห็นความสามารถของผู้นิพนธ์ที่สามารถ นำสิ่งที่ต้องการเปรียบเทียบมาเปรียบเทียบกับแบบเปรียบเทียบหลากหลายแบบได้อย่างเหมาะสม และทำให้เกิดจินตภาพมากขึ้นด้วย

สำลี

สำลีเป็นปุยฝ้ายสีขาวอ่อนนุ่ม จากคุณสมบัติของสำลีนี้ ผู้นิพนธ์ได้นำมาเปรียบเทียบกับฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทของเจ้าชายสิทธัตถะ ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีพื้นฝ่าพระหัตถ์แลฝ่าพระบาทอันอ่อนนุ่ม ครุณาคุปุยสำลีอันประณีตได้ ๑๐๐
ครั้ง อันนี้จัดเป็นพระมหาบุรุษลักษณะคำรบ ๕

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๖๙)

ข้อความนี้ได้เปรียบเทียบฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทของเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีลักษณะนุ่มและอ่อนนุ่ม เหมือนกับสำลีที่ถูกดีดให้เป็นปุยฝ้ายถึง ๑๐๐ ครั้ง การดีดสำลีให้เป็นปุยนุ่มยิ่งดีจำนวนมากครั้งเท่าใดก็จะยิ่งทำให้สำลีนั้นเป็นปุยฟู นุ่มมากขึ้นเท่านั้น

บาตรพระ

บาตรพระเป็นภาชนะซึ่งมีลักษณะโค้งมน ใช้สำหรับใส่อาหารบิณฑบาตของพระภิกษุสงฆ์ ผู้นิพนธ์ได้นำมาเปรียบเทียบกับพระกรรม์พระนางสิริมหามายา ขณะที่ทรงพระกรรม์เจ้าชายสิทธัตถะดังข้อความต่อไปนี้

พระสิริมหามายาทรงกรรม์พระโพธิสัตว์อยู่ถ้วนไตรมาส ครวนาจุบาตรอันรองไว้ซึ่งน้ำมันมิได้มีพระกายลำบาก

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๕๒)

ตอนที่เจ้าชายสิทธัตถะอยู่ในพระกรรม์พระมารดาเป็นเวลา ๑๐ เดือนนั้น มิได้ทำให้พระมารดาารู้สึกอึดอัดหรือเจ็บปวดเลย ซึ่งต่างจากมารดาทั่วไปที่ตั้งครรภ์มักจะรู้สึกอึดอัดเพราะท้องใหญ่ขึ้น น้ำหนักตัวเพิ่มขึ้นจากเดิมมากเพราะมีทารกอยู่ในครรภ์ด้วยอีกคนหนึ่ง ดังนั้นการเคลื่อนไหวเปลี่ยนอิริยาบถจึงทำได้ยากลำบาก และเมื่อทารกโตขึ้นทารกก็จะดิ้นอยู่ในครรภ์นั้นทำให้มารดาารู้สึกเจ็บได้อีกด้วย ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบพระกรรม์ของพระนางสิริมหามายาว่าเหมือนกับบาตรพระที่รองน้ำมันไว้ บาตรพระนั้นมีลักษณะโค้งมนขนาดพอดีกับพระกายของเจ้าชายสิทธัตถะที่อยู่ในพระกรรม์

ฉัตร

ฉัตรหรือร่ม เป็นเครื่องสูงทำเป็นชั้นๆ ใช้สำหรับปักเป็นเกียรติยศ เป็นเครื่องกัน ไทยล้านช้างเรียกว่าร่มขาว ทำเป็นชั้นๆ ซ้อนกัน ตั้งแต่ ๓ ถึง ๙ ชั้น เท่าที่ปรากฏจำนวนของฉัตรมักเป็นเลขคู่เสมอ (สมบัติ จำปาเงิน. ๒๕๑๕ : ๒๓๖) ผู้นิพนธ์ได้นำฉัตรมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบ ดังข้อความต่อไปนี้

พระเศียรสัณฐานงามเหมือนฉัตรแก้ว

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๘๐)

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบพระเศียรของเจ้าชายสิทธัตถะกับฉัตรแสดงให้เห็นว่าพระองค์มีพระเศียรที่ส่วนฐานใหญ่และเล็กเรียวไปตามลำดับ

นอกจากนั้นในข้อความตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จพระราชดำเนินจากกรุงราชคฤห์ไปกรุงกบิลพัสดุ์เพื่อไปโปรดพระราชาบิดา มีการใช้ฉัตรเป็นแบบเปรียบเทียบกับต้นไม้สองข้างทางที่ช่วยกันแสงแดดให้แก่พระพุทธเจ้า ดังข้อความต่อไปนี้

อนึ่งนั้นพนสัณทวิจิตรไปด้วยกุสุมเรณูอันตกต้อง หมู่มมรฝั่งภูแลหมู่มแมลงทับทองลงดินดาษคลัง
เกล้าเอารสเรณูปุพผาตินานา มีทั้งดอกอ้อแฝกคาสองข้างทางทุรพณัส ร่มแสงสุริยครุณาอุจจางกันด้วย
ฉัตรไปตลอดหนทาง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๒๙๕)

ผู้นิพนธ์ได้บรรยายถึงความร่มรื่นระหว่างเส้นทางว่า เส้นทางที่พระพุทธเจ้าเสด็จผ่านไปนั้นเป็นทางทุรพณัสคือทางเดินในป่าทึบ เป็นทางเดินที่ยากลำบาก ทางเท้ารกเรือไปด้วยต้นอ้อ ต้นแฝก และต้นคาขึ้นอยู่สองข้างทาง แต่ก็ยังเป็นทางที่ “ร่มแสงสุริยะ” คือแสงแดดไม่สามารถส่องกระทบพื้นได้ ผู้นิพนธ์เปรียบว่าป่าที่พระพุทธเจ้าเสด็จผ่านนั้นมีต้นไม้ขึ้นทึบมากจนกันแสงแดดได้หมดดุจกางกั้นไปด้วยฉัตร ให้ความร่มรื่น

คันธนู

ธนูเป็นอาวุธชนิดหนึ่ง มีคันธนูสำหรับยิงลูกที่มีปลายแหลม คันธนูทำจากไม้ ใช้เชือกผูกปลายทั้งข้างของไม้ ให้ไม้โค้งเป็นครึ่งวงกลมและเชือกตึงกำลังดี สำนวนเปรียบที่มีการใช้ธนูเป็นแบบเปรียบมีข้อความดังต่อไปนี้

พระชนงมีสัณฐานอันงามดุจคันธนูโก่งไว้

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๘๐)

ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบพระชนงของเจ้าชายสิทธัตถะว่ามีลักษณะรูปทรงโค้งงองามราวกับคันธนู

ราชรถ

ราชรถ คือ รถทรงของกษัตริย์ซึ่งตกแต่งประดับประดาอย่างปราณีต มีความสง่างาม เช่น มีการแกะสลักลายไม้ หุ้มเงิน - ทอง ลงรักหรือลงยาอย่างสวยงาม ประดับด้วยธงชัยและฉัตรกางกั้น เพื่อแสดงถึงพระเกียรติยศ พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ และเป็นเครื่องหมายที่แสดงว่าองค์ท่านนั้นเป็นของใคร ข้อความที่ใช้ราชรถเป็นแบบเปรียบมีดังต่อไปนี้

อันธรรมดาว่าเป็นหม้ายแล้วก็ได้แต่ความยากอันอัปยศ สิ้นยศสิ้นสง่า หาด่านาจนมิได้ ไม่มีใครยำเกรง ย่อมหมิ่นประมาท ควบนาดูจราชรถอันมิ่งอนปราศจากธงชัย

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๑๓)

พระนางยโสธราพิมพาแสดงความน้อยพระทัยในพระองค์เองว่า การเป็นหม้ายนั้นย่อมเป็นที่ถูกดูหมิ่นดูแคลน ไร้สง่าราศี ไม่มีผู้ยำเกรง นั่นคือพระนางซึ่งเป็นถึงพระมเหสีของเจ้าชายสิทธัตถะ กษัตริย์ผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ แต่กลับถูกพระสวามีทอดทิ้งไปเมื่อพระราชโอรสราหุลประสูติได้เพียงวันเดียว ทำให้พระนางขาดผู้นำในการดำเนินชีวิต สิ้นพระเกียรติยศ หดสง่าราศี เปรียบได้กับราชรถอันมิ่งอนสวยงามแต่ปราศจากธงชัยประจำพระองค์พระมหากษัตริย์ประดับแสดงพระเกียรติยศ ไม่มีผู้ครอบครอง แม้จะเป็นราชรถที่สวยงามแต่ก็เป็นเพียงพาหนะสามัญที่ปราศจากราชอำนาจ หดสง่าราศี และไร้ความน่าเกรงขาม

ตะเกียง

ตะเกียงที่ใช้สำหรับจุดไฟให้แสงสว่าง ในที่นี้ใช้คำว่า “ชวาลา” ผู้นิพนธ์ได้นำประโยชน์ของตะเกียงมาใช้ในการเปรียบเทียบ ซึ่งสำนวนที่ใช้ตะเกียงเป็นแบบเปรียบเทียบมีดังนี้

แลบัดนี้ความปรารถนาแห่งข้าพระบาทก็สำเร็จพร้อมทั้ง ๕ ประการ มีพระกมลสันดานยินดีโดยยิ่งหาสิ่งเสมอมิได้ในพระสัทธรรมเทศนา... ดุจแสงประทีปชวาลาอันตามด้วยน้ำมันในที่อันถาวร ยังบุคคลอันบริบูรณ์ด้วยจักขุประสาทให้เห็นซึ่งพัสดุสารูปารมณ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๒๖๗)

เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังกรุงราชคฤห์เพื่อแสดงธรรมแก่พระเจ้าพิมพิสาร ในกาลนั้น พระเจ้าพิมพิสารได้บรรลุมรรคผลเป็นพระโสดาบัน จึงได้กราบทูลต่อพระมหาสัตว์ด้วยความยินดีว่า พระสัทธรรมอันพระพุทธองค์ทรงประกาศนั้น เป็นธรรมอันประเสริฐยิ่งที่ส่องหนทางสว่างแก่บรรดาสัตว์โลกที่จมอยู่ในความมืดมนของวัฏวนแห่งกิเลสตัณหา เปรียบได้ดังแสงสว่างจากตะเกียงไฟอันหล่อด้วยน้ำมันเชื้อเพลิงอย่างพอเพียง เมื่อถูกจุดขึ้นในสถานที่อันมีดมิดหาแสงสว่างมิได้เมื่อใด เปลวแห่งตะเกียงนั้นย่อมส่องสว่างเบิกดวงตาให้แก่ผู้ที่จมอยู่ในความมืดมิดให้ได้เห็นสรรพสิ่งในโลกตามความจริงแท้เมื่อนั้น

ตาข่าย

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบลายพระหัตถ์และลายพระบาทของเจ้าชายสิทโธตตะกับลวดลายตาข่าย ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารมีฝ่าพระหัตถ์แลฝ่าพระบาท อันประดับด้วยลายตาข่าย ดุจตาข่ายอันช่างผู้ฉลาด
ถักไว้ในช่องแห่งบัญญัติ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๖๙)

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบลายฝ่าพระหัตถ์และลายฝ่าพระบาทของเจ้าชายสิทโธตตะว่ามีความแตกต่างจากบุคคลทั่วไป คือมีลักษณะโยงใยเป็นช่องตารางแผ่กระจายอย่างเหมาะสมสวยงาม ดังลวดลายของตาข่ายประดับพระบัญญัติอันรับแขกเมือง ที่ถูกถักทออย่างประณีตงดงามโดยนายช่างผู้ชำนาญงาน ซึ่งลักษณะลายฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทดังนี้ ถือได้ว่าเป็นลักษณะแห่งมหาบุรุษนั่นเอง

นอกจากนั้น ผู้นิพนธ์ได้นำลักษณะของข้ายมาเปรียบเทียบกับต้นหา ดังข้อความต่อไปนี้

อันว่าข่ายคือต้นหาอันร้อยกรองไว้ซึ่งสัตว์ ให้สัตว์ทั้งหลายบริโภคอาหารอันประกอบด้วยพิษ
คือเบญจกามคุณที่ ๕

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๙๓)

ตาข่ายเป็นเครื่องดักสัตว์ชนิดหนึ่ง หากสัตว์ใดตกต้องไปอยู่ในตาข่ายแล้วก็ยากที่จะดิ้นรนหาอิสรภาพใดๆ ได้ บางคราวยิ่งดั้นก็เหมือนจะยิ่งรัดรั้งให้อึดอัดขัดข้องยิ่งขึ้นไปอีก เช่นเดียวกับต้นหาทั้ง ๓ ประเภทอันได้แก่ ๑. กามต้นหา คือ ความอยากได้ อยากเป็น อยากมี ๒. ภวต้นหา คือ ความไม่
อยากได้ ไม่อยากเป็น ไม่อยากมี และ ๓. วิภวต้นหา คือ ความอยากให้สิ่งที่มีนั้นไม่เสื่อมสลายไปจากเรา เหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่ล่อลวงให้มนุษย์ลุ่มหลงเข้าใจว่าสิ่งต่างๆ ที่มีคือความสุขจนยากที่จะดึงตนเองให้หลุดพ้นจากกองทุกข์นั้นๆ ได้

ท่อนไม้ขีดลงในน้ำ

ผู้นิพนธ์นำลักษณะอาการของท่อนไม้ที่ขีดลงไปบนผืนน้ำมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบ ดังข้อความต่อไปนี้

ประการหนึ่ง กาลเมื่อสัตว์ลดน้อยถอยลงไปกว่า ๑๐๐ ปี ก็ใช้กาลที่พระสัพพัญญูจะบังเกิดในโลก เหตุใด? เหตุว่าสัตว์ทั้งหลายในกาลนั้นมีสันดานหนาไปด้วยกิเลส จะมีได้ตั้งอยู่ในพุทธศาสนกถา ครวนาคูจเอาท่อนไม้ขีดลงในน้ำพลันก็จะอันตรายอันมิได้ปรากฏ เหตุดังนี้ใช้กาลที่พระสัพพัญญูจะบังเกิดในโลก แลกาลเมื่ออายุสัตว์ตั้งอยู่จำเดิมแต่แสนปีลงมาตราบเท่ากำหนด ๑๐๐ ปี จะมีสันดานสดับรับรสพระสัทธรรมควรแก่กาลที่พระสัพพัญญูจะบังเกิด

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๔๔)

ข้อความนี้เป็นตอนที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญพระบารมีในชาติที่เป็นพระเวสสันดร แล้วได้จุติเป็นสันดุสิตเทวราช เสวยทิพยสมบัติอยู่บนดุสิตเทวโลก เมื่อนับเป็นปีในชั้นดุสิตได้ ๔,๐๐๐ ปีทิพย์ เหล่าเทพเจ้าจึงทูลเชิญให้จุติลงมาเกิดบนโลกมนุษย์ เพื่อเป็นพระพุทธรูปโปรดสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ เมื่อพระพุทธรูปทรงพิจารณาปัญจมหาวិโลกนະทั้ง ๕ คือ กาล ทวีป ประเทศ ตระกูล และมารดาแล้ว เห็นว่าในกาลที่มนุษย์มีอายุชั้นน้อยกว่า ๑๐๐ ปี นั้นเป็นช่วงเวลาที่ยุคสมัยมีกิเลสหนาเกินไป สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงไม่อุบัติขึ้นในช่วงที่มนุษย์มีอายุเพียงเท่านี้ เนื่องจากแม้ว่าจะแสดงธรรมเท่าไร สัตว์นั้นก็ยังไม่สามารถเข้าใจธรรมได้ สอนเมื่อใดก็ข้อธรรมก็จะถูกลืมไปเมื่อนั้น จึงใช้ความเปรียบว่าเหมือนเอาท่อนไม้มาขีดรอยไว้ในน้ำ เมื่อขีดลงไปรอยที่ขีดก็หายไปทันที ซึ่งหากพระพุทธรูปทรงอุบัติขึ้นก็จะเป็นการเสียเวลา เพราะฉะนั้นเวลาที่สมควรแก่กาลที่พระพุทธรูปจะมาบังเกิดนั้น สัตว์ทั้งหลายจะต้องมีอายุไม่ต่ำกว่าร้อยปี และไม่มากเกินไปกว่าแสนปี จึงจะอยู่ในข่ายเข้าใจธรรมะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจนถึงขั้นเข้านิพพานได้

ผ้ารัตกัมพล

ผ้ารัตกัมพล คือผ้าสีแสด หรือผ้าขนสัตว์ที่มีสีแสด ผู้นิพนธ์เปรียบสันพระบาทของเจ้าชายสิทธัตถะกับผ้ารัตกัมพล ดังข้อความต่อไปนี้

แลสันพระบาทนั้นมีสีแสดงามดุจผ้ารัตกัมพลอันม้วนเข้ามาแลตั้งไว้

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๖๘)

การเปรียบเทียบผ้ารัตกัมพลกับสันพระบาท ผ้ารัตกัมพลนั้นเป็นผ้าขนสัตว์ มีเนื้อดี สีแสดสดและละเอียดอ่อนนุ่ม แสดงว่าสันพระบาทของพระพุทธรูปนั้นมีสีแสดงาม นุ่มนวล และมีสีเข้ม

เหมือนกับเนื้อผัดกัมพลสีแดงนุ่มที่ถูกม้วนเข้าหากันจนเป็นวงกันหอย ซึ่งลักษณะนี้เป็นลักษณะของ ผู้ที่มีบุญญาบารมีมากนั่นเอง

กลอนประตุ

กลอนคือไม้ขัด หรือเครื่องสลักประตุน้ำต่าง ตอนที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญทุกกรกิริยา ทำให้ พระวรกายผ่ายผอมลงมาก ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบพระอัฐิบริเวณสีข้างที่สามารถมองเห็นได้ชัดเจนนั้นกับ กลอนประตุ ดังข้อความต่อไปนี้

แลสีข้างก็เห็นคดค้อมวิการปรากฏจะเปรียบแห่งกลอนเรือนอันเรียบเรียงไว้ เบื้องว่ายก
พระหัตถ์ปามาสบนพระเศียรก็ประสบแต่แถวพระเส้นแลพระอัฐิควรจะสังเวทเพทนา

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๓๒)

ผู้นิพนธ์กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ว่าร่างกายผ่ายผอมมากจนพระเศียรจะติดพระอัฐิ สามารถมองเห็น เส้นพระโลหิต และพระอัฐิหนุนเป็นรอยขึ้นมาเมื่อยกพระหัตถ์ขึ้นบนพระเศียร เห็นรอยพระปรัศว์เรียงเป็น แถวเหมือนกับไม้กลอนประตุที่จัดไว้เป็นแถวเรียงต่อกัน

ด้ายเหลืองอันร้อยเข้าในแก้วมณี

ผู้นิพนธ์เปรียบเจ้าชายสิทธัตถะกับด้ายเหลืองที่ร้อยอยู่ในแก้วมณี แก้วมณีคือพระครรรค์พระ นางสิริมหามายา ดังข้อความต่อไปนี้

พระโพธิสัตว์อยู่ในครรรค์ เหมือนด้ายเหลืองอันร้อยเข้าในแก้วมณีอันผ่องใส

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๕๒)

ผู้นิพนธ์เปรียบเจ้าชายสิทธัตถะที่สถิตอยู่ในพระครรรค์ของพระมารดาเหมือนกับด้ายสีเหลือง ร้อยเข้าไปในแก้วมณี แสดงให้เห็นว่าสามารถมองเห็นเจ้าชายสิทธัตถะในพระครรรค์ได้ชัดเจน แลพระครรรค์ ของพระนางสิริมหามายาก็คือสิ่งปกป้องห่อหุ้มเจ้าชายสิทธัตถะเอาไว้

อุณหิสปฏ

อุณหิสปฏ หมายถึงมงกุฎ ผู้นิพนธ์กล่าวถึงพระนลาฏของพระพุทธรองค์ โดยใช้ความเปรียบดัง ข้อความต่อไปนี้

พื้นพระมั่งสະนุนขึ้นตั้งแต่หมวกพระกรรมเบื่องขาปกขอบพระนลาฏมาถึงหมวกพระกรรม
เบื่องซ้ายงามเหมือนอุณหิสปฏิคือกระบังหน้า

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๗)

ผู้นิพนธ์กล่าวถึงบริเวณไรพระเกศาของพระพุทธองค์ว่ามีลักษณะนูนขึ้น ตั้งแต่บริเวณเหนือพระกรรมเบื่องขา เรื่อยขึ้นไปตามพระนลาฏ จนจรดบริเวณเหนือพระกรรมเบื่องซ้าย มองดูเป็นกรอบงดงามราวกับเครื่องประดับพระพักตร์ชิ้นหนึ่ง ทั้งๆ ที่เป็นลักษณะธรรมชาติของพระองค์เอง

ลวดทองแดง หลาว

ผู้นิพนธ์ใช้สำนวนเปรียบเทียบในการบรรยายลักษณะของตัวมาร ดังข้อความต่อไปนี้

ตัวมารโยธาแต่ละคนๆ พันพิกุลนานา ตาเหลือกเหลืองแลเขี้ยวโง้งออกนอกปาก หน้าผากเถลิก
คิ้วขมวดค้อมคด หนวดปรากฏดุจลวดทองแดงแข็งกระด้าง รูปร่างดูร้ายกาจหยาบช้ำหน้าเสยะ ผมหยิก
สยงม้วนทบคุดก่อนหอยเป็นกลุ่มกลม เล็บทั้งใหญ่ทั้งคมทั้งแหลมเล่ห์หลาวยาวโง้งทุกๆ คน แต่ละคนๆ
ล้วนมีมือสรรพศาสตราวุธหลากหลายมีกายสูงคาพยุตหนึ่งหนึ่งบ้าง ๓ คาพยุตบ้างถึงโยชนบ้าง โยชนหนึ่ง
บ้าง ๒ โยชนบ้าง ๓ โยชนก็มีบ้าง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๕๕)

ผู้นิพนธ์บรรยายลักษณะอันอัปลักษณ์ของตัวมารว่า ตัวมารแต่ละตนนั้นมีลักษณะแปลกประหลาดแตกต่างกันออกไป เช่น ตาเหลือกเหลือง เขี้ยวยาวโง้งโผล่อกมานอกปาก หน้าผากเถลิก คิ้วขมวด หนวดแข็ง หน้าเสยะ ผมหยิก เล็บใหญ่ คม ยาว โดยผู้นิพนธ์เปรียบเทียบหนวดของมารว่าแข็งกระด้างเหมือนกับลวดทองแดง ซึ่งเป็นเส้นโลหะ แสดงถึงหนวดหรือขนที่ขึ้นบริเวณริมฝีปากว่าเป็นเส้นสีแดงที่มีลักษณะแข็งกระด้าง ขึ้นไม่เป็นระเบียบ ดูน่ากลัว นอกจากนั้นผู้นิพนธ์ยังเปรียบเทียบเล็บของมารเหมือนกับหลาว ซึ่งเป็นอาวุธที่มีปลายแหลมสำหรับแทง แสดงถึงเล็บที่ใหญ่ยาว และแหลมคมพร้อมที่จะทำลายสิ่งที่มาทิดขวาง จะเห็นว่าแบบเปรียบเทียบลวดทองแดงและเหล็กหลาวล้วนเป็นแร่ธาตุที่มีค่าต่ำเมื่อเทียบกับแร่ธาตุชนิดอื่นๆ และสามารถนำมาเป็นอาวุธใช้ทำร้ายผู้อื่นได้ มารผู้มีจิตใจต่ำชำนั่นก็เหมือนกับกิเลสซึ่งเป็นอาวุธที่มาทำร้ายกีดกันจิตใจมนุษย์ให้ลุ่มหลงตกอยู่ภายใต้อำนาจฝ่ายต่ำ คือความชั่วร้ายทำให้ไม่มีความสุข

พระขรรค์แก้ว

พระขรรค์เป็นอาวุธคล้ายดาบสั้น ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบพระขรรค์กับปัญญาของพระพุทธเจ้าที่สามารถใช้ความรู้ความสามารถอันฉลาดเฉียบแหลมเอาชนะความถือตัวของปัญญาวัคคีย์ทั้ง ๕ ได้ ดังข้อความต่อไปนี้

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าอันยิ่งด้วยคุณคือพระมหากุณา เมื่อพระองค์จะทรงประหารเสียซึ่ง
ภูเขอันใหญ่ กล่าวคือมานะแห่งปัญญาวัคคีย์ ด้วยพระขรรค์แก้ว วิชารุกกล่าวคือปัญญาในคราวนั้น

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๒๓๗)

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบสติปัญญาอันหลักแหลม มีความเก่งกล้าสามารถปราบมารได้ราวกับพระขรรค์แก้ว แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงมีปัญญาฉลาด เฉียบคม เฉียบแหลม เหมือนพระขรรค์แก้วซึ่งเป็นอาวุธที่มีคมสามารถปราบข้าศึกศัตรูทำให้เกิดแผลและบาดเจ็บถึงกับเสียชีวิตได้ ข้าศึกศัตรูในที่นี้คือความถือตัว ความมีทิฐิของปัญญาวัคคีย์ทั้ง ๕ ครั้งที่ถูกรุกพระพุทธเจ้าเมื่อเห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงเลิกระบ้ำเพื้ญทุกรกิริยา เพราะเชื่อว่าพระองค์ทรงล้มเลิกที่จะแสวงหาโพธิญาณแล้ว

ผู้นิพนธ์ใช้สิ่งของ เครื่องใช้เป็นแบบเปรียบเทียบโดยใช้ความสัมพันธ์ของสิ่งของนั้นกับสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ เพื่อแสดงให้เห็นสิ่งที่ผู้นิพนธ์ต้องการสื่อได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เช่นเปรียบเทียบขงเจ้าชายสิทธัตถะว่าโก่งเหมือนกับคันธนู ลักษณะที่มีความสัมพันธ์กันคือ มีลักษณะโก่งโค้งงอตาม หรือเปรียบเทียบตะเกียงกับหลักธรรมคำสอน ลักษณะที่สัมพันธ์กันคือ ให้ความสว่างไสว ตะเกียงให้แสงสว่างในลักษณะที่เป็นรูปธรรมทำให้มองเห็นในที่มืดได้ ส่วนหลักธรรมนั้นให้แสงสว่างทางด้านจิตใจ หมายถึงการนำคำสอนมาใช้ในการดำเนินชีวิตให้ล่องเข้าสู่ความหลุดพ้น เป็นต้น

๖.แบบเปรียบเกี่ยวกับสถานที่

สถานที่หลายแห่งผู้นิพนธ์นำมาใช้เปรียบเทียบเพื่อให้ผู้อ่านได้เกิดจินตภาพ สามารถเข้าใจเนื้อหาที่ผู้นิพนธ์ต้องการสื่อออกมา สถานที่ที่นำมาเป็นแบบเปรียบเทียบมีดังนี้

เทวนคร

เทวนคร คือเมืองของเทวดา ซึ่งก็คือสวรรค์ เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา (๒๕๔๐ : ๘๑) กล่าวถึงสวรรค์ว่า สวรรค์ซึ่งเป็นที่พักของเทวดาเดิมนั้นหมายถึงชั้นฟ้าของพระอินทร์แห่งเดียวเท่านั้น ด้วยเหตุนี้พระอินทร์จึงได้สมญาว่า เป็นเจ้าแห่งสวรรค์ คือสวรรค์บดี และ มาลัย ได้กล่าวถึงสวรรค์อีกว่า

สวรรค์คือที่อยู่อันแสนสบายของบรรดาเทวดานางฟ้าทั้งหลาย เต็มไปด้วยสิ่งของล้ำค่าสวยงาม (มัลลย. ม.ป.ป.: ๕๑)

สำนวนเปรียบที่มีแบบเปรียบเทียบเป็นสวรรค์คือตอนที่กล่าวถึง วันพระราชพิธีแรกนาขวัญ พระเจ้าสิริสุทโธทนะก็ได้ตกแต่งกรุงกบิลพัสดุ์อย่างงดงามดังข้อความต่อไปนี้

อยู่มา ณ วันหนึ่งถึงวันวปมงคลการแรกนาขวัญ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ให้ตกแต่งประดับประดาพระนคร
กบิลพัสดุ์ทั่วทั้งปวงเหมือนดุจเทวนคร

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๘๕)

เชื่อกันว่าสวรรค์คือดินแดนอันกว้างใหญ่หาที่สุดมิได้ ณ ที่นั้นจะเต็มไปด้วยเหล่าเทพยดาและนางฟ้าผู้มีรูปโฉมงดงาม ทุกสิ่งบนสวรรค์ล้วนแล้วแต่ต้องเป็นของอันวิจิตร สวยงาม ดังนั้นเมื่อพระเจ้าสิริสุทโธทนะแห่งกรุงกบิลพัสดุ์มีพระราชประสงค์ให้จัดพิธีแรกนาขวัญซึ่งเป็นพระราชพิธีที่สำคัญขึ้น จึงมีพระราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการจัดตกแต่งประดับประดาสถานที่ให้งดงามและยิ่งใหญ่ ประหนึ่งว่าจะเนรมิตเมืองทั้งเมืองให้เป็สดังสรวงสวรรค์นั่นเอง

นอกจากนั้น ยังมีอีกข้อความที่ใช้แบบเปรียบเทียบเป็นสวรรค์ คือตอนที่พระเจ้าสิริสุทโธทนะทรงมีรับสั่งเหล่าอำมาตย์ให้ไปทูลอาราธนาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้เสด็จมาโปรดพระองค์ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ แต่เมื่อบรรดาอำมาตย์ที่ส่งไปได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธองค์ ต่างก็บรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์ทูลขออุปสมบทกันทั้งสิ้น จนถึงคราวของอำมาตย์กาฬทายีก็เช่นเดียวกัน ภายหลังจากที่ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาแล้ว เมื่อเวลาล่วงไปจนถึงเดือน ๔ เส้นทางจากกรุงราชคฤห์ไปกรุงกบิลพัสดุ์กำลังร่มรื่น ต้นไม้กำลังออกดอกสวยงาม กาฬทายีจึงกล่าวพรรณนาความงามของกรุงกบิลพัสดุ์ เพื่อกราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้เสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ ดังข้อความต่อไปนี้

อันว่าราชธานีอันมีนามบัญญัติคือกบิลพัสดุ์มหานครลงกรณ์ด้วยอนเนกนานาปริโภคภิรมณ์
สำราญปานประดุจเทพธานี มิฉะนั้นเปรียบประดุจบุรีในอตรุทวิป วิจิตรด้วยเชิงเนินและปราการข่ม
ทวารป้อมค่าย

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๒๙๖)

ข้อความนี้กล่าวเปรียบเทียบความงามของกรุงกบิลพัสดุ์กับเทพธานี หรือสวรรค์ชั้นฟ้าซึ่งเป็นที่อยู่ของเหล่าเทพทั้งหลาย และเปรียบกรุงกบิลพัสดุ์กับอตรุทวิป ซึ่งเป็นทวีปหนึ่งบนสวรรค์ อยู่ทาง

เหนือของเขาพระสุเมรุ มีพื้นที่เป็นสี่เหลี่ยม เนื้อที่กว้าง ๘,๐๐๐ โยชน์ ดังที่ พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) ได้กล่าวถึงความงดงามของ “อุตตรกุรุทวีป” ไว้ในไตรภูมิโลกวินิจจยกถา ดังข้อความต่อไปนี้

ภูมิภาคปฐพีในอุตตรกุรุทวีปนั้น ราบรื่นเสมอดังหน้ากลอง ปราศจากหลักตอเสี้ยนหนาม ดาษไป ด้วยดินชาติ เขียวขจี สัมผัสอ่อนดังสำลีงามเหมือนสีสร้อยคอนกยูงสูง ๔ องค์ลีเสมอกัน โดยรอบทวีปนั้น ประกอบด้วยภูเขาทองแวดล้อม สองแสงสว่างอยู่เรืองโรจน์ ไม่กัปปพฤษประจำทวีปนั้น สูงได้ ๑๐๐ โยชน์เป็นกำหนด ผุ่งสัตว์จตุบาททิวิพทีจะเบียดเบียนมนุษย์แลเบียดเบียนซึ่งกันและกันนั้น บมิได้มีเลย เป็นอันขาด ผุ่งชนชาวอุตตรกุรุทวีปบมิได้รู้วิเวก บมิได้รู้อาฆาตจองเวรแก่กันและกัน อันหนึ่ง กลิ่นที่ชั่วที่เหม็นนั้น บมิได้มีในอุตตรกุรุทวีป มีแต่กลิ่นที่ประณีตที่หอมมันพุ่งอยู่ทั่วทิศานุทิศ เป็นที่ปรีดีเปรมเกษมจิต ทุกราตรีทิวาวัน... อันหนึ่งสระน้ำทั้งหลายในอุตตรกุรุทวีปนั้น ล้วนดาษไปด้วยเบญจปทุมชาติขาว เขียว เหลือง แดง หงสบาท ... บานอยู่เป็นนิลจะเวงกลิ่น หอมพุ่งอยู่โดยรอบมิรู้วาย ทั้งอุบลชาติแลกุมุทชาติทั้งหลาย ล้วนงาม ๆ ประหลาดหลากหลาย บานอยู่ทุกเมื่อ หอมระรื่นอยู่ทุกเวลา... กิริยาที่จะลำบากด้วยอากาศหนาวแลร้อนนั้น บมิได้มีแก่ชาวอุตตรกุรุทวีป ชาวอุตตรกุรุทวีปนั้นสบายกายอยู่เป็นนิจ บมิได้ลำบากด้วยร้อนแลหนาว ... อันหนึ่งต้นไม้ในอุตตรกุรุทวีปแต่บรรดาที่ทรงผลนั้น ก็มีมาก บมิได้น้อย ... ผลไม้ทั้งหลายนั้นแต่ละลูก ๆ ใหญ่ประมาณเท่า ๆ หม้อ มีรสอันหวานเอนโสม กินแต่ละมือนั้น บรรเทาความอยากไปได้ถึง ๗ วันก็มี ... แลมหานทีกุนนที แม่น้ำน้อยใหญ่ในอุตตรกุรุทวีปนั้น ล้วนมีน้ำอันใสบริสุทธิ์สะอาด ปราศจากเปือกแลตม ... มีทำอันระรื่นน่าชื่นชม น่าอาบน่ากิน ... หาดทรายตามลำเนากระแสน้ำ สองฟากฝั่งนทีธารทั้งปวงนั้นไม่ร้อนนัก ไม่เย็นนัก มีสัมผัสเป็นสุข ดาษไปด้วยดอกไม้ น้ำทั้งหลายหอมพุ่งขจรตลบจับใจ ...

(พระยาธรรมปรีชา (แก้ว). ๒๕๒๐ ข : ๗๔ -๘๓)

จากข้อความข้างต้นได้บรรยายลักษณะภูมิประเทศ ความสมบูรณ์ และความงามแห่งธรรมชาติของอุตตรกุรุทวีป ทำให้จินตนาการถึงกรุงกบิลพัสดุ์ว่าเป็นดินแดนแห่งความสุข มีความงดงาม อุดมสมบูรณ์ พร้อมพร้อมด้วยสิ่งที่ทำให้เกิดความสุขความสำราญครบถ้วนไม่ต่างจากบนสวรรค์เลย

วิมานแก้ว

ผู้นิพนธ์นำลักษณะที่อยู่ของพระพรหมมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบในตอนทีกล่าวถึงความรู้สึกรู้สึกของเจ้าชายสิทธัตถะเมื่ออยู่ในครรภ์ ดังสำนวนเปรียบเทียบว่า

กาลเมื่อพระมหาสัตว์อยู่ในครรภ์พระมารดา บมิได้เป็นที่สัมพัทธฐานคับแคบเหมือนดังสัตว์ทั้งปวง อันเสวยลำบากอยู่ในครรภ์... ดุจมหาพรหมอันสถิตอยู่ในวิมานแก้ว

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๕๑)

จันทรศิริ แท่นมณี ได้กล่าวถึงที่อยู่ของพระพรหมว่า ที่อยู่ของพระพรหมคือเขาพระสุเมรุซึ่งอยู่สูงกว่าดวงอาทิตย์ มีแสงสว่างในตัวเอง เป็นที่อยู่ของเทวดาทั้งหลาย กล่าวว่าเป็นภูเขาซึ่งเป็นโพรงภายในมีน้ำและมีทะเลศักดิ์สิทธิ์ล้อมรอบ ยอดเขาพระสุเมรุมีเมืองของพระพรหม เมืองของพระพรหมนั้นกว้าง ๑ หมีน ๔ พันโยชน์ ซึ่งจัดว่าเป็นขอบเขตของสวรรค์ นารทะ ฤๅษีตนหนึ่งซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ประกาศเทวดาและเป็นโอรสของพระพรหมด้วยประกาศว่า ตนเองไม่สามารถจะพรรณนาความงามของวิมานของพระพรหมได้ แม้จะใช้เวลา ๒๐๐ ปีก็ไม่สามารถที่จะพรรณนาความงามได้หมด (จันทรศิริ แท่นมณี. ๒๕๒๒ : ๒๘-๒๙) ผู้นิพนธ์ได้ใช้วิมานแก้วซึ่งเป็นสถิตของพระพรหมมาเป็นสัญลักษณ์ของความสะอาดสบาย ความใหญ่โตอลังการ และความงามทั้งหลาย เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่าเมื่อครั้งที่เจ้าชายสิทธัตถะผู้ทรงอุปติมาเพื่อตรัสรู้เป็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เป็นผู้มีบุญญาบารมีมาก แม้ขณะยังทรงอยู่ในพระครรภ์ของพระมารดา พระองค์ก็มีความสุขสบายเป็นอย่างยิ่ง มิได้มีความรู้สึกอึดอัดคับข้องใดๆ แม้เพียงสักน้อย ซึ่งในความเป็นจริงนั้น ในครรภ์มารดาของมนุษย์ทั่วไปจะเป็นสถานที่ที่พอดีตัวกับทารก มีความอึดอัด และขยับเขยื้อนตัวได้ลำบากมาก

ดาวดิงส์

ดาวดิงส์เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๒ ในฉกามาพจรภูมิ เป็นที่อยู่ของพระอินทร์ ในสวรรค์ชั้นนี้จะมีเทวดาชั้นผู้ใหญ่อยู่ทั้งสิ้น ๓๓ องค์ รวมทั้งพระอินทร์ด้วย เดิมสวรรค์ชั้นนี้มีเมืองหลวงอยู่ตรงกลางเรียกว่าเมืองสุทศน์อมตวดี ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นดาวดิงส์ นอกจากนั้น พระยารธรรมปริชา (แก้ว) ได้กล่าวถึงความงามของสวรรค์ชั้นดาวดิงส์ไว้ในหนังสือ “ไตรภูมิโลกวิจยคถา” ไว้ดังต่อไปนี้

ดาวดิงส์พิภพนั้น มีกำหนดโดยยาวแลกว้างได้ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ ตั้งอยู่เหนือยอดเขาแห่งเขาสิเนรุราช เมืองดาวดิงส์นั้นประกอบด้วยทวารคนนาได้พันหนึ่ง ประดับด้วยสวนสวรรค์และสระโบกขรณี แต่ละแห่ง ๆ นั้นเป็นที่รื่นเริงบันเทิงใจแห่งเทวบุตรแลเทวดาทิพพิमानอันเป็นนิवासฐานแห่งสมเด็จพระอมรินทราธิราชนั้น ตั้งอยู่ในท่ามกลางแห่งเมืองดาวดิงส์มีนามบัญญัติชื่อว่าไพชยนต์พิमान พิมานนั้นแล้วด้วยแก้ว ๗ ประการ สูงได้ ๗๐๐ โยชน์ประดับด้วยธงชัยสูง ๓๐๐ โยชน์ ถ้าวัดแต่พื้นขึ้นไปตลอดถึงปลายธงนั้น มีกำหนดได้ ๑,๐๐๐ โยชน์ ธงทั้งหลายที่ประดับไพชยนต์พิमानนั้น ถ้าวัดแก้วมีคั่นแล้วด้วยทอง ถ้าวัดชัยก็มีครุฑแล้วด้วยแก้ว ถ้าวัดแก้วมุกดาก็แล้วด้วยแก้วประพาฬ ถ้าวัดแก้วประพาฬคั่นก็แล้วด้วยแก้วมุกดา ถ้าวัดแก้ว ๗ ประการคั่นก็แล้วด้วยแก้ว ๗ ประการ... ไพชยนต์พิमानนั้น กอปรด้วยเชิงชั้นชาลาล้อม

คนนาได้ ๑๐๐ ซาลาเป็นกำหนด... ซาลาแต่ละอันนั้นกอบปริมาณยอด คนนาได้ ๗๐๐ ๆ... ในปริมาณยอดแต่ละอัน ๆ นั้น มีเทพอัปสรสวรรค์ที่เป็นบาทบริจาริกาแห่งสมเด็จพระอมรินทราบหาราชนั้นสิงสถิตอยู่ คนนาได้ ๗ องค์ ๆ นางแต่ละองค์นั้น มีบริวารบำเรออยู่คนนาได้ ๗ นาง ๆ เสมอกัน ตกว่าซาลาแต่ละอัน ๆ นั้น มีปริมาณยอด ๗๐๐ มีนางฟ้าที่เป็นบาทบริจาริกาแห่งพระอินทร์ ๔,๙๐๐ มีนางฟ้านักใช้สอยอยู่ ๓๔,๓๐๐ นาง สิริทั้งสิ้น ๑๐๐ ซาลานั้น นับปริมาณยอดได้ ๗ หมื่น นับนางฟ้าที่เป็นบาทบริจาริกาแห่งพระอินทร์ ๔๙๐,๐๐๐ องค์ นับนางบริวารได้ ๓๔ แสน ๓ หมื่นนาง (๓,๔๓๐,๐๐๐) ประสมสิ้นด้วยกันจึงเป็นนางฟ้าบาทบริจาริกาแห่งพระอินทร์ ๒ โกฏิสี่ (๒๕,๐๐๐,๐๐๐)

(พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) . ๒๕๒๐ ข : ๑๑๕—๑๑๖)

ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบดาวดั่งสี่กับปราสาทที่พระเจ้าชนาธิปราชสั่งให้สร้าง ณ กรุงเทพมหานคร เพื่อต้อนรับพระเจ้าสีหฬราชที่เสด็จมาสู่ขอพระนางสิริมหามายาให้กับพระเจ้าสิริสุทโธทนะในวันเพ็ญเดือน ๔ ดังข้อความต่อไปนี้

แลการปราสาททั้ง ๓ สำเร็จในเดือนหนึ่งบริบูรณ์ ครั้นถึงผคุณมาสมพระเจ้าชนาธิปราช จึงให้
ตกแต่งพระนครงามดุจดาวดั่งสี่เทวโลก

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๒๘)

จากหนังสือกำเนิดเทวดาได้บรรยายถึงสวรรค์ชั้นดาวดั่งสี่ไว้ว่า ดาวดั่งสี่เป็นสถานที่งดงามน่ารื่นรมย์ เทวดาและนางฟ้าที่เกิด ณ ที่นี้ ล้วนแต่อยู่ในวัยหนุ่มสาวตลอดกาล โดยเทวดาวัยประมาณ ๒๐ และนางฟ้าจะอยู่ในวัยราว ๆ ๑๖ ที่พิเศษคือไม่มีแก่เฒ่าและไม่เจ็บไข้ อาหารก็พิเศษชนิดละเอียดอ่อนที่เรียกกันว่า “สุธาโภชน” ซึ่งไม่มีกากให้ต้องขับถ่าย (มาลัย . ม.ป.ป. : ๑๘๑)

สำนวนเปรียบนี้แสดงให้เห็นความงามของปราสาททั้ง ๓ องค์ ว่ามีความงดงามและสะกดกสบายราวกับอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดั่งสี่ ผู้ที่จะมีวาสนาได้มาอาศัยจะต้องเป็นผู้มีบุญบารมีทัดเทียมกับบรรดาเทพดาบนสรวงสวรรค์ ซึ่งก็หมายถึงเหล่าวงศ์กษัตริย์นั่นเอง

สวนนันทวัน

สวนนันทวันเป็นสวนป่าบนสวรรค์ชั้นดาวดั่งสี่ซึ่งเป็นเมืองของพระอินทร์ นอกจากสวนนันทวัน ยังมีสวนสำคัญอื่นๆ อีก คือ จิตรลดาวัน มิสกวัน และปารุสกวัน สวนนันทวันอยู่ทางทิศตะวันออก หรือเรียกว่า นันทวนอุทยาน หรือ นันทอุทยาน แปลว่าสวนอันเป็นที่ยินดี เพราะมีต้นไม้ดอกไม้ดอกอย่างวิเศษและอุดม เป็นที่เล่นสนุกุศลสำราญแห่งเทพดาทั้งหลาย (เสฐียรโกเศศ. ๒๕๔๒ : ๙๙) นอกจากนั้น ในหนังสือไตรภูมิโลกวิจรณยกถาก็ได้กล่าวถึงสวนนันทวันไว้เช่นกัน ดังข้อความว่า “นันทวันอุทยาน

ประกอบด้วยทิพยปทุมามาธิสาสาร และพฤษ์ทรงดอกแผล ต้นแลลำ กิ่งแลก้าน ล้วนมีพรรณสัณฐานงาม ๆ พิเศษ เป็นที่โลมจิตแห่งเทพนิกรเทวสรรค์ ให้ระงับดับโศกแสนโศกาลัย” (พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) . ๒๕๒๐ : ๑๒๑) ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบความงามของปารายทางกับสวนนันทวัน ในตอนที่พระกาฬุทายีกล่าวพรรณนาความงามของกรุงกบิลพัสดุ์เพื่ออาราธนาพระพุทธเจ้าเสด็จเยี่ยมพระประยูรญาติตั้งข้อความต่อไปนี้

ทั้งสถลแกวทางก็ราบรื่นดุจแสงสว่างประดิษฐ์ตกแต่งเสมอเป็นอันดีในบริเวณวนาลัยแสนสุข
สนุกสำราญ ดุจทิพยนันทวันอุทยานสวนสวรรค์อันวิจิตรนานาพุ่มชาติล้วนทรงกุสุมภ์เสาวคนธ์สะอาด
ควรจะอภิรมย์

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๒๙๔)

กาฬุทายีได้รับพระบัญชาจากพระเจ้าสิริสุทโธทนะให้ไปเชิญพระพุทธเจ้าเสด็จกลับมาเยี่ยมกรุงกบิลพัสดุ์ แต่เมื่อกาฬุทายีได้เข้าเฝ้าและได้ฟังธรรมจากสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ครั้นเมื่อถึงวันเพ็ญขึ้น ๔ ค่ำ หนทางจากกรุงราชคฤห์ไปกรุงกบิลพัสดุ์เข้าสู่ฤดูอันร่มรื่น ทิวทัศน์ต้นไม้นานาพันธุ์ระหว่างทางกำลังงดงาม กาฬุทายีจึงอาราธนาพระพุทธองค์เสด็จเยี่ยมพระพุทธบิดา โดยเปรียบเทียบความงดงามของหนทางว่าเหมือนกับสวนนันทวันบนดาวดึงส์เทวโลกที่มีทางเดินเรียบรื่นเสมอกันตลอดสาย มีป่าไม้ต้นไม้อันรื่นเขียวขจี ทั้งยังอุดมไปด้วยดอกไม้้นานาพันธุ์ที่ขึ้นอย่างงดงามให้ได้ชื่นชมอย่างเพลินตาเพลินใจอีกด้วย

สวนจิตรลดา

สวนจิตรลดาเป็นสวนสวรรค์ของพระอินทร์แห่งหนึ่งในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อยู่ทางทิศตะวันตก ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบอุทยานในกรุงกบิลพัสดุ์ที่มีความงามเหมือนสวนจิตรลดา ดังข้อความต่อไปนี้

แลสมเด็จพระมหาสัตว์เสด็จเที่ยวประพาสทั่วอุทยานบริเวณอันเป็นที่รมณียฐาน ปานประหนึ่ง
ว่าทิพยจิตรลดาในชั้นดาวดึงส์เทวพิภพเดียวดาษด้วยद्रุกษชาติทั้งหลายต่างๆ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๙๙)

เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จประพาสพระราชอุทยานที่มีความร่มรื่น กอปรด้วยดอกไม้หลากสีอันงดงามในกรุงกบิลพัสดุ์ พันธุ์ไม้นานาชนิดออกดอกออกผลอุดมสมบูรณ์ สวยงามเหมือนกับสวน

จิตรลดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ต้นไม้นี้ดอกไม้อุดมสมบูรณ์ มีสีสดสวย ตามที่ หนังสือ “ไตรภูมิโลกวินิจยกถา” ได้กล่าวถึงความงามของสวนจิตรลดาไว้ ดังนี้

สวนสวรรค์ชั้นจิตรลดาวันนั้น ประกอบด้วยพฤกษาลดาชาติ อันโอภาสไปด้วยรัศมีรุ่งเรืองอยู่เป็นนิรันดร์... แต่บรรดาอมรเทพทั้งหลายอันเข้าไปในสวนพระอุทยานนั้น ครั้นต้องรัศมีแห่งพฤกษชาติแลลดาชาติ ก็มีสีกายอันแปลกประหลาดงามพิจิตรบรรจงขึ้นกว่าปกติแต่ก่อน สุดแท้แต่ได้เข้าไปในสวนนั้น ในขณะที่ก็มีสีกายอันผ่องใสบริสุทธิ์สะอาด งามประหลาดขึ้นในขณะนั้น เหตุฉะนั้น สวนสวรรค์ชั้นนี้มีในทิศข้างบูรุมทิศแห่งสุทสนะมหานครนั้น จึงได้นำบัญญัติชื่อว่าจิตรลดาวันอุทยาน นัยหนึ่งว่า เครือลดาในสวนสวรรค์นั้น พืชด้วยสิ่งต่างๆ ที่ควรจะเขียวก็เขียวขจี ที่ควรจะขาวก็ขาวดีบริสุทธิ์ ที่ควรจะเหลืองก็เหลืองงามวิเศษสุด ที่ควรจะแดงก็แดงบริสุทธิ์สะอาด ที่ควรจะเปื้อนสกปรกก็เป็นหงสบาท สีนั่นงาม ๆ ประหลาด ๆ ดังกลิ้งย้อม อาศัยที่มีเครือลดาอันไพจิตรด้วยสีต่าง ๆ ฉะนั้น สวนสวรรค์นั้นจึงได้นำบัญญัติชื่อว่าจิตรลดาวันอุทยาน นัยหนึ่งว่า สวนนั้นมีเครือลดาพิเศษชื่อว่าอาสาวดี เป็นที่ขอบเนื้อจำเริญแห่งเทวบุตรแลเทวดาทั้งปวง ถึงเทศกาลดอกอาสาวดีลดาเบิกบานนั้น ผุ้เทพทั้งหลายมาสมรสประชุมกันเล่นอาสาวดีลดานั้นเหมือนเล่นดอกปาริชาติ อาศัยเหตุที่สวนสวรรค์นั้นมีเครือลดาพิเศษแปลกประหลาดดังนี้ จึงได้นำบัญญัติชื่อว่าจิตรลดาวันอุทยาน

(พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) . ๒๕๒๐ ค : ๑๒๔)

กฏ

กฏ คือที่อยู่สำหรับพระภิกษุสามเณร ผู้มีพนธ์ได้นำกฏมาใช้เปรียบในสำนวน ดังข้อความต่อไปนี้

อนึ่งพระครุฑอันเป็นที่สถิตแห่งพระมหากษัตริย์เหมือนกฏอันใส่ไว้ซึ่งพระเจดีย์ บมิควรที่สัตว์อื่นจะมาบังเกิดร่วมในที่นั้นสืบไป

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๕๒)

ผู้มีพนธ์ได้เปรียบเทียบพระครุฑของพระนางสิริมหามายาว่าเหมือนกฏคือเป็นสถานที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสามเณร เป็นผู้ที่กระทำแต่ความดี และเปรียบพระเจดีย์เป็นเจ้าชายสิทธัตถะเพราะเจดีย์คือบุคคลอันเป็นที่เคารพนับถือของบุคคลทั่วไป สำนวนนี้แสดงถึงความเหมาะสมของพระนางสิริมหามายากับเจ้าชายสิทธัตถะ คือพระครุฑที่ดีก็เหมาะสมกับทารกที่ดีเช่นกัน

มณฑป

มณฑปคืออาคารมียอดแหลม มีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส โครงสร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมลูกบาศก์ ซึ่งอาจจะเรียบๆ หรือมีแถวเสารอบก็ได้ โครงสร้างด้านบนเป็นแท่นตั้งรูปกรวยเหลี่ยมซึ่งประกอบด้วยหลังคารูปทรงกลมซ้อนกันเป็นชั้นปลายแหลมเป็นยอดสุดหลังคาแต่ละชั้นจะประดับประดาด้วยเครื่องตกแต่งที่ใช้ทั่วไปเรียกว่า ทงบานเกล็ด มณฑปอาจใช้เป็นที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือหอสมุด (อุทัย สีนุธสาร. ๒๕๑๖ : ๓๓๒๓) จากรูปร่างของมณฑปที่คล้ายๆ กับต้นไม้ ผู้นิพนธ์จึงนำมาเปรียบเทียบกับความงามของต้นไม้ ดังข้อความต่อไปนี้

อนึ่งรุกขชาติทั้งหลายวิจิตรไปด้วยยอดอันแดงออกใหม่มีพรรณอันแดงประดับไปด้วยใบ
ระบัดอ่อนทุกกิ่งก้าน ปานประหนึ่งว่ารัตนมณฑปอันปกป้อง ณ เบื้องบนสถลมารค ทั้งสองข้างอรัญญิกี้
มีพฤกษชาติทั้งหลายหลาก ล้วนทรงกุสุมชาติอันแบ่งบานหอมระรื่นรส สุกันธาควรเจริญใจ บ้างก็ทรงผล
ดิบห่ามสุกใสวอนเนกประการ ล้วนผลาหารอันก่อปรด้วยโอชารสควรบริโภคบรรเทาเสียซึ่งความอยากรำบ
กระวนกระวาย

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๒๙๓)

ข้อความนี้เป็นข้อความตอนที่พระกาฬุทายีพรรณนาความงามของเส้นทางไปกรุงกบิลพัสดุ์เพื่ออาราธนาให้พระพุทธเจ้าเสด็จกลับไปเยี่ยมกรุง เป็นการพรรณนาถึงความงามและความอุดมสมบูรณ์ของต้นไม้ทั้งสองข้างทาง โดยเปรียบเทียบต้นไม้ว่ามีรูปทรงเหมือนกับมณฑป ให้ความร่มรื่นแก่ผู้พักอาศัย ปกคลุมทางเดิน กันแดดกันฝนระหว่างทางได้อย่างดี

สุสาน

สุสานหรือป่าช้าเป็นสถานที่ที่ผู้นิพนธ์นำมาใช้เป็นแบบเปรียบในตอนที่เจ้าชายสิทธัตถะตัดสินใจออกผนวช ในคตินั้นพระองค์ทอดพระเนตรเห็นปราสาทของพระองค์ที่มีนางกำนัลนอนในท่าทาง น่าเกลียดกลาดเกลื่อนไปหมด ดังข้อความต่อไปนี้

ในราตรีวันนั้นเทพยดาบันดาลให้ปรากฏดุจสุสานประเทศที่ป่าช้าฝังศพอันเรื้อยรายไปด้วย
น่านาอศุกเลวระทั่วทั้งสิ้น

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๐๗)

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบนางกำนัลที่อยู่ในปราสาทว่าเหมือนกับซากศพมากมายกลาดเกลื่อนในสุสานหรือป่าช้า ทำให้พระองค์ทรงตัดสินใจพระทัยออกแสวงมหาภิเนษกรรมในคตินั้น การที่ผู้นิพนธ์

เปรียบเทียบคนกับชากศพในสุสานเพื่อแสดงให้เห็นว่าปราสาทนั้นแม้จะใหญ่โตกว้างขวาง สะดวกสบายแต่ก็เป็นสถานที่ที่ไม่น่าอยู่ ไม่สวยงาม น่ากลัวเหมือนกับป่าช้าที่มีแต่ชากศพ เป็นแหล่งรวมของศพไม่มีประโยชน์ใดใด

เรือนแก้ว

ตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว พระพุทธองค์ได้ประทับอยู่ในสถานที่ ๗ แห่ง เรียกว่า สัตตมหาสถาน ประทับอยู่แห่งละ ๑ สัปดาห์ และในสัปดาห์ที่ ๔ พระพุทธองค์พระราชดำเนินจงกรมบนเรือนแก้ว (รัตนขมระ) ซึ่งเป็นสถานที่ที่พระองค์ทรงเนรมิตขึ้นทางทิศพายัพแห่งด้นมหาโพธิ์ ดังข้อความต่อไปนี้

จึงเสด็จนิสิทนาการสถิตในรัตนขมระเรือนแก้ว อันประดิษฐานในทิศพายัพแห่งพระศรีมหาโพธิ์ และรัตนขมระนั้นมีพื้นภูมิภาค คือ พระสติปัญฐานทั้ง ๔ บักลงซึ่งเส้า กล่าวคือ พระจตุอิทธิบาท ๔ และยกขึ้นซึ่งฝ้า กล่าวคือ วินัยปิฎกตั้งเหนือพริ้ง กล่าวคือ สัมมัตถปธานทั้ง ๔ ประดิษฐานบนยอดและพื้น กล่าวคือ พระอัฐฐสมมติทั้ง ๘ และเรียบเรียงซึ่งระเบียบแห่งกลอนในเบื้องต้น กล่าวคือ พระสูตรตันตปิฎก และมุ่งซึ่งหลังคา กล่าวคือ พระอภิธรรมปิฎก และเรือนแก้วของพระนราสกุคต ล้วนด้วยพระสัทธรรมทั้งสิ้น

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๑๔๙)

ข้อความนี้เปรียบเทียบหลักธรรมหลายข้อกับเรือนแก้ว (รัตนขมระ) และส่วนประกอบต่างๆ ของเรือนแก้ว คือ

๑. เปรียบเทียบพื้นดิน กับ มหาสติปัญฐาน ๔
๒. เปรียบเทียบเส้า กับ อิทธิบาท ๔
๓. เปรียบเทียบฝ้า กับ พระวินัยปิฎก
๔. เปรียบเทียบพริ้งกับ พระสัมมัตถปธาน ๔ หรือปธาน ๔
๕. เปรียบเทียบยอดและพื้น กับ สมมติ ๘
๖. เปรียบเทียบกลอน กับ พระสูตรตันตปิฎก
๗. เปรียบเทียบหลังคา กับ พระอภิธรรมปิฎก

เปรียบมหาสติปัญฐานสี่เป็นดุจพื้นดิน คือ ใช้มหาสติปัญฐานสี่เป็นกรรณฐานรองรับการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งช่วยขัดเกลากิเลสให้หมดไป เช่น กายในกาย เวทนาในเวทนา ฯลฯ

เปรียบเส้าดุจอิทธิบาทสี่ คือ ใช้อิทธิบาทสี่เป็นเครื่องค้ำยันให้เกิดความสำเร็จ

เปรียบพระวินัยปิฎกเป็นฝาเรือน คือ ใช้วินัยเป็นเครื่องป้องกันไม่ให้ดำเนินออกนอกนอกนอกลู่ทางอันควรประพฤติ

เปรียบปานสี่ เป็นพริ้ง ปธาน คือ ความเพียร, ความเพียรที่ชอบเป็นสัมมาวายามะ มี ๔ อย่าง คือ ๑.สังวรปธาน เพียรระวังบาปอกุศลที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น ๒.ปหานปธาน เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ๓.ภาวนापธาน เพียรเจริญทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ๔.อนุรักษนาปธาน เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่ให้เสื่อมไปและให้เพิ่มไพบูลย์ (พระธรรมปิฎก . ๒๕๔๓ : ๑๔๔)

เปรียบบอดและพิน กับ สมบัติ ๘ คือ สมบัติ ๘ เป็นคุณสมบัติพิเศษที่เหนือยิ่งกว่าอภิญญาทั้ง ๖ ประการ มีเฉพาะในพระอรหันต์เปล่าปฏิสัมภิทาญาณและพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น

เปรียบพระสูตรตันตปิฎกเป็นกลอน คือ ใช้ลั่นดาลไม่ให้พระธรรมวินัยพินเฟื่อ

เปรียบอภิธรรมปิฎกเป็นหลังคา คือ ธรรมอันยิ่งที่ป้องกันไม่ให้จิตใจถูกกัฬัระคนด้วยกิเลส

จากการเปรียบเทียบนี้แสดงถึงพระสัทธรรมหรือหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้ง ๗ ข้อข้างต้นนั้นมีความสัมพันธ์กัน เมื่อนำมาประกอบกันก็จะเป็นหลักธรรมที่สมบูรณ์แบบที่สุด เช่นเดียวกับบ้านเรือนเมื่อประกอบด้วยส่วนต่างๆ ของบ้านก็จะได้เรือนแก้วที่สมบูรณ์งดงาม หากขาดส่วนใดส่วนหนึ่งของบ้านไป ก็อาจจะทำให้บ้านนั้นชำรุดและพังลงมาได้ นอกจากนั้นการเปรียบเทียบพระสัทธรรมกับบ้านนั้นยังแสดงถึงพระธรรมนั้นเป็นที่พึ่งพิงของมนุษย์ให้หลุดพ้นจากความทุกข์ เหมือนกับบ้านที่เป็นที่พักพิง เป็นที่อยู่อาศัยหลบแดด หลบฝนได้

จะเห็นว่าเมื่อผู้นิพนธ์ต้องการแสดงถึงความงดงาม ความใหญ่โตมโหฬารของพระราชวัง และความสะดวกสบายของผู้ที่อยู่อาศัยสถานที่นั้น ผู้นิพนธ์มักจะนำมาเปรียบกับสวรรค์ หรือสถานที่ต่างๆ บนสวรรค์ เช่น วิมานแก้ว ดาวดึงส์ สวณจิตตรดา ซึ่งเป็นสถานที่ในอุดมคติ คนทั่วไปเชื่อว่าเป็นสถานที่วิเศษที่สุด สะดวกสบายที่สุด งดงามที่สุด และต่างก็ปรารถนาที่จะขึ้นสวรรค์กันทุกคน เพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพ และสามารถจินตนาการไปตามผู้นิพนธ์ได้ นอกจากนั้นลักษณะเฉพาะของแต่ละสถานที่ผู้นิพนธ์ก็สามารถนำมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบได้อย่างประณีต เหมาะสม เช่น ใช้สุสานแสดงถึงความน่ากลัว ไม่สวยงาม ไม่น่าอยู่เช่นเปรียบเทียบสภาพของนางกำนัลในวันที่เจ้าชายสิทธัตถะตัดสินใจเสด็จออกมหาภิเนษกรรม เป็นต้น สรุปได้ว่าผู้นิพนธ์มักใช้สถานที่หนึ่งเปรียบกับอีกสถานที่หนึ่งที่สมารถทำให้ ผู้อ่านเข้าใจสภาพของสถานที่ที่ผู้นิพนธ์ต้องการกล่าวได้ชัดเจนขึ้น

๗. แบบเปรียบเทียบอื่นๆ

นอกจากแบบเปรียบเกี่ยวกับบุคคล ธรรมชาติ สัตว์ พืช สิ่งของ สสาร และสถานที่แล้ว ยังมีสำนวนเปรียบอื่นๆ ที่ไม่สามารถจัดประเภทได้ เช่น เजा ฐิติ เป็นต้น ดังนั้นจึงนำแบบเปรียบเหล่านั้นมารวมไว้ในแบบเปรียบอื่นๆ ดังนี้

เजा

เजाที่นำมาใช้เป็นแบบเปรียบ เป็นเजाของบุคคลที่จะปรากฏติดตามตัวบุคคลนั้นไปทุกหนทุกแห่ง สำนวนเปรียบที่ใช้เजाเป็นแบบเปรียบ มีดังข้อความต่อไปนี้

ในขณะนั้นพระอานนท์ถวายอภิวันท์พระบรมครูเจ้าทำสัตย์อธิฐานว่า ข้าพระบาทติดตามเสด็จมา เปรียบดังฉายาติดตามพระกายอินทรีขององค์พระชินสีห์อยู่เป็นนิตย์ อันนี้เป็นความสัตย์ของข้าพระบาท แม้ข้าพระบาทจะยกหักขืนหักตั้งขึ้นปราชัยพระกรเบี่ยงขวาของพระปิตุลาบดี ขอจงทุกขเวทนาที่ปรากฏมีในพระพาทานันอันตรธาน

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๖๓)

สำนวนนี้เป็นเนื้อหาตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จรักษาอาการประชวรของพระราชบิดา พระอานนท์ซึ่งเป็นผู้ติดตามพระพุทธเจ้ามาตลอดตั้งแต่ติดตามพระกายก็อธิษฐานขอให้พระพาทาของพระเจ้าสิริสุทโธทนะหายจากอาการประชวร

การเปรียบเทียบพระอานนท์ว่าเหมือนกับเजाตามพระกายของพระพุทธเจ้า แสดงให้เห็นว่าพระอานนท์นั้นคอยติดตามเสด็จพระราชดำเนินไปทุกๆ สถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จแทบไม่ได้ห่างกันเลย เพราะเเจานั้นจะปรากฏตามตัวบุคคลนั้นเสมอ

ฐิติ

ฐิติหรือฝุ่น เป็นละอองเล็กๆ ที่อยู่ในอากาศ และลอยมาเกาะติดอยู่กับสิ่งของต่างๆ ทำให้สิ่งนั้นสกปรก สำนวนเปรียบที่ใช้ฐิติเป็นแบบเปรียบมีดังต่อไปนี้

สัตว์ทั้งหลายมีฐิติ คืออวิชชาบางหนามีประมาณเท่านั้น

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๒๑๔)

ข้อความนี้เป็นตอนที่พระพุทธเจ้าทรงพระดำริว่าจะเสด็จไปแสดงธรรมที่พระองค์ตรัสรู้แก่ผู้ใดก่อนดี พระองค์ทรงเลือกที่จะไปเทศนาแก่พระอาฬารดาบสและพระอุทกดาบสพระอาจารย์ของ

พระองค์ก่อนเพราะเป็นผู้ที่มีกิเลสเบาบาง จะได้เข้าใจในพระธรรมที่พระองค์แสดงได้ง่ายกว่า แต่ทั้งสองพระองค์ก็มีรณภาพไปเสียก่อน

สำนวนนี้เปรียบเทียบกับกิเลสกับอวิชชา เพราะกิเลสนั้นคอยครอบงำจิตใจมนุษย์ให้ขุ่นมัว เช่นเดียวกับอวิชชาที่เกาะสิ่งของเครื่องใช้ใดก็ทำให้สิ่งนั้นสกปรก เช่นฝุ่นที่มาเกาะอยู่กับแก้วใสหรือกระจก ก็จะทำให้แก้วหรือกระจกนั้นมีสีขุ่น มองเห็นไม่ชัดเจน

พระเชพพะ

พระเชพพะ นอกจากจะช่วยเหลืออาหารในเบื้องต้น ก็เป็นสิ่งที่ไม่มีประโยชน์อื่นใด ดังนั้นผู้นิพนธ์ได้นำลักษณะของน้ำลายนี้มาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบในข้อความดังต่อไปนี้

สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงพระมหากรุณาแก่สัตว์โลกปรารถนาจะรอดสัตว์ให้พ้นจากห้วงมหรณพสงสาร และละเสียซึ่งจักรพรรดิราชสมบัติอันจะมาถึงใน ๗ วัน มิได้ทรงอาลัยดุจก่อนเชพพะอัน ขึ้นอยู่กับปลายพระชีวหา

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๕)

ข้อความนี้ในตอนที่เจ้าชายสิทธัตถะยอมสละราชสมบัติที่พระองค์กำลังจะได้ครอบครองในอีก ๗ วันข้างหน้า เพราะพระองค์ต้องการช่วยเหลือมนุษย์ให้พ้นจากทุกข์จึงมุ่งแสวงหาธรรมอย่างจริงจัง พระองค์จึงตรัสสิ้นพระทัยเสด็จหนีออกผนวช ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบราชสมบัติจำนวนมหาศาลที่เจ้าชายสิทธัตถะจะได้ครอบครองนั้นกับพระเชพพะที่พระองค์ทรงดื่มทั้งได้อย่างไม่รู้สึกละอาย เพราะเป็นสิ่งที่ไม่มีประโยชน์ใดใด แสดงว่าเจ้าชายสิทธัตถะนั้นไม่ได้เห็นประโยชน์และสนพระทัยราชสมบัตินั้นเลย แต่มีความมุ่งมั่นที่จะช่วยเหลือให้เพื่อนมนุษย์พ้นทุกข์มากกว่า

นอกจากนั้นพระนางยโสธราพิมพากล่าวน้อยพระทัยเจ้าชายสิทธัตถะที่ทั้งพระนางผู้เป็น พระชายาไปโดยไม่รู้สึกอาลัยอาวรณ์เลย ดังข้อความต่อไปนี้

พระองค์มิได้ตรัสบอกให้ทราบแสร้งสละ ข้าพระบาทไว้ไม่มีพระอาลัย ดุจก่อนเชพพะในปลายพระ ชีวหาอันถ่มออกจากพระโอษฐ์มิได้โปรดปราน

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๑๙)

พระนางยโสธราพิมพาเปรียบเทียบพระองค์เองกับพระเชษฐาพี่ที่ถ่มออกจากพระโอษฐ์ว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีความต้องการ เหมือนกับพระนางที่พระสวามีทอดทิ้งพระองค์โดยมิได้ใส่ใจราวกับว่าพระองค์เป็นสิ่งที่ไร้ค่าคุดจู้คล้ายที่ถ่มออกจากปาก

ผู้ใหญ่

ตอนที่เจ้าชายสิทธัตถะประสูติ ร่างกายยังเป็นทารกอยู่ แต่ผู้นิพนธ์เปรียบว่าประชาชนทั่วไปมองดูพระองค์เหมือนกับผู้ใหญ่ที่อายุ ๑๖ ปี ดังสำนวนเปรียบดังต่อไปนี้

พระกายก็ปรากฏเป็นทารก เห็นเหมือนผู้ใหญ่ประมาณอายุ ๑๖ ปี

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๖๐)

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบเจ้าชายสิทธัตถะในตอนที่ยังเป็นทารกอยู่แต่ดูเหมือนผู้ใหญ่ นั่นแสดงว่าเจ้าชายสิทธัตถะจะเพิ่งประสูติออกมาจากครรภ์พระมารดา แต่ก็เหมือนเป็นผู้ใหญ่ มีความรู้ความคิดมากกว่าทารกแรกเกิดทั่วไปที่เกิดมาก็ส่งเสียงร้องอ้อแอ้ ไม่รู้เรื่องราวใดใด

หลังคา

บ้านที่มุงหลังคาอย่างดี และบ้านที่มุงหลังคาไม่ดี คือยังมีรอยรั่วทำให้แดดส่องลงมา หรือน้ำรั่วลงมาได้ ผู้นิพนธ์ได้นำมาใช้เป็นแบบเปรียบในตอนที่พระพุทธเจ้ากล่าวถึงพระนันทะตอนที่บวชใหม่ๆ และตอนที่สำเร็จพระอรหันต์แล้วว่า

ในวันก่อนๆ นั้น อัฐภาพแห่งนั้นทมิฬฯ ดุจเรือนอันมุงหลังคาไม่มีดี กาลบัดนี้อัฐภาพแห่งนั้นทมิฬฯ ดุจเรือนอันมุงหลังคาดีแล้วธรรมดาคุณฐานอันมุงมมิตี อันว่าวัสโศทกก็ตกรั่วลงได้ แลมีครุณาจันใด เหมือนด้วยจิตอันบุคคลมิได้เจริญพระสมาธิภาวนา อันว่าราคิกิเลสก็เข้าย่ำยีปีทาได้อุปไมยดังนั้น หนึ่งธรรมดาว่าคุณฐานอันมุงหลังคาเป็นอันดี อันว่าวัสโศทกบมีอาจตกรั่วลงได้จันใดก็ดี เหมือนด้วยบุคคลที่ได้เจริญซึ่งสมาธิภาวนา อันว่าราคิกิเลสทั้งหลายกับมีอาจย่ำยีปีทาได้มีอุปไมยดังนี้

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๒๗)

เนื่องจากตอนที่พระนันทะบวชนั้น ไม่ได้บวชด้วยความเต็มใจนัก ต้องการลาสิกขา พระพุทธเจ้าได้พาขึ้นไปบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ได้พบนางฟ้า และตรัสว่าการบำเพ็ญธรรมจะทำให้ได้นางฟ้า เมื่อกลับมาพระองค์อื่นๆ จึงเยาะเย้ยว่า ที่พระนันทะบวชนั้นเพราะต้องการได้นางฟ้า ทำให้พระนันทะอุทสาหะเจริญกรรมฐานจนกระทั่งสำเร็จพระอรหันต์ได้ พระพุทธเจ้ากล่าวเปรียบพระนันทะ

ก่อนที่จะสำเร็จพระอรหันต์ว่าเหมือนกับบ้านที่ยังมุงหลังคาไม่ดี ทำให้มีน้ำรั่วหรือแดดส่องเข้าไปได้ง่าย และอาจทำให้ภายในบ้านเสียหายและผู้อยู่อาศัยได้รับอันตราย เช่นเดียวกับพระนันทะที่ตอนแรกไม่เต็มใจบวชเพราะคิดถึงพระชಾಯา เมื่อมีสิ่งยั่วยุหรือกิเลสมากระตุ้นเพียงเล็กน้อยก็ทำให้จิตใจหวั่นไหว แต่เมื่อพระนันทะบรรลุพระอรหันต์แล้วก็เปรียบเหมือนกับบ้านที่ยังมุงหลังคาอย่างดี แม้จะมีสิ่งยั่วยุใดๆ ก็ไม่สามารถเข้ามาทำลายจิตใจอันแน่วแน่ลงได้ เป็นบ้านที่มั่นคง แข็งแรง สมบูรณ์ เรื่องนี้เป็นกลวิธีการสอนธรรมของพระพุทธเจ้าเพื่อให้พระนันทะสามารถบรรลุพระอรหันต์ และพระนันทะก็สามารถบรรลุพระอรหันต์ได้จริงไม่ใช่เพราะต้องการได้นางฟ้า แต่เพราะพระนันทะสามารถละกิเลสได้

สีหบัญชรแก้ว

สีหบัญชร หรือสิงหบัญชรหมายถึงหน้าต่างที่พระเจ้าแผ่นดินประทับรับแขกเมือง (ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๔๖ : ๑๑๙๙) ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบกระบอกพระเนตรของเจ้าชายสิทธัตถะกับสีหบัญชรแก้วในสุวรรณวิมาน ดังข้อความต่อไปนี้

กระบอกพระเนตรนั้นงามดุจสีหบัญชรแก้วในสุวรรณวิมานอันเผยออก

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๖)

ลักษณะของสีหบัญชรแก้ว หรือหน้าต่างแก้วในวิมานทองช่วยให้เกิดจินตภาพว่ากระบอกพระเนตรของเจ้าชายสิทธัตถะว่าสวยงามรับกันดีกับใบหน้าเหมือนหน้าต่างที่สร้างรับกันอย่างพอเหมาะพอเจาะกับวิมานทองคำ

เปือกตม

เปือกตมหรือเลนตม เป็นสัญลักษณ์ของความเศร้าหมอง กิเลสที่เข้ามาครอบงำจิตใจมนุษย์ ดังข้อความต่อไปนี้

ธรรมบุคคลผู้ใดพิจารณาเห็นสังขารธรรมเป็นอนิจจัง บุคคลผู้นั้นก็อาจเห็นซึ่งทุกขลักษณะ และกระทำสักการะบูชาในปุชนียวัตถุ ยังเปือกตมในภพ คือราคะ โทสะ โมหะ ให้เหือดแห้ง แลบรรเทาเสียซึ่ง โมหะให้เสื่อมสูญ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๒๓๘)

เปลือกตมเป็นสิ่งที่สกปรก มีกลิ่นเหม็น เช่นเดียวกับกิเลสซึ่งเป็นความชั่วร้ายที่เข้ามาเกาะกินจิตใญมนุษย์ให้เศร้าหมอง ดังนั้นผู้วิพนธ์จึงนำเปลือกตมมาเปรียบกับ ราคะ โทสะ และโมหะ ล้วนเป็นความชั่วร้ายที่แฝงเข้ามาอยู่ในจิตใญมนุษย์ เรียกว่าอภิสลมูล ๓ ตามความหมายต่อไปนี้

ราคา หมายถึง ความยินดีในกาณ , ความตั้งใจหรือความข้อมใจติดอยู่ในอารมณ์

โทษะ หมายถึง ความคิดประทุษร้าย

โมหะ หมายถึง ความหลง , ความไม่รู้ตามเป็นจริง , อวิชชา (พระธรรมปิฎก. ๒๕๔๓ : ๒๔๙, ๑๐๔, ๒๓๙)

จะเห็นได้ว่ากิเลสทั้งสามข้อนี้ล้วนเป็นสิ่งชั่วร้ายที่มนุษย์ไม่อยากจะเข้าไปใกล้เช่นเดียวกับเปลือกตมที่ส่งกลิ่นเหม็น และมีสีดำสกปรกมนุษย์ก็ไม่ต้องการให้มาเปื้อนร่างกายตนเองเช่นกัน

หนาม

หนามคือส่วนแหลมๆ ที่ยื่นออกมาจากกิ่งไม้ ผู้นิพนธ์เปรียบหนามกับกิเลสตามคุณ ดังข้อความต่อไปนี้

ฉันว่าเปื่อกทมกล้าวแล้วคือกามคุณ บุคคลผู้ใดข้ามเสียได้ แล้วย้ายทำลายเสียซึ่งหนาม คือกิเลส
กามคุณนั้นแล บุคคลผู้นั้นก็มีได้กระทำมโนอาวรณ์หวั่นไหวในสุขและทุกข์ทั้งปวง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๓๒๗)

หนามเป็นสิ่งที่แหลม หากมาทิ่มแทงหรือขีดเกี่ยวตามร่างกายก็จะทำให้บาดเจ็บและเกิดแผลได้ ผู้นิพนธ์นำมาเปรียบกับกามคุณ เป็นกิเลสที่ทำให้อยากได้ เช่น ราคะ โภคะ อิจฉา เป็นต้น กิเลสนั้นจะทำให้จิตใจงุ่นงันมัวเศร้าหมอง ไม่บริสุทธิ์ ผู้ที่มีกิเลสหนักก็必将ไม่มีความสุขในชีวิต จากการเปรียบเทียบหนามกับกามคุณนี้แสดงให้เห็นผลกระทบจากทั้งสองสิ่งซึ่งล้วนทำให้เกิดความเจ็บปวด ต่างกันตรงที่ทำให้เกิดความเจ็บปวดทางด้านร่างกาย และด้านจิตใจ

อภินิหาร

อมฤตรส หมายถึงน้ำทิพย์, พระธรรมในพระพุทธศาสนา (ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๔๖ : ๑๓๓๓) ข้อความที่ใช้แบบเปรียบเทียบเป็นน้ำอมฤตมีดังต่อไปนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท่านอย่าเจรจาออกนามตถาคตด้วยคำอาวูโสจะนี้มีได้สมควร ตถาคตได้ตรัส
เป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันประกอบด้วยอรรถาธิคุณเลิศโลก สิ้นสูญกองกิเลสแล้ว ท่านจงตั้งสัต
ประสาทลงรองรับพระกระแสพระสัทธรรมเทศนา ตถาคตนี้หวังจะให้โอวาทานุศาสน์ให้บรรลुพระอมตมหา
นิพพาน ท่านจงปฏิบัติตามคำสั่งสอนของตถาคต จะได้เสวยอมฤตรส คือพระอริยมรรคญาณ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๒๒๔)

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วก็ได้เสด็จโปรดแสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ตรัสให้ปัญจวัคคีย์ตั้งใจฟังธรรมเทศนา เพราะพระสัทธรรมที่พระองค์จะเทศนานั้นเป็นสิ่งที่เลิศ จะทำให้พ้นทุกข์ตามที่ปัญจวัคคีย์ปรารถนา คืออริยมรรค หรือญาณอันให้สำเร็จความเป็นพระอรหันต์ การได้ฟังธรรมนี้ก็เหมือนกับได้ดื่มน้ำอมฤตอันเป็นน้ำทิพย์ขจรใจ

ต๋อมน้ำ

ต๋อมน้ำ หมายถึงฟองอากาศที่ผุดขึ้นปุดๆ เหนือน้ำ (ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๔๖ : ๔๓๗) ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบรูปทรงพระเศียรของเจ้าชายสิทธัตถะกับรูปทรงของต๋อมน้ำ ดังข้อความต่อไปนี้

พระเศียรนั้นกลมงามบริบูรณ์มิได้บกพร่อง แลนูนขึ้นเบื้องบนมีฐานดังต๋อมแห่งน้ำ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๗)

ต๋อมน้ำหรือฟองอากาศที่ผุดขึ้นมาเหนือน้ำนั้นมีลักษณะรูปทรงที่กลม โค้งมนในส่วนบนและค่อยๆ แคบลง (คล้ายหยดน้ำกลับด้านเอาส่วนโค้งมนขึ้นข้างบน) ผู้นิพนธ์เปรียบลักษณะของพระเศียรเจ้าชายสิทธัตถะกับต๋อมน้ำเพื่อแสดงให้เห็นพระเศียรที่โค้งกลมใหญ่ในส่วนบนและเล็กลงซึ่งเป็นลักษณะพระเศียรทรงงามสมส่วน

คนบ้า

คนบ้าคือผู้ที่มีอาการเสียสติ วิกลจริต สติฟั่นเฟือน หลงใหลหรือมัวเมาในสิ่งนั้นๆ จนผิดปรกติ ไม่สามารถควบคุมตนเองได้ ผู้นิพนธ์นำอาการบ้านี้มาเปรียบเทียบพราหมณ์ที่ได้พบแล้วหลงใหลในความงามของพระนางสิริมหามายา ดังข้อความต่อไปนี้

พราหมณ์ทั้ง ๘ มีอาจดำรงสติอยู่ได้ ด้วยได้เห็นพระสิริลักษณะวิลาสล้ำเอนกนิกรนารีก็ถึงมูพหุ
สัญญาวิปลาสปราศจากสติสมปกติ บัณฑิตคิดว่านุ่งห่มผ้าประดับกายาประการใดเจรจาพึงเพื่อหลงใหลมี
น่านับการดูจอาการอุมมัตกเพศ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๗)

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นความงามของพระนางสิริมหามายาคือ แม้ว่าจะเป็นพราหมณ์ผู้ทรงศีลแต่เมื่อได้เห็นความงามของพระนางสิริมหามายาก็ถึงกับทำให้พราหมณ์มีความรู้สึกหลงใหลคลั่งไคล้ ไม่สามารถควบคุมสติตนเองได้ มีอาการเหมือนคนเป็นบ้า เพราะพระนางสิริมหามายามีความงามเลิศเหนือบุคคลธรรมดาแน่นอน

จากการศึกษาการใช้ภาษาสร้างจินตภาพของสำนวนเปรียบในวรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถานี้ พบว่าแบบเปรียบ ๗ ประเภทที่ผู้นิพนธ์นำมาใช้กล่าวอ้างอิงในสำนวนเปรียบนั้น ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพและเข้าใจสำนวนเปรียบได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งแบบเปรียบที่ปรากฏนี้มีทั้งแบบเปรียบที่เป็นอุดมคติ เช่น เทพ สวรรค์ และสัตว์ในวรรณคดี และแบบเปรียบที่สามารถพบได้ในชีวิตประจำวัน เช่น แบบเปรียบเกี่ยวกับสิ่งของเครื่องใช้ ธรรมชาติ เมื่อผู้อ่านนำประสบการณ์ที่มีต่อแบบเปรียบต่าง ๆ มาเทียบเคียงกับสิ่งที่ถูกเปรียบ ทำให้เกิดจินตภาพตามที่ผู้นิพนธ์ต้องการสื่อได้

บทที่ ๓

แนวนิยมการใช้สำนวนเปรียบเทียบ

การใช้สำนวนเปรียบเทียบ เป็นการใช้ภาษาเพื่อสร้างจินตภาพโดยการกล่าวเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่ง เพื่อบอกเล่าเรื่องราว หรือพรรณนาสิ่งๆ นั้นให้ชัดเจนและเข้าใจได้ง่ายขึ้น ดังที่ จูติภา ลักษณะพิสุทธิ์ ได้กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่องการใช้อุปมาโวหารในบทโฆษณาว่า

อุปมาอุปไมยมิได้เป็นเพียงเครื่องประดับทางภาษา หรือเป็นสิ่งที่ใช้กันแต่เฉพาะกรณีต้องการความเพลิดเพลินหรือเพื่อความบันเทิง เกิดความซาบซึ้งเท่านั้น แต่ในทางตรงกันข้าม อุปมาอุปไมยยังเป็นศูนย์กลางระบบแนวความคิด (Conceptual System) โดยผ่านกระบวนการสร้างสรรค์อุปมาอุปไมย ในการยกประเด็นข้อความจริงหรือสิ่งที่คนประจักษ์ดีอยู่แล้วมาสร้างความเข้าใจให้กระจ่างชัด การใช้อุปมาอุปไมยจะทำให้สิ่งที่เราเห็นว่าปกติเป็นสิ่งต่างๆ ไป มีความหมายโดดเด่น น่าสนใจ น่าจดจำ และมีความเห็นคล้อยตามได้ดีกว่าการใช้ข้อความธรรมดาๆ

(จูติภา ลักษณะพิสุทธิ์. ๒๕๔๐ : ๘๐)

จากการศึกษาพบว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มีลีลาการสร้างสำนวนเปรียบเทียบในวรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถาที่มีลักษณะเด่นอันทำให้บทนิพนธ์มีความหมายชัดเจนและงดงามด้วยศิลปะการใช้ภาษา และเป็นส่วนสำคัญที่นำไปสู่การตีความสารและเข้าใจในสาระสำคัญของเรื่องมากขึ้น และนอกจากนั้นผู้นิพนธ์ยังใช้สำนวนเปรียบเทียบเพื่อต้องการสร้างจินตภาพให้แก่ผู้อ่าน

แนวนิยม หมายถึงการปรากฏซ้ำของสำนวนเปรียบเทียบที่เกิดขึ้น ผู้วิจัยจะวิเคราะห์สำนวนเปรียบเทียบที่ผู้นิพนธ์สร้างขึ้น โดยพิจารณาจากการปรากฏซ้ำของสิ่งที่ถูกเปรียบอันแสดงถึงแนวนิยมของการใช้สำนวนเปรียบเทียบเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในจุดมุ่งหมายและความคิดที่ผู้นิพนธ์นำเสนอแก่ผู้อ่าน

จากการศึกษาพบว่าในวรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถานี้มีแนวนิยมในการใช้สำนวนเปรียบเทียบสามารถจัดกลุ่มได้ ๔ ลักษณะ คือ

๑. การใช้สำนวนเปรียบเทียบแสดงบุคลิกลักษณะทางกายภาพของตัวละคร
๒. การใช้สำนวนเปรียบเทียบแสดงอารมณ์และความรู้สึก
๓. การใช้สำนวนเปรียบเทียบแสดงฉาก และบรรยากาศ
๔. การใช้สำนวนเปรียบเทียบแสดงคติธรรม

๑. การใช้สำนวนเปรียบแสดงบุคลิกลักษณะทางกายภาพของตัวละคร

การใช้สำนวนเปรียบแสดงบุคลิกลักษณะทางกายภาพ เป็นการใช้สำนวนเปรียบกล่าวพรรณนาบุคลิกลักษณะจำเพาะตัวของตัวละคร ทั้งด้านรูปร่างและอาการเคลื่อนไหว

จากการศึกษาพบว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ใช้สำนวนเปรียบเพื่อพรรณนาลักษณะตัวละครหลายตัวด้วยกัน ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นตัวละครที่มีความสำคัญ และมีบทบาทในเรื่องมาก คือ พระพุทธเจ้า พระนางสิริมหามายา มาร ผู้วิชัยจึงจัดหัวข้อการใช้สำนวนเปรียบแสดงบุคลิกลักษณะทางกายภาพโดยกล่าวถึงตัวละครทีละตัว ดังต่อไปนี้

๑.๑ บุคลิกลักษณะทางกายภาพของพระพุทธเจ้า บุคลิกลักษณะทางกายภาพที่ผู้นิพนธ์พรรณนาถึงพระพุทธเจ้านั้น มีทั้งพระรูปร่าง พระองค์กาย และพระอิริยาบถของพระพุทธเจ้าด้วย ดังหัวข้อต่อไปนี้

๑.๑.๑ พระรูปร่างของพระพุทธเจ้า ผู้นิพนธ์กล่าวพรรณนาพระรูปร่างของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ตอนที่พระพุทธเจ้าประสูติ ออกแสวงหาโมกขธรรม ตรัสรู้ จนกระทั่งปรินิพพาน ผู้นิพนธ์พรรณนาพระรูปร่างของพระพุทธเจ้าทั้งพระรูปร่างโดยรวม และพรรณนาถึงพระองค์กายของพระพุทธเจ้า ดังนั้นผู้วิชัยจึงแยกหัวข้อออก ดังนี้

๑.๑.๑.๑ พระรูปร่างโดยรวมของพระพุทธเจ้า

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบพระรูปร่างโดยรวมของพระพุทธเจ้ากับแบบเปรียบ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เปรียบพระพุทธเจ้ากับพระพรหม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีท่อนพระกายอันตั้งตรงดุจกายท้าวมหาพรหม จะได้น้อมไปในเบื้องหน้าแลเบื้องหลัง เหมือนกายชนทั้งหลายอื่นก็หามิได้ในบุเรชาติพระองค์มิได้เบียดเบียนฆ่าเสียซึ่งสัตว์อื่น จึงได้พระมหาบุรุษลักษณะนี้

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ๒๕๓๗: ๑๐๐)

เปรียบพระพุทเจ้ากับพระอินทร์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

กาลเมื่อทิวากรอันใกล้จะอัสดงคตก็เสด็จบทรขึ้นจากสระมณฑลสระ นีสันทนาการนั่งเหนือ
ปาสาณมณฑลอาสน์ก่อปรด้วยพระสิริวิลาสอุฬาร ปานประหนึ่งองค์สมเด็จพระชินทร์เทพสถิต ณ เบื้องบน
บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ณ ภายใต้ปราณีตกตวรราชในสุรลัยโลก

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๙๙-๑๐๐)

เปรียบพระพุทเจ้ากับเทวดา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ครั้นเจริญกาลมาพระโพธิสัตว์เจริญพระชนมพรรษาได้ ๗ ขวบสมเด็จพระบรมกษัตริย์ตรัสถามหม่อม
 อมาตย์ว่า ธรรมดาทารกมี ๗ ขวบนั้นชอบใจเล่นสิ่งอันใด อมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า พอใจเล่นน้ำ จึง
 ดำรัสให้หาบรรดาช่างมีอยู่ในพระนครมาพร้อมกัน แล้วตรัสสั่งให้ไปทำการขุดสระโบกขรณีในที่โพ้น
 สำหรับจะให้พระราชบุตรแห่งเราลงเล่นน้ำ นายช่างทั้งหลายก็ไปกระทำการรับสั่ง... จำเดิมแต่นั้นมา พระ
 มหาสัตว์เปรียบประดุจเทวกุมารเสด็จลงทรงสนานเล่นอุทกวาริในทิพยโบกขรณีเป็นนิตยกาล

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๘๖-๘๗)

เปรียบพระพุทเจ้ากับดวงอาทิตย์ ดังข้อความต่อไปนี้

องค์พระชินสีห์เสด็จมาจากอัญญามรรคาสถลสถาน ดุจดวงทิพากรอันออกจากห้องแห่งเมฆ
พลาหุกุเพริศแพ้วพรรณรายด้วยกระแสนสายชลประกาไพโรจน์จำรัสทั่วจังหวัด วนศัพทสกล

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๒๒๓)

เปรียบพระพุทเจ้ากับดวงจันทร์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ครั้นล่วงเข้าถึงวันเป็นคำรบ ๔ ก็เสด็จจากป่าไม้ม่วงดำบลนั้น บทรดำเนินไปในพนธสนทวิถึ
พระสิริวิลาสอันรุ่งเรือง งามด้วยพยายามประภาพรโรณา ดุจพระรัชนีกรเทวราชอันบริบูรณ์ด้วย
พระรัศมี มีพรรณไพโรจน์ทมิฬมพรจำรัสปางเมื่อสรทกาลสมัย เสด็จดำเนินไปแต่พระองค์เดียวดุจ
แวดล้อมด้วยอนานิกรบรรชัท

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๒๔)

เปรียบพระพุทเจ้ากับพระยาฉันทันต์คชสาร ดังต่อไปนี้

องค์พระชินสีห์เสด็จมาจากอริยมรรคาสถลสถานปานประหนึ่งว่าพระยาฉันทันต์คชสาร
อันโคจรออกจากห้องแห่งเกาะแก้วมณี

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๒๒๓)

เปรียบพระพุทเจ้ากับท้าวธวัชฐราชมหามหาหงส์ ดังต่อไปนี้

ท่านทั้งปวงจงไปทัศนซึ่งพระพุทบิดาด้วยตาคอด เป็นปัจฉิมทัศนในวาระครั้งนี้ พระสงฆ์ ๕
ร้อยที่เป็นบริวารกระทำอิทธานุภาพปาฏิหาริย์เหาะขึ้นสู่อนิลบพ ครวนาตุเจ้าท้าวธวัชฐราชมหามหาหงส์ อัน
แวดล้อมไปด้วยหมู่หงส์ ๙ หมื่นเป็นบริวาร

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๖๒)

เปรียบพระพุทเจ้ากับรูปปั้นทอง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

พระมารดาที่ไม่ได้บังเกิดเหน็ดเหนื่อยหนักพระอุรา พระกายเบาเหมือนเมื่อปรกติเป็นสุขอยู่แล้ว
ก็เล็งเห็นพระโพธิสัตว์อยู่ในครรภ์ เหมือนดั่งสายเหลืองอันร้อยเข้าในแก้วมณีอันผ่องใส เมื่อปรารถนาจะ
ทอดพระเนตรในขณะใดก็เห็นพระโอรสอันนั่งเป็นบัลลังก์สมาธิผันพระพักตร์มาข้างพื้นพระอุทรแห่ง
พระมารดาดุจสุวรรณภูมิอันสถิตอยู่บนฝักอ่อนในท้องแห่งกลีบดอกปทุมชาติ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๕๒)

เปรียบพระพุทเจ้ากับแก้วมณีโชติรส ดังตัวอย่างต่อไปนี้

แลพระกายก็มีได้ระคนด้วยเสมหวัริคัพภมลินอันใดอันหนึ่ง แลบริสุทธิ์ผ่องใสสะอาด ครวนา
ดุจดวงแก้วมณีโชติรสอันนำออกมาวางไว้บนกองผ้ากาสาพัสดร์

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๕๕)

เนื่องจากพระพุทธเจ้าเป็นมหาบุรุษที่ยิ่งใหญ่เหนือมนุษย์ทั่วไป ดังนั้นผู้นิพนธ์จึงพรรณนาพระรูปกายของพระพุทธเจ้าโดยเปรียบกับ พระพรหม พระอินทร์ เทวดา เพื่อแสดงให้เห็นความงามเด่นเหนือบุคคลธรรมดา และมีความพรั่งพร้อมด้วยทรัพย์สมบัติ พระองค์ประสูติในวรรณะกษัตริย์ ซึ่งเป็นชนชั้นสูง เทพที่ผู้นิพนธ์นำมาเปรียบก็เป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ มีกายทิพย์ มีความสุขจากทิพย์สมบัติ ดังที่ ผู้นิพนธ์เปรียบพระพุทธเจ้ากับพระพรหม เพื่อแสดงพระวรกายอันตั้งตรงสง่างาม พระฉวีเปล่งปลั่ง , เปรียบพระพุทธเจ้ากับพระอินทร์ เพื่อแสดงให้เห็นบุคลิกอันสง่างามยิ่งใหญ่มากกว่าคนสามัญ มีบุญญาบารมี และความสุขจากทรัพย์สมบัติอันมโหฬาร , เปรียบพระพุทธเจ้ากับเทวดาเพื่อแสดงให้เห็นบุญญาบารมี ความมีอำนาจ และพระวรกายที่งดงามไม่มีที่ติ ไม่อาจพบเห็นลักษณะเช่นนี้กับมนุษย์ทั่วไป จากการที่ผู้นิพนธ์นำแบบเปรียบที่เป็นเทพมาเปรียบเทียบกับพระพุทธเจ้าก็เพื่อแสดงว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้สูงส่งเทียบได้กับเทพ ซึ่งเทพนั้นมีความงามตามแบบอุดมคติ คนมีความเชื่อว่าเทพมีความสง่างาม มีผิวกายเหลืองสุกปลั่งดังทอง มีรังสีเปล่งออกจากพระกายสว่างไสวงดงาม

นอกจากนั้นยังเปรียบพระพุทธเจ้ากับดวงอาทิตย์เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสูงส่ง มีพระรัศมีเจิดจ้า อร่ามเรือง ยิ่งใหญ่เหนือสิ่งใดใดในโลก รวมทั้งมีชื่อเสียงเป็นที่เลื่องลือไกล และเปรียบเทียบกับพระพุทธเจ้ากับดวงจันทร์ เพื่อแสดงให้เห็นความงามของพระพุทธเจ้าที่ทำให้เกิดความรู้สึกนุ่มนวลอ่อนโยนแก่ผู้พบเห็น , เปรียบพระพุทธเจ้ากับช้างฉัททันต์เพื่อให้เห็นว่าเป็นผู้ยิ่งใหญ่เหมือนกับพระยาช้างฉัททันต์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในป่า เหนือสรรพสัตว์ทั้งปวง เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าที่เป็นเลิศเหนือมนุษย์ทั้งปวง , เปรียบพระพุทธเจ้ากับท้าวธตรัฐมหาราช เพื่อเปรียบเทียบการเหาะที่พระพุทธเจ้าแสดงปาฏิหาริย์ว่าสง่างามเหมือนกับท้าวธตรัฐมหาราช ที่แวดล้อมไปด้วยบริวารหงส์ , เปรียบเทียบพระพุทธเจ้ากับรูปปั้นทองคำที่สวยงาม เนื่องจากทองคำเป็นสิ่งที่มีความ มีราคามาก ดังนั้นจึงใช้ความประณีตเป็นพิเศษในการปั้น เมื่อเปรียบเทียบกับพระพุทธเจ้าจึงแสดงให้เห็นรูปกายที่งดงามสมส่วน และพระฉวีเปล่งปลั่ง

ข้อสังเกตอย่างหนึ่งถึงแนวโน้มในการเปรียบ ผู้นิพนธ์จะใช้แบบเปรียบเทพกับการพูดถึงบุคลิกลักษณะที่สง่างาม เปรียบเทียบกับพระอาทิตย์กับพระจันทร์ในความยิ่งใหญ่และนุ่มนวลอ่อนโยน เปรียบเทียบกับพญาช้างและพญาหงส์กับการปรากฏกายในลักษณะที่โดดเด่นที่สุดในขณะนั้น และเปรียบเทียบกับรูปปั้นทองคำในความมีค่าและงดงามในลักษณะสงบบึง

๑.๑.๑.๒ พระรูปกายเฉพาะส่วนของพระพุทธเจ้า

ผู้นิพนธ์ได้ใช้สำนวนเปรียบพรรณนาความงามในพระ

องค์าพของพระพุทธเจ้า ตามลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ดังในพระไตรปิฎกได้บรรยายลักษณะมหาบุรุษของพระพุทธเจ้าไว้ดังต่อไปนี้

ว่าด้วยมหาปฐิสลักษณ์ ๓๒ ประการ

๑. ขอเดชะ ก็ พระราชาขุมารนี้มีพระบาทประดิษฐานเป็นอันดี (เรียบเสมอ) ข้าแต่สมมติเทพ การที่ พระราชาขุมารนี้มีพระบาทประดิษฐานเป็นอันดี นี้เป็นมหาปฐิสลักษณ์ของมหาบุรุษนั้น ฯ

๒. ณ พื้นภายใต้ฝ่าพระบาททั้ง ๒ ของพระราชาขุมารนี้มีจักรเกิดขึ้น มีซี่ก้าข้างละพันมีกง มีดุม บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง ข้าแต่สมมติเทพ แม้การที่พื้นภายใต้ฝ่าพระบาททั้ง ๒ ของพระราชาขุมารนี้มีจักร เกิดขึ้น มีซี่ก้าข้างละพัน มีกง มีดุม บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง นี้ก็เป็นมหาปฐิสลักษณ์ของมหาบุรุษนั้น ฯ

๓. มีสันพระบาทยาว ฯ

๔. มีพระองค์ลียาว ฯ

๕. มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม ฯ

๖. มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายดุจดาว ฯ

๗. มีพระบาทเหมือนสังข์คว่ำ ฯ

๘. มีพระขงขรีเรียวดุจแข้งเนื้อทราย ฯ

๙. เสด็จสถิตยืนอยู่มิได้น้อมลง เอาฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองลูบคลำได้ถึงพระขานทั้งสอง

๑๐. มีพระคุดหะเร้นอยู่ในฝัก ฯ

๑๑. มีพระฉวีวรรณดุจวรรณแห่งทองคำ คือ มีพระตจะประดุจห่มด้วยทอง ฯ

๑๒. มีพระฉวีละเอียดย เพราะพระฉวีละเอียดย ภูลิละของจึงมิตอดอยู่ในพระกายได้ ฯ

๑๓. มีพระโลหมาติเส้นหนึ่งๆ เกิดในขุมละเส้นๆ ฯ

๑๔. มีพระโลหมาติที่มีปลายช้อยขึ้นข้างบน มีสีเขียว มีสีเหมือนดอกอัญชันขดเป็นกมลพล

ทักษิณาวฏ์ ฯ

๑๕. มีพระกายตรงเหมือนกายพรหม ฯ

๑๖. มีพระมังสะเต็มในที่ ๗ สถาน ฯ

๑๗. มีกึ่งพระกายท่อนบนเหมือนกึ่งกายท่อนหน้าของสีหะ ฯ

๑๘. มีระหว่างพระอังสะเต็ม ฯ

๑๙. มีปริมณฑลดุจไม้โคจร วาของพระองค์เท่ากับพระกายของพระองค์ พระกายของพระองค์

เท่ากับวาของพระองค์ ฯ

๒๐. มีลำพระศอกกลมเท่ากัน ฯ

๒๑. มีปลายเส้นประสาทสำหรับนารสอาหารอันดี ฯ

๒๒. มีพระหนุดุจคางราชสีห์ ฯ

๒๓. มีพระทนต์ ๔๐ ซี่ ฯ

๒๔. มีพระทนต์เรียบเสมอกัน ฯ

๒๕. มีพระทนต์ไม่ห่าง ฯ

๒๖. มีพระทนต์ขาวงาม ฯ

๒๗. มีพระชิวหาใหญ่ ฯ

๒๘. มีพระสุรเสียงดุจเสียงแห่งพรหม ตรัสมีสำเนียงดังกการวิก ฯ

๒๙. มีพระเนตรดำสนิท (ดำคม) ฯ

๓๐. มีดวงพระเนตรดุจดาวแห่งโค ฯ

๓๑. มีพระอุณาโลมบังเกิด ณ ระหว่างแห่งขนง มีสีขาอ่อนควรเปรียบด้วยนุ่น ฯ

๓๒. มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์ ข้าแต่สมมติเทพ แม้การที่พระราชกุมารนี้ มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์นี้ ก็เป็นมหาบุรุษลักษณะของมหาบุรุษนั้น ฯ

(พระสุตตันตปิฎก ที่มณีกาย มหาวรรค เล่ม ๑๐ หน้า ๑๔ . ๒๕๔๕ : ซีดีรอม)

จะเห็นได้ว่าในพระไตรปิฎก ลักษณะมหาบุรุษบางประการก็ได้มีการกล่าวเปรียบเทียบไว้แล้ว เช่น มีพระขงขรีเรียวดุจแข้งเนื้อทราย , มีพระฉวีวรรณดุจวรรณแห่งทองคำคือมีพระตจะประดุจห่มด้วยทอง , มีปริมณฑลดุจไม้โคธ วาของพระองค์เท่ากับพระกายของพระองค์ พระกายของพระองค์เท่ากับวาของพระองค์ , มีพระสุรเสียงดุจเสียงแห่งพรหม ตรัสมีสำเนียงดังกการวิก , มีพระหนุดุจคางราชสีห์ เป็นต้น ส่วนในวรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถานี้ได้พรรณนาเปรียบเทียบพระวรกายส่วนอื่นๆ ของพระพุทธเจ้านอกเหนือจากนั้นด้วย เช่น ฝ่าพระบาทและฝ่าพระหัตถ์ดุจตาข่ายอันช่างผู้ชำนาญถักไว้ในช่องแห่งปัญจ , มีพระคุษะอยู่ในฝักประดุจฝักบัวทองกำบังไว้เหมือนด้วยคุษะที่ล้นแห่งโคแลกฤษฐชาติ , พระหัตถ์แลฝ่าพระบาทอันอ่อนนุ่ม ครุณาจุปยุลลอันประณีต ๑๐๐ ครั้ง ทั้งนี้เพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการถึงความงามของพระพุทธเจ้าได้ชัดเจนขึ้น ดังข้อความที่กล่าวบรรยายลักษณะมหาบุรุษ ดังจำนวนเปรียบเทียบต่อไปนี้

สันพระบาท - เปรียบสันพระบาทกับผ้ารัตกัมพล ดังนี้

พระราชกุมารนี้มีสันพระบาทอันยาว... แลสันพระบาทนั้นมีสีแดงงามดุจผ้ารัตกัมพลอันม้วนเข้ามาแลตั้งไว้

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๖๘)

นิ้ว – เปรียบนิ้วพระบาทและนิ้วพระหัตถ์กับนิ้ววานร

หรือแห่งหรรดาล ดังต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีนิ้วพระบาทและนิ้วพระหัตถ์ทั้งหลายยาวเรียวดุจนิ้ววานรข้างต้นใหญ่แล้วเรียวลงไปจนปลายนิ้วกลมงามดุจแห่งหรรดาล อันขยำด้วยน้ำมันยางแล้วปั้นเป็นอันดี อันนี้จัดเป็นพระมหาบุรุษลักษณะคำรบ ๔

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๖๘)

ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาท – เปรียบกับปูยสำลี และตา
ข่าย ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอันอ่อนนุ่ม ครวนาจุยปูยสำลีอันประณีตได้ ๑๐๐
ครั้ง อันนี้จัดเป็นพระมหานุรูลักษณะคำรบ ๕ ...พระราชกุมารมีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาท อันประดับ
ด้วยลายตาข่าย จุยตาข่ายอันช่างผู้ฉลาดถักไว้ในช่องแห่งบัณฺฑร

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๖๙)

ฝ่าพระบาท – เปรียบกับช้าง ดังข้อความต่อไปนี้

แต่พระกายท่อนเบื้องต่ำชนทั้งปวงแลเห็นฝ่าพระบาทอันยกย่างไปมาทั้งเบื้องหน้า
แลเบื้องหลังปรากฏดุจฝ่าเท้าแห่งญชฺรชาติ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๖๙)

พระขงค์ – เปรียบกับเนื้อทราย ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีลำพระขงค์อันเรียวดุจเกลียวแห่งแข้งเนื้อทราย

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๐)

พระคฺยหะ - เปรียบกับบัว ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีพระคฺยหะล้อยู่ในฝักประคฺยฝักบัวทองคำบังไว้เหมือนด้วยคฺยหะที่ล้นแห่งโค
แลญชฺรชาติเป็นอาทิ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๐)

พระฉวี – เปรียบกับรูปปั้นทอง ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีพระฉวีวรรณอันเหลืองงาม ดั่งสีทองทั่วทั้งพระกาย ครวนาจุยรูปทองทั้งแห่ง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๑)

พระโลมา – เปรียบกับดอกอัญชัน ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีพระโลมาเกิดขึ้นเฉพาะมุมละเส้น จะได้เกิดขึ้นเฉพาะมุมละสองสามเส้นดูชน
ทั้งปวงก็หาไม่ได้... อนึ่งพระราชกุมารนี้มีเส้นพระโลมาดำสนิทดุจสีดอกอัญชันทั่วทั้งพระศรีร่างกาย และ
เวียนเป็นทักษิณาวฏ์ได้ ๓ รอบ แล้วมีปลายกลับขึ้นเบื้องบนทั้งเส้น

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๑)

พระกร – เปรียบกับไทร ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีปริมณฑลพระกายบริบูรณ์พร้อมดุจปริมณฑลแห่งต้นไม้ไทร อธิบายว่า พระกร
ทั้งสองข้างเหยียดออกโดยกว้าง คือวาของพระองค์มีประมาณยาวเท่าใดก็วัดได้เท่ากันกับพระกายซึ่งสูงมี
ประมาณเท่านั้น มิได้สั้นยาวกว่าดุจสามัญสัตว์ทั้งหลายอื่นๆ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๓)

พระหนุ – เปรียบกับจันทร์ ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีพระหนุ... เสมือนด้วยสัณฐานแห่งวงพระจันทร์ในวันทวาทสีศุกรบักษ
ขึ้น ๑๒ ค่ำ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๖)

พระทนต์ – เปรียบกับแก้ววิเชียร ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีระเบียบพระทนต์มิได้ห่างสนิทกันเป็นอันดี ดูจะเปียบแห่งแก้ววิเชียร
อันตั้งเรียบเรียงระดับไว้บนแผ่นกระดานทอง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๕)

พระเนตร – เปรียบกับตาโค ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีดวงเนตรทั้งสองอันส่องใสงามดุจดวงจักษุแห่งลูกโคอันคลอดได้ประมาณ
มูหุตหนึ่ง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๖)

สีพระเนตร – เปรียบกับดอกสามหาว ดอกกรรณิการิ์ ดอกแข่ง
ดอกขบา ดาวประกายพรึก และผลประจำดีควาย ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้มีดวงพระเนตรอันดำย่นัก อธิบายว่า ในดวงเนตรใช้ว่าจะดำทั้งสิ้นก็หาไม่ได้ ใน
ที่อื่นควรจะเขียวก็เขียวบริสุทธิ์ดุจสีดอกสามหาว ที่ควรจะเหลืองก็เหลืองดังสีดอกกรรณิการิ์ ที่ควรจะแดง
ก็แดงดังสีดอกแข่งแลดอกขบา ที่ควรจะขาวก็ขาวดังดาวประกายพรึก ที่ควรจะดำก็ดำดังสีผล
ประจำดีควาย

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๖)

กระบอกพระเนตร – เปรียบกับสีหบัญชรแก้ว ดังต่อไปนี้

กระบอกพระเนตรนั้นงามดุจสีหบัญชรแก้วในสุวรรณวิมานอันเผยอออก

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๖)

ไรพระเกศา – เปรียบกับอุณหิสปฏู ดังข้อความต่อไปนี้

พินพระมิ่งสนุนั้นตั้งแต่หมวกพระกรรณเบื้องขวาปกขอบพระนลาฏมาถึงหมวกพระกรรณ
เบื้องซ้ายงามเหมือนอุณหิสปฏูคือกระบังหน้า

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๗)

พระเศียร – เปรียบกับต๋อมน้ำ ดังข้อความต่อไปนี้

พระเศียรนั้นกลมงามบริบูรณ์มิได้บกพร่อง แลนูนขึ้นเบื้องบนมีฐานฐานดังต่อมแห่งน้ำ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๗)

จากการพรรณนาลักษณะมหาบุรุษของพระพุทธเจ้านี้ แบบเปรียบที่นำมาเปรียบบางแบบเห็นจริง เช่น สีพระเนตรมีหลากสีดังสีดอกสามหาว ดอกกรรณิการ ดอกชง ดอกชบา ดาวประกายพรึก และผลประคำดีควาย , กระจกพระเนตรดุจสีหบัญชรแก้วในสุวรรณคูหา , พระการมีความยาวสมดุลกักับพระกายราวกับต้นไทร เป็นต้น การเปรียบเทียบที่ดูเกินความจริง ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ก็จริง แต่ก็มีความพิเศษที่เพิ่มศรัทธาปสาทะต่อลักษณะพิเศษในควรแก่การเคารพนับถือในความยิ่งใหญ่อันเป็นเอกลักษณ์ของพระพุทธองค์

ผู้นิพนธ์ใช้สำนวนเปรียบพรรณนาถึงความงามของพระพุทธเจ้าเพื่อให้เห็นว่าผู้ที่บำเพ็ญบารมีมาอย่างเปี่ยมล้นย่อมเหนือกว่าบุคคลทั่วไปในทุกด้าน รวมทั้งด้านความงามด้วย นอกจากนั้นพระพุทธเจ้ายังมีลักษณะพิเศษสูงสุด จนไม่อาจจะเทียบแบบเปรียบสามัญกับความพิเศษของพระพุทธองค์ได้ คุณลักษณะอีกประการหนึ่งพระพุทธเจ้าคือมีพระฉัพพรรณรังสีเปล่งออกจากพระกาย และมีพระเกตุมาลามีรัศมีเปล่งปลั่งอยู่เหนือพระเศียรของพระพุทธเจ้า โดยผู้นิพนธ์พรรณนาให้เห็นความงดงามของพระฉัพพรรณรังสีดังข้อความต่อไปนี้

ในลำดับนั้นพระฉัพพรรณรังสีก็โอบาสมแผ่ออกจากพระศรีรกายา อันว่านิลประภาที่เขียวสดเสมอด้วยสีแห่งดอกอัญชันมิฉะนั้นดูพื้นแห่งเมฆดลและดอกนิลบลแลปีกแห่งแมลงภู่ ผุดออกจากพระอังคาพยพในที่อันเขียวแล่นไปจับเอาราวป่า แลพระรัศมีที่เหลือนั้น มีครวนาดุจสีหรรดารทองแลดอกกรรณิการแลกาญจนปัญอันแผ่ไว้ พระรัศมีออกจากพระศรีรประเทศในที่อันเหลืองแล้วแล่นไปสู่ทิศานุทิศต่างๆ พระรัศมีที่แดงก็แดงอย่างพาลทิพากร แลแก้วประพาฬแลกมุกขประทุมกุสุมาชาติ โอบาสออกจากพระศรีอินทรีในที่อันแดง แล้วแล่นฉวัดเฉวียนไปในประเทศที่ทั้งปวง พระรัศมีที่ขาวก็ขาวดุจดวงรัชนีกร แลแก้วมณีแลสีสังข์แลแผ่นเงินแลดวงผกาพรึกพุ่งออกจากพระศรีรประเทศในที่อันขาวแล้วแล่นไปในทิศโดยรอบ พระรัศมีหงสบาทก็พิลาสเล่ห์ประดุจสีดอกชง แลดอกชบา แลดอกหงอนไก่ออกจากพระกรัษกายรุ่งเรืองจำรัส พระรัศมีประภัสสรประภาครวนาดุจสีแก้วผลึกแลแก้วไพฑูรย์เลื่อมประพราย ออกจากพระวรกายแล้วแล่นไปในทิศทิศวิจิตรรูจีโอฬาร และพระฉัพพรรณรังสีทั้ง ๖ ประการ แผ่ไพศาลแวดล้อมไปโดยรอบพระสกลกายอินทรีกำหนดที่ ๑๒ ศอกโดยประมาณ อันว่าศศิสุริยประภาแลดาราที่วิกลวิการอับแสงเศร้าสลดจึ่งห้อยเหือดสิ้นสูญ มิได้จำรูญไพโรจน์โชติขจาล

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๙๑)

เปรียบเทียบพระเกตุมาลาของพระพุทธเจ้ากับทอง ดัง
ข้อความต่อไปนี้

องค์พระผู้ทรงสวัสดิโสภาคย์เสด็จจรมารุ่งเรืองด้วยพระสิริฉัพพิมหาทนต์ตึงสนุขลักษณะ
และพระพยามประกาศโอภาสเบื่องบน พระอุตตมังกสิริโรตม์ก็ช่วงโชติด้วยพระเกตุมาลาครวนาจุทองทั้ง
แห่งประดับด้วยฉัพพรรณรังสีแสงไฟโรจน์จรัส

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๒๓๑)

จากการเปรียบเทียบพระพุทธรูปเจ้ากับเทพผู้ยิ่งใหญ่สง่างามและ
เปรียบกับสิ่งมีค่า เช่น แก้ว ทอง พร้อมทั้งให้พระพุทธรูปเจ้ามีลักษณะพิเศษต่างๆ มากมายนั้น สามารถ
ช่วยโน้มน้าวให้อ่านศรียศ เลื่อมใสในพระพุทธศาสนามากขึ้น เพราะคุณสมบัติพิเศษที่รวมอยู่ใน
บุคคลเดียวนั้นไม่อาจเกิดขึ้นกับมนุษย์ทั่วไปได้

นอกจากนั้นการพรรณนาถึงพระกายของพระพุทธเจ้ายัง
ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ของเรื่องด้วย ในตอนที่พระนางยโสธราพิมพาหนีพระหทัยปวดร้าวเพราะถูกพระ
สวามีทอดทิ้ง ความรู้สึกทุกข์พระทัย ระคนกับความอับอายที่ต้องเป็นหญิงหม้าย ทำให้พระนางเห็น
พระพุทธรูปในภาพนักบวชที่แตกต่างไปจากภาพของกษัตริย์นักรบที่สมบุรณ์ด้วยโภคทรัพย์ พระนาง
จึงทรงเห็นว่าพระพุทธรูปนั้นไม่มีสง่าราศีเหมือนเดิม พระเศียรโล้น ห่มผ้าย้อมผาด ถือบาตรขออาหาร
แลดูเสียดและศักดิ์ศรี และปราศจากเครื่องทรงซึ่งบ่งบอกถึงยศศักดิ์ตามความคั่งชินของพระนางยโส
ธราพิมพาที่ได้เห็นพระองค์ในฐานะเจ้าชายสิทธัตถะเท่านั้น ดังข้อความต่อไปนี้

พระลูกเจ้าสถิตอยู่ในพระนครนี้ จะเสด็จไปแห่งใดก็เคยทรงภูษาราชชาติสิวิกาญจนยานราช
รถ อันปรากฏด้วยอดิเรกราชานุกาพมहिมา บัดนี้มาปลงพระโลมัสสุเกศา ทรงนุ่งห่มผ้าย้อมผาด พระหัตถ์
ทรงบาตรเลื่อมสุณพระยศศักดิ์ดาเดช ดูจเพาะคนจันทาลเที่ยวภิกขาจารทรมานพระองค์ ไม่มีพระภูษา
อาภรณ์ทรงหรือไฉน พระสรีระวิลาสจะแปลกประหลาดเป็นประการใดในคราวนี้แท้

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๓๐๕)

นอกจากนั้น เปรียบพระฉวีของพระพุทธรูปที่ชุบสีด ดังต่อไปนี้

พระกัศกายก็ชูปเศร้ามองมีครุวนาดูจันทรเลขาในกาฬภัษจาตุททสีราตรีกาล มิฉะนั้น
เปรียบปานประหนึ่งว่าศศิรังษีในฤดูฝนระคนไปด้วย ราตรีแห่งเมฆพลาหก มิฉะนั้นดูใบไม้อันเหลืองตก
ลงจากขั้ว มิฉะนั้นดูอุทกวาริอันใสไหลลงในราศีกองถ่านเพลิงอันร้อนก็แห้งเหือด พระฉวีวรรณที่ผูกผ่องก็
เศร้ามองวิปริตผิดเพี้ยนเหี่ยวแห้ง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๑๑-๓๑๒)

จะเห็นได้ว่าการพรรณนาพระรูปกายของพระพุทธเจ้าโดยผ่าน
ทางความรู้สึกอันปวดร้าวของพระนางยโสธราพิมพาจึงเป็นภาพที่ไม่งดงามเหมือนกับที่คนทั่วไปมอง
เนื่องจากพระนางยโสธราพิมายังมียังคงยึดมั่นในอุปทานและยังคงยึดติดอยู่กับภาพของเจ้าชาย
สิทธัตถะ แต่เมื่อได้ฟังธรรมเทศนาก็เกิดความเข้าใจ เกิดปิติ มีพระทัยเบิกบาน ความทุกข์โศกเศร้าที่
รุมเร้ามาถึง ๘ ปีนั้นก็หายหมดสิ้นไป

๑.๑.๒ พระอิริยาบถของพระพุทธเจ้า

ผู้นิพนธ์ใช้สำนวนเปรียบในการกล่าวถึงพระอิริยาบถของพระพุทธเจ้า ดัง
ตัวอย่างสำนวนเปรียบต่อไปนี้

เปรียบท่าพระดำเนินกับราชสีห์ หงส์ ช้าง โค ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารนี้ ประกอบด้วยพระอสีตยานุพยัญชนะพระลักษณะน้อยอีก ๘๐ ทศ... พระดำเนิน
งามดุจอาการดำเนินแห่งกุญชร พระดำเนินดุจสีหราช พระดำเนินงามดุจดำเนินแห่งหงส์ พระดำเนินงาม
ดุจอุสุภราชดำเนิน

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๗๘)

เปรียบท่าพระดำเนินกับเทวดา ดังข้อความต่อไปนี้

บัดนี้พระราชบุตรแห่งพระองค์มาเสด็จโคจรบิณฑบาตโดยวิถีในพระนครนี้ด้วย เทวลีลาศอันงาม
ดุจดั่งเทพยดา

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส . ๒๕๓๗ : ๓๐๘)

เปรียบเทียบประทับยืนกับพระยาสิหราช ดังข้อความต่อไปนี้

เสด็จยืนอยู่มีพระอาการองอาจดุจพระยาสิหราชอันอยู่บนยอดบรรพตขณะนั้น ทั้งหมื่นโลกธาตุก็หวาดไหวเกิดโอภาสสว่างไปทั่วโลกทั้งปวง บรรดาแก้วประดับวิมานแห่งภุมเทวดาแลอาการเทพยดาทั้งหลายก็เปล่งแสงโอภาสรุ่งเรืองยิ่งนักทั่วทุกๆ ทิพยวิมาน อันว่าพิน แลเกร็ดสรรพคุณดิตรต่างๆ มิได้มีผู้ใดกระทบกระทั่งกับันลือศัพท์สำเนียงออกเอง รัศมีพระจันทร์ก็โอภาสสว่างยิ่งนัก รัศมีพระอาทิตย์ก็อ่อนมิได้ร้อนเย็นสบาย มหาเมฆก็ตั้งขึ้นในทิศทั้ง ๔ ยังวัสโสทกให้ตกลงในที่โดยรอบ ทิศานุทิศทั้งหลายก็โอภาสสว่างยิ่งนัก แลสรรพบุพนิมิตปาฏิหาริย์มหัศจรรย์ต่างๆ ก็ปรากฏมีดุจกาลเมื่อลงสู่ปฏิสนธิในมาตุครรภ์นั้น

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ๒๕๓๗ : ๕๖-๕๗)

ผู้นิพนธ์มีการหลากหลายแบบเปรียบเทียบเพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพที่หลากหลาย คือ เปรียบท่าพระดำเนินและท่าประทับยืนกับราชสีห์ เพื่อแสดงถึงท่าพระดำเนินที่องอาจ ผึ่งผาย เปรียบท่าพระดำเนินกับหงส์ เพื่อแสดงถึงความนุ่มนวล สง่างาม ระเหิดระเหิง เปรียบท่าพระดำเนินกับช้าง เพื่อแสดงถึงความหนักแน่น เนิบนาบ เปรียบท่าพระดำเนินกับโคอุสุภราชซึ่งเป็นโคทรงของพระอิศวรที่ย่างเท้าอย่างสง่างาม และเปรียบเทียบท่าพระดำเนินของพระพุทธเจ้ากับเทวดา เพื่อแสดงท่าพระดำเนินที่เบาเหมือนล่องลอยไป จินตภาพที่เกิดขึ้นเพื่อประมวลอิริยาบถที่องอาจ สง่างาม สงบ นุ่มนวล และมั่นคงรวมอยู่ในบุคคลเดียวกัน

๑.๒ บุคลิกลักษณะทางกายภาพของพระนางสิริมหามายา

พระนางสิริมหามายาพระมารดาของพระพุทธเจ้านับว่าเป็นตัวละครสำคัญที่ผู้นิพนธ์มักจะใช้สำนวนเปรียบเทียบกล่าวถึงลักษณะต่างๆ ของพระนาง ทั้งพระรูปร่าง และพระองค์ผิพ ดังหัวข้อต่อไปนี้

๑.๒.๑ พระรูปร่างโดยรวมของพระนางสิริมหามายา

ผู้นิพนธ์กล่าวพรรณนาพระรูปร่างโดยรวมของพระนางสิริมหามายา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เปรียบพระนางสิริมหามายากับเทวราชิดา ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารี อันทรงสถิตบนรัตนขจิตบัลลังก์ ในท่ามกลางสภัคมณฑลที่สนามเล่น มีพระสิริวิลาสเลิศเล่ห์ประหนึ่งว่า เทวราชธิดา อันแวดล้อมด้วยอเนกนิกรเทพอัปสรกัญญาในดุสิตเทพพิภพ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๖)

เปรียบพระนางสิริมหายากับแก้วมณีโชติรส ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารี อันทรงสถิตบนรัตนขจิตบัลลังก์ ในท่ามกลางสภัคมณฑลที่สนามเล่น มีพระสิริวิลาสเลิศเล่ห์... ดุจดวงแก้วมณีโชติรส อันประดิษฐานในท่ามกลางอเนกมณีทั้งปวง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๖)

เปรียบพระนางสิริมหายากับดอกโกกนุท ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารี อันทรงสถิตบนรัตนขจิตบัลลังก์ ในท่ามกลางสภัคมณฑลที่สนามเล่น มีพระสิริวิลาสเลิศเล่ห์... ดุจดวงดอกโกกนุท มาลาอันไฉภาพราภฏในท่ามกลางอเนก นุปผชาติทั้งหลาย ในคิมหฤดูกาล

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๖)

เปรียบพระนางสิริมหายากับจักรพรรดิ ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารี อันทรงสถิตบนรัตนขจิตบัลลังก์ ในท่ามกลางสภัคมณฑลที่สนามเล่น มีพระสิริวิลาสเลิศเล่ห์... ปานประหนึ่งว่า องค์บรมจักรพัทธราชา อันทรงสถิตในระหว่างแห่งขัตติยสามนต์ทั้ง ๑๐๑ พระองค์

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๖)

เปรียบพระนางสิริมหายากับหงส์ ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารี อันทรงสถิตบนรัตนขจิตบัลลังก์ ในท่ามกลางสภัคมณฑลที่สนามเล่น มีพระสิริวิลาสเลิศเล่ห์... เหมือนด้วย พระยาสุวรรณราช หงส์อันปรากฏในท่ามกลางแห่งหงส์อเนกคณาแลบินร่อนร่าอนิลภประเทศฐาน

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๖)

เปรียบเทียบพระนางสิริมหามายากับเรือทอง ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารี อันทรงสถิตบนรัตนขจิตบัลลังก์ในท่ามกลางสภคมนตรีที่สนามเล่น มีพระสิริวิลาสเลิศเล่ห์... ดุจกาญจนนาวาอันลอยอยู่ยังท่ามกลางมหรณพสาครสมุทร

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๖)

เปรียบเทียบพระนางสิริมหามายากับพระอินทร์ ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารี อันทรงสถิตบนรัตนขจิตบัลลังก์ในท่ามกลางสภคมนตรีที่สนามเล่น มีพระสิริวิลาสเลิศเล่ห์... ประดุจท้าวเทพยวรินทร์อันเสด็จนิสินการ เบื้องบนบันฑุกัมพลศิลาอาสน์ ณ ภายใต้ตรุราชปาริภคตรพฤษในดาวดึงส์เทวโลก แลแวดล้อมด้วยทวยเทพยคนานิกรบรรพตเป็นบริวาร

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๖)

เปรียบเทียบพระนางสิริมหามายากับดวงจันทร์ ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารี อันทรงสถิตบนรัตนขจิตบัลลังก์ในท่ามกลางสภคมนตรีที่สนามเล่น มีพระสิริวิลาสเลิศเล่ห์... เปรียบปานบุรณจันทร์อันอ่อนเนกนักษัตตาราแวดล้อมเป็นบริวาร ในระหว่างคณาดลวิถีทิศทัมพร

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๖)

เปรียบเทียบพระนางสิริมหามายากับดวงอาทิตย์ ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารี อันทรงสถิตบนรัตนขจิตบัลลังก์ในท่ามกลางสภคมนตรีที่สนามเล่น มีพระสิริวิลาสเลิศเล่ห์... ดุจดวงประภากรอันมีรัศมีได้แก่แสงส่องไพโรจน์จรัส

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๖)

เปรียบเทียบพระนางสิริมหามายากับราชสีห์ ดังข้อความต่อไปนี้

พระราชกุมารี อันทรงสถิตบนรัตนขจิตบัลลังก์ ในท่ามกลางสักคณทลที่สนามเล่น มี
พระสิริวิลาสเลิศเล่ห์... เทียบทัดพญาไกรสรมฤคินทรวาห อันลีลาศออกจากสุวรรณคูหาสถาน

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๖)

เปรียบพระนางสิริมหายากับเทพอัปสร ดังข้อความต่อไปนี้

สมเด็จพระบรมนรินทรราชชนกดำรงให้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายนี้มาสืบแสงหวานางอันทรง
เบญจกัลยาณี แลอดีลักษณะ ๖๔ ประการจะอภิเษกเป็นอัคมเหสีพระราชกุมารคนยปิโยรส
ข้าพระบาททั้ง ๘ เทียบทจรแสงหาพิจารณาในอุตตมวงศ์แลเห็นพงศ์ทั้งหลายทั่วทั้งแปดหมื่นสี่พัน
พระนครก็มีพบพาน มาจนถึงนครสถานที่ได้เห็นพระแม่เจ้าผู้ทรงศรีสุนทรลักษณ์ลวงเสียซึ่งสตรี
ในนุษย์โลกหาไม่ได้อันดุจเทพอัปสรกัญญา ทั้งรุ่งเรืองด้วยพระบวรวงศาประเสริฐกว่าสรรพอนงค์นารี

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๙)

จะเห็นได้ว่าแบบเปรียบเทียบที่นำมาเปรียบเทียบกับพระนางสิริมหายานั้นล้วน
แต่เป็นสิ่งที่สูงส่ง และมีค่ามาก แบบเปรียบเทียบที่เป็นบุคคล เช่น เทวราชธิดา พระอินทร์ เทพอัปสร ซึ่ง
บุคคลเหล่านี้ล้วนเป็นผู้ยิ่งใหญ่บนสรวงสวรรค์ หรือแบบเปรียบเทียบที่เป็นสิ่งมีค่า เช่น กาญจนนาวา ,
แก้วมณีโชติรส เป็นต้น เนื่องจากพระนางสิริมหายามีลักษณะที่สมกับพระเจ้าสิริสุทโธทนะ ดังนั้น
ผู้นิพนธ์จึงเปรียบเทียบความงามของพระนางกับเทพผู้สูงศักดิ์ เพื่อแสดงความงามอันโดดเด่นเหนือ
สตรีทั้งปวง มีท่าเดินที่สง่างามอย่างหงส์ สัตว์ที่เกิดในตระกูลสูง มีเสียงอันไพเราะเหมือนพระพรหม
เทพผู้ยิ่งใหญ่ จากการใช้สำนวนเปรียบเทียบนี้ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพของพระนางสิริมหายามีความ
งดงาม มีความดีพร้อมทั้งรูปสมบัติและคุณสมบัติเหมาะสมที่จะเป็นมเหสีของพระเจ้าสิริสุทโธทนะและ
เป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาเอกของโลก

๑.๒.๒ พระรูปกายเฉพาะส่วนของพระนางสิริมหายา

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพรรณนาความงามของ
พระองค์อาภัพ ของพระนางสิริมหายาโดยเปรียบเทียบกับแบบเปรียบเทียบ ดังต่อไปนี้

เปรียบพระพักตร์ กับ แวนแก้ว ดังข้อความต่อไปนี้

บัดนี้ก็ทรงพระเจริญรุ่งนฤณวัยได้ ๑๖ พรรษา พระพักตร์ผ่องใสภาพรรณพิลาสเล่ห์ประดุจแวน
แก้ว

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๙)

เปรียบพระโอษฐ์ กับ ผลมะพลับทอง ดังข้อความต่อไปนี้

พระบวรโอษฐ์แห่งพระสริมหามายาวาชาบุตรี มีพรรณอันแดงดุจสีผลมะพลับทองอันสุกสด

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๙)

เปรียบพระทนต์ กับ แก้ววิเชียร ดังข้อความต่อไปนี้

แลพระทนต์ก็งามปรากฏกลระเบียบวิเชียรรัตน์ประภัสสโรภาส

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๙)

เปรียบพระรัศมี กับ น้ำทอง ดังข้อความต่อไปนี้

พระรัศมีก็โอภาสออกจากพระกายทั่วทุกมุมพระโลมา ปรากฏเหมือนดุจรดไปด้วย สุวณโณทก
ธาวาไพโรจน์จำรัส แลบริบูรณ์ด้วยอิริยาบถอันสำรวมเป็นอันดี แลรุ่งเรืองด้วยพระสิริขันธ์พรรณโสภาคย์

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๗)

เปรียบพระสุรเสียง กับ พระพรหม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

พระสุรศัพท์สำนวนมธุรสธารเสนาะ ดุจสำเนียงแห่งท้าวมหาพรหมอันเพราะพร้อมไปด้วย
องค์ ๘ ประการ มีดังนี้ กรวิโก วย เปรียบปานประดุจเสียงสฤณการเวก แลเสียงขับแห่งสฤณกินรี

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๙)

เปรียบพระกรรม กับ กุฎิ และบาตร ดังข้อความต่อไปนี้

อนึ่งพระกรรมอันเป็นที่สถิตแห่งพระมหาบุรุษเหมือนกุฎิอันใส่ไว้ซึ่งพระเจดีย์ บมิดุรที่สัตว์อื่น
จะมาบังเกิดร่วมในที่นั้นสืบไป อนึ่ง พระพุทธรูปก็ไมควรจะตั้งอยู่ในที่ อัครมเหสีอันร่วมรสสังสาร
กับบุรุษสืบไป เหตุตั้งนั้นจึงทิวคตและพระสิริมหามายาทรงกรรมพระโพธิสัตว์อยู่ถ้วนทศมาส ครุณาดู
บาตรอันรองไว้ซึ่งน้ำมันมิได้มีพระกายล่ำบาก

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๕๒)

พระองค์อาพยพที่ผู้นิพนธ์ทรงพรรณนาโดยใช้สำนวนเปรียบคือ พระพักตร์
พระโอษฐ์ พระทนต์ และพระรัศมี แบบเปรียบที่ใช้สามารถสื่อให้เห็นถึงความงดงามของพระนางได้เป็น
อย่างดี คือ น้ำทอง มะพลับทอง แก้ววิเชียร และแว่นแก้ว รวมทั้งยังสื่อถึงความสูงส่งของพระนางอีก
ด้วย นอกจากนั้นการเปรียบเทียบพระสุรเสียงของพระนางสิริมหามายากับพระพรหม ยังแสดงถึง
พระสุรเสียงอันไพเราะพร้อมไปด้วยองค์ ๘ ประการ

นอกจากนั้น ผู้นิพนธ์ได้เปรียบเทียบพระกรรมของพระนางสิริมหามายาว่า
เหมือนกุฎิที่สร้างเพื่อบรรจุพระเจดีย์ และบาตรพระซึ่งเป็นภาชนะมีลักษณะโค้งมน ใช้สำหรับใส่อาหาร
บิณฑบาตของพระภิกษุสงฆ์ที่รองไว้ด้วยน้ำมัน ทำให้พระนางสิริมหามายาเวลาที่เคลื่อนไหวไม่รู้สึก
หนัก หรืออึดอัด เมื่อบุตรในครรภ์เติบโตใหญ่ขึ้นเหมือนหญิงมีครรภ์ทั่วไป นอกจากนั้นเมื่อพระนาง
สิริมหามายาประสูติพระพุทธเจ้าได้ ๗ วัน พระนางก็สิ้นพระชนม์ และได้บังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต

จะเห็นได้ว่า ไม่ว่าพระนางสิริมหามายาจะอยู่ในสถานภาพใด ทั้งเป็นพระราช
ธิดาของพระชนาธิปราชแห่งกรุงเทวทหะ เป็นอัครมเหสีพระเจ้าสิริสุทโธทนะ และเป็นพระมารดาของ
พระพุทธเจ้ามีคุณลักษณะอันประเสริฐ พร้อมด้วยบารมี ความงาม ความมีสง่าราศีจึงเหมาะสมอย่าง
ยิ่งที่จะเป็นพุทธรูป

๑.๓ บุคลิกลักษณะทางกายภาพของมาร

ผู้นิพนธ์ใช้สำนวนเปรียบพรรณารูปกายและอาการและการเคลื่อนไหวของมาร ตาม
หัวข้อต่อไปนี้

๑.๓.๑ รูปกายของมาร

ผู้นิพนธ์ทรงบรรยายความอัปลักษณ์ของมารเพื่อให้ผู้อ่านเห็นความน่าเกลียด
น่ากลัว น่าขยะแขยงของเหล่าตัวมารที่จะมาขัดขวางการบำเพ็ญเพียรของพระโพธิสัตว์ ดังข้อความต่อไปนี้

ตัวมารโยธาแต่ละคนๆพื้นพิภพนานา ตาเหลือกเหลืองแลเขียวโง้งออกนอกปาก หน้าผากเถิกคิ้ว
 ขมวดค้อมคด หมวดปรากฏดุจลวดทองแดงแข็งกระด้าง รูปร่างดุร้ายกาจหยาบซ้ำหน้าเสยะ ผมหยิก
สยองม้วนทบดุก่อนหอยเป็นกลุ่มกลม เล็บทั้งใหญ่ทั้งคมทั้งแหลมเล่ห์หลาวยาวโง้งทุกๆ คน แต่ละคนๆ
 ล้วนมีมือสรรพศาสตราวุธหลากหลายมีกายสูงคาพยุตหนึ่งหนึ่งบ้าง ๓ คาพยุตบ้างกึ่งโยชน์บ้าง โยชน์หนึ่ง
 บ้าง ๒ โยชน์บ้าง ๓ โยชน์ก็มีบ้าง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗:๑๕๕ - ๑๕๖)

ผู้นิพนธ์บรรยายลักษณะอันอัปลักษณ์ของตัวมารว่า มารแต่ละตนนั้นมี
 ลักษณะแปลกประหลาดแตกต่างกันออกไป เช่น ตาเหลือกเหลือง เขียวยาวโง้งโผล่อกมออกปาก
 หน้าผากเถิก คิ้วขมวด หมวดแข็ง หน้าเสยะ ผมหยิก เล็บใหญ่ คม ยาว โดยผู้นิพนธ์เปรียบเทียบ
 หมวดของมารว่าแข็งกระด้างเหมือนกับลวดทองแดง แสดงถึงหมวดว่าเป็นเส้นสีแดงที่มีลักษณะแข็ง
 กระด้าง ไม่เป็นระเบียบ ดูน่ากลัว นอกจากนั้นยังเปรียบเทียบเล็บเหมือนกับหลาว แสดงถึงเล็บที่ใหญ่
 ยาว และแหลมคม พร้อมทั้งจะทำลายสิ่งที่มาเกิดขวาง จะเห็นว่าแบบเปรียบเทียบทั้งลวดทองแดงและเหล็ก
 หลาวล้วนเป็นแร่ธาตุที่มีค่าต่ำเมื่อเทียบกับแร่ธาตุชนิดอื่นๆ

นอกจากนั้น ข้อความตอนที่เปรียบเทียบกำลังของพระยามารที่ไม่อาจจะ
 เทียบเคียงกับกำลังแห่งบุญบารมีของพระพุทธเจ้าจนกองทัพของพระยามารดูราวกับเป็นเพียงข้าทาส
 ของพระพุทธองค์เท่านั้น ดังข้อความต่อไปนี้

ดูก่อนพระยามารอิราชตัวท่านมิได้รู้ซึ่งตนว่า มีกำลังน้อยดุจเป็นทาสช่วงใช้แห่งอาตมา แล
อาตมานี้ถึงซึ่งบารมีธรรมแต่ผู้เดียวเป็นอนันตยสาธารณ์ มิได้ทั่วไปแก่บุคคลผู้อื่น

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๖๔)

จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าผู้บำเพ็ญบารมีธรรมอย่างลึกซึ้ง สามารถละกิเลส
 ได้หมดทุกอย่างแล้ว ย่อมชนะมารผู้ลุ่มหลงมัวเมาอยู่ในกิเลส อิจฉาริษา หรืออีกนัยหนึ่ง มารนั้นก็คื
 กิเลสที่ยังมีอยู่ในจิตใจมนุษย์ยากที่จะขจัดออกไปได้ ดังนั้นพระยามารแม้จะมีอำนาจยิ่งใหญ่เพียงใด
 เมื่อเปรียบเทียบกับกำลังแห่งบุญบารมีของพระพุทธองค์แล้ว อำนาจนั้นดูเล็กน้อยไม่อาจจะเอาชนะ
 พระพุทธองค์ได้เลย เมื่อพระพุทธเจ้าสามารถปราบมารได้ก็คือประหารเสียซึ่งกิเลสทั้งปวง พระพุทธเจ้า
 จึงได้ตรัสรู้และหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงอันได้แก่ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย พระพุทธเจ้าจึงเป็นผู้ที่
 ยิ่งใหญ่กว่าเทพใดใด

๑.๓.๒ อาการและการเคลื่อนไหวของมาร

ผู้นิพนธ์ใช้สำนวนเปรียบเทียบในการกล่าวถึงอาการการเคลื่อนไหวอันน่ารังเกียจของมาร ผู้นิพนธ์ยังเปรียบเทียบอาการเข้าทำร้ายของพระยามารและกองทัพกับอาการกรูเข้าไปตอมอาหารของแมลงวัน ซึ่งเป็นสัตว์ที่สกปรก มีเชื้อโรคมามากมาย ดังข้อความต่อไปนี้

ส่วนพระยามารผู้ใจบาป ยกพลเสนามารก็มีอาจเข้าไปใกล้โพธิมณฑลได้ก็ยับยั้งอยู่แต่ที่อันไกล เมื่อพระยามารมาได้ทัศนาการโยธาแห่งตนยืนยออยู่ดังนั้น ก็ร้องประกาศล้าทัพขับมารโยธาทั้งหลาย ให้เข้าแวดล้อมโพธิมณฑลสถานปานประหนึ่งว่า หมูแมลงวันอันจะบินเข้าตอมก้อนเหล็กแดงอันรุ่งโรจน์ ร้อนด้วยเปลวเพลิงมีอาจสามารถเข้าไปใกล้ได้

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๑๕๗)

ผู้นิพนธ์ใช้แบบเปรียบเทียบที่เป็นสิ่งสกปรก น่ากลัว คือ แมลงวัน เพื่อแสดงให้เห็นว่ามารนั้นเป็นบุคคลที่น่ารังเกียจ น่าขยะแขยง เป็นบุคคลมีกิริยาเลวทราม เทียบได้กับผู้ที่มีกิเลสหนา ยังลุ่มหลงมัวเมาอยู่กับรัก โลภ โกรธ หลง ต้องการความเป็นใหญ่ จึงมาก่อกวนพระโพธิสัตว์ไม่ให้บำเพ็ญเพียรและตรัสรู้ได้

สังเกตได้ว่า ตัวละครทั้งสามที่ผู้นิพนธ์มักพรรณนาด้วยสำนวนเปรียบเทียบนี้ สามารถแยกออกได้เป็นสองฝ่าย คือ ตัวละครฝ่ายดี และตัวละครฝ่ายไม่ดี ตัวละครฝ่ายดี คือ พระพุทธเจ้า และพระนางสิริมหามายา ส่วนตัวละครฝ่ายไม่ดีคือ มาร โดยผู้นิพนธ์พรรณนาตัวละครฝ่ายดีสื่อความคิดให้ผู้อ่านเห็นว่าทั้งสองพระองค์เป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วยบุญบารมีอันเป็นลักษณะพิเศษ มีความดีเลิศประเสริฐ มีทั้งเปรียบกับสิ่งที่เหนือจริง และเปรียบกับสิ่งที่สามารถเกิดขึ้นได้จริง ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพตามไปด้วย

ส่วนตัวละครฝ่ายไม่ดี ผู้นิพนธ์พรรณนาให้เห็นถึงความน่าเกลียด น่ากลัว น่าขยะแขยง เพื่อให้เกิดความรังเกียจ ขังขิงและกำลังรุนแรงของความชั่วที่มนุษย์จะต้องต่อสู้เอาชนะให้ได้ การมีตัวละครมารขึ้นมาเป็นภาพเทียบให้พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นฝ่ายดีมีความพิเศษเหนือมนุษย์ มีลักษณะที่หาที่เปรียบได้อีกแล้ว

๒. การใช้สำนวนเปรียบเทียบแสดงอารมณ์ ความรู้สึก

อารมณ์ความรู้สึกเป็นสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น อารมณ์รัก อารมณ์โกรธ ความรู้สึกยินดี ดีใจ เป็นต้น ผู้อ่านที่จินตนาการตามอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครในเรื่องจะเข้าใจความเปรียบเทียบนั้นได้

ชัดเจนขึ้น ดังจะเห็นได้ว่า ผู้นิพนธ์มักจะนำอารมณ์ความรู้สึกที่ต้องการสื่อ นั้นมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่ เป็นรูปธรรม เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกนั้นๆ ได้ดียิ่งขึ้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เปรียบความรู้สึกยินดี มีความสุขของนางปชาบดีโคตมีเมื่อได้ฟังธรรม เหมือนกับ การได้อาบน้ำ สระผม และทาด้วยเครื่องหอมนานา ดังข้อความต่อไปนี้

พระมหาปชาบดีก็รับพุทโธวาทมี พระทัยประสาธเลื่อมใสโสมนัส ตรัสแก่พระอานนท์ว่า ข้าแต่ พระผู้เป็นเจ้ามีความยินดี ดุจบุรุษอันได้อาบน้ำชำระเกล้าแล้วได้ซึ่งคันธบุปผชาติ คือดอกอุบลแลดอกมะลิก็ดี

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๗๓)

การอาบน้ำ สระผม ก่อให้เกิดความรู้สึกเบาสบายตัวที่ได้ล้างสิ่งสกปรกออกจากร่างกาย ไม่ว่าจะเป็นเหงื่อไคล หรือฝุ่นละอองที่หมักหมมอยู่ตามร่างกาย ผู้นิพนธ์ใช้ความรู้สึกสบายตัว สดชื่น เปรียบเทียบกับนางปชาบดีที่ได้ฟังธรรมชำระล้างจิตใจให้สะอาด จนสามารถตัดกิเลสออกจากจิตใจ และเกิดความรู้สึกยินดีต่อผลจากการฟังธรรมนั้นอย่างยิ่ง ผู้นิพนธ์ใช้ความสะอาดทางร่างกาย เป็นสื่อ เปรียบเทียบกับความรู้สึกยินดีและมีจิตใจสะอาด

เปรียบความรู้สึกเสียพระทัยของพระนางยโสธราพิมพาที่ได้ยินเรื่องราวที่เสียดแทงพระทัย เหมือนกับ มีผู้นำเอาเหล็กหลาวมาแทงพระกรรณ ดังข้อความว่า

พระสรีรกายนั้นเหี่ยวแห้ง... บัดนี้ทำลายพระชนมชีพล้มลงอยู่ในที่สุดแห่งที่จงกรม เมื่อข้า พระองค์ได้สดับดูมีผู้นำเอาหลาวเหล็กมาแทงในช่องโศกทั้งสอง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๑๐)

ผู้นิพนธ์ได้เลือกนำกริยาถูกเหล็กหลาวแทงหามาเป็นแบบเปรียบเพื่อให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึก เจ็บปวดเสียดแทงพระทัยที่ได้ยินเรื่องราวที่ไม่พึงปรารถนา เป็นเนื้อความตอนที่พระนางยโสธราพิมพา ได้สดับว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาบิณฑบาต มีพระกายซูบผอมลงมาก ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบความรู้สึก เจ็บปวดทางกายกับความทุกข์ความปวดร้าวทางจิตใจ ทำให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกของพระนางยโสธราพิมพาได้ลึกซึ้งขึ้น

เปรียบความรักที่แม่มีต่อลูกอันเป็นบุคคลสำคัญ เหมือนกับแก้วตาดวงใจ ดังข้อความว่า

แม่รักเจ้าเสมือนนัยเนตรแลดวงหทัย

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๓๓๐)

ผู้นิพนธ์นำแก้วตา และดวงใจอันเป็นอวัยวะสำคัญ มาเปรียบเทียบกับลูกอันเป็นบุคคลสำคัญในชีวิตแม่เพื่อให้เห็นความรัก ความผูกพันของแม่ที่มีต่อลูกที่ไม่สามารถตัดขาดจากกันได้เลย

เปรียบความรู้สึกละอายใจของพระโพธิสัตว์ที่ต้องเสวยอาหารคาวหวานที่ใส่รวม ๆ กัน มา เหมือนกับลำไส้จะกลับออกทางพระโอษฐ์ ดังข้อความว่า

ทรงพิจารณาภตตอาหารในบาตรด้วยปฏิภาณปัญญา ในขณะนั้นก็บังเกิดปฏิภาณยั้งนั้น ปาน
ประหนึ่งว่าลำไส้ใหญ่จะกลับออกทางพระโอษฐ์เหตุพระองค์เคยเสวยประณีตโภชนาหาร... มิได้เคยทรง
โภชนาหารซึ่งมีสกาหารดังนั้น จึงบังเกิดปฏิภาณเป็นอันมาก

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗: ๑๒๗)

ผู้นิพนธ์ใช้อาการลำไส้จะกลับออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าเพื่อสื่อถึงพระพุทธเจ้าว่าทรงรู้สึกพะอืดพะอมอยากอาเจียนเพียงใด ทำให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกของพระพุทธเจ้าขณะนั้นได้ชัดเจนขึ้น

เปรียบความรู้สึกสูญเสียบุคคลผู้ทรงคุณอันยิ่งใหญ่ กับ ไฟที่มีกำลังขนาดส่องแสงให้แก่โลกทั้งโลกสว่าง ได้กำลังจะดับลง ดังข้อความว่า

พระสุตจักกปรินิพพานในกาลอันพลัน อันว่าประทีปแก้วส่องโลก จะพลันดับสูญอันตรธาน

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๔๘๘)

ผู้นิพนธ์ใช้ความมืดจากไฟที่จะดับลงสื่อถึงความรู้สึกเศร้าอันเนื่องมาจากการสูญเสียอย่างใหญ่หลวงเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน เพราะความมืด เป็นสิ่งที่สื่อถึงบรรยากาศที่เศร้าหมอง

เปรียบอารมณ์โกรธของพระยามาร กับ ไฟ ดังข้อความว่า

ส่วนพระยามาริราช เมื่อได้ทัศนการพระมหาบุรุษทรงสถิตโดยปกติอาการ มิได้หวั่นไหวแต่ภัยพิลึก เห็นปานดังนั้น ก็ยังมีความพิโรธเป็นกำลัง พระเนตรแดงดังอัคนีภาพ จึงร้องประกาศแก่หมู่มารโยธาหาญด้วยผลธคำส่ำร่าร้ายว่า ท่านทั้งหลายจงเริ่มเข้าไปต่วนๆ ชวนกันกลุ่มรุมพันแทง ทบตีเช่นฆ่าพระสิทธิ์ตณะราชกุมารกาลบัดนี้

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗:๑๘๖)

ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบความโกรธจัดจนตาแดงเหมือนกับไฟที่มีอำนาจสูง มีประสิทธิภาพ
เผยผลาญทำลายทุกอย่าง

จะเห็นว่า ผู้นิพนธ์ใช้แบบเปรียบเทียบเป็นรูปธรรมที่สามารถสื่อถึงความรู้สึกและอารมณ์ได้อย่างลึกซึ้ง แบบเปรียบเทียบที่ผู้นิพนธ์นำมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบที่รู้จักกันดี ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพ เกิดอารมณ์สะเทือนใจมากขึ้นเมื่อมีการใช้สำนวนเปรียบเทียบแสดงอารมณ์ความรู้สึก

๓. การใช้สำนวนเปรียบเทียบแสดงฉาก และบรรยากาศ

การใช้สำนวนเปรียบเทียบแสดงฉาก เช่น ธรรมชาติ เมือง ปราสาทราชวัง เพื่อให้ผู้อ่านจินตนาการเห็นภาพของฉากนั้นได้ชัดเจนขึ้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เปรียบกรุงกบิลพัสดุ์กับเทวนคร ดังข้อความต่อไปนี้

อยู่มา ณ วันหนึ่งถึงวันวัปปมงคลการแรกนาขวัญ สมเด็จพระมณัฏฐริย์ให้ตกแต่งประดับพระนคร
กบิลพัสดุ์ทั่วทั้งปวงเหมือนดุจเทวนคร

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๘๕)

เปรียบกรุงกบิลพัสดุ์ กับ เมืองเทวดา และเมืองในอุตรกุรุทวีป ดังข้อความต่อไปนี้

อันว่าราชธานีอันมีนามบัญญัติคือกบิลพัสดุ์มหานครลงกรณด้วยอเนกนานาปริโภคภิรมณ์
สำราญปานประดุจเทพธานี มิฉะนั้นเปรียบประดุจบุรีในอุตรกุรุทวีป วิจิตรด้วยเชิงเนินและปราการชุ้ม
ทวารป้อมค่าย

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๒๙๖)

เปรียบพระราชอุทยานในกรุงกบิลพัสดุ์ กับ สวนทิพย์จิตรลดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ดังข้อความต่อไปนี้

แลสมเด็จพระมหาสัตว์เจ้าศรีเสด็จเที่ยวประพาสทั่วอุทยานบริเวณอันเป็นที่รมณียสถาน ปานประหนึ่ง
ว่าทิพย์จิตรลดาในชั้นดาวดึงส์เทวพิภพเดียวราวด้วยดุจรุกขชาติทั้งหลายต่างๆ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๙๙)

เปรียบเส้นทางไปกรุงกบิลพัสดุ์ กับ สวนทิพยนันทวันอุทยานบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ดังข้อความต่อไปนี้

อนึ่งรุกขชาติทั้งหลายวิจิตรไปด้วยยอดอันแดงออกใหม่มีพรรณอันแดงประดับไปด้วยใบระบัด
อ่อนทุกกิ่งก้าน ปานประหนึ่งว่ารัตนมณฑปอันปกป้อง ณ เบื้องบนสถลมารค ทั้งสองข้างอรัญญิกก็มีพฤกษ
ชาติทั้งหลายหลาก ล้วนทรงกุสุมชาติอันเบ่งบานหอมระรื่นรสสุคนธ์อาศรวเจริญใจ บ้างก็ทรงผลดิบห่มสุก
ไสวเนกประการ ล้วนผลาหารอันก่อปรด้วยโอชารสควรบริโภคบรรเทาเสียซึ่งความอยากรำงับกระวน
กระวาย... ทั้งสถลแกวทางก็ราบรื่นดุจสร้างสร้างประดิษฐ์ตกแต่งเสมอเป็นอันดีในบริเวณวนาลัยก็แสนสุข
สนุกสำราญ ดุจทิพยนันทวันอุทยานบนสวรรค์อันวิจิตรนานาทุมาชาติล้วนทรงกุสุมภัสราวนธสัอาด
ควรจะมีกรรม

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๒๙๓ - ๒๙๔)

จากตัวอย่างข้างต้นนี้ เป็นการเปรียบเทียบกรุงกบิลพัสดุ์กับ สถานที่บนสวรรค์ทั้งสิ้น คือ ผู้นิพนธ์ใช้แบบเปรียบเทียบว่า เทวนคร , เทพธานี , อุดรฤททวีป และ สวนจิตรลดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ทั้งนี้ เพราะตามความเชื่อของคนเชื่อว่าสวรรค์เป็นดินแดนที่สวยงาม เป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ ผู้ที่อยู่บน สวรรค์จะเปี่ยมล้นไปด้วยความสุข จากการใช้แบบเปรียบเทียบเป็นสถานที่บนสวรรค์นี้ช่วยให้รายละเอียดใน สถานที่ที่ผู้นิพนธ์ต้องการสื่อได้ละเอียดขึ้น ทำให้ผู้อ่านสร้างภาพของฉากหรือสถานที่ที่ผู้นิพนธ์ต้องการ สื่อได้ชัดเจนมากขึ้น รวมทั้งรู้สึกถึงบรรยากาศในสถานที่นั้นได้ดียิ่งขึ้นอีกด้วย นอกจากนั้นการ พรรณนาธรรมชาติในเนื้อหาตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จผ่านเพื่อไปแสดงธรรม และเยี่ยมพระญาติ ณ กรุง กบิลพัสดุ์ หนทางที่พระพุทธเจ้าเสด็จผ่านไปนั้นก็ล้วนแต่เป็นสถานที่ที่งดงามและร่มรื่น รวากับสวน ทิพยนันทวันอุทยานบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

การใช้สำนวนเปรียบเทียบแสดงฉากธรรมชาติ เมือง ปราสาทราชวัง ทำให้ผู้อ่านจินตนาการถึง สถานที่ที่ผู้นิพนธ์ต้องการสื่อได้ชัดเจนขึ้น การใช้แบบเปรียบเทียบของผู้นิพนธ์ก็เป็นสถานที่ที่ผู้อ่านสามารถ จินตนาการตามได้

นอกจากนั้นผู้นิพนธ์ยังได้แทรกสำนวนเปรียบเทียบเข้าไปในเนื้อเรื่องเพื่อแสดงบรรยากาศ ดังที่ สายทิพย์ นุกูลกิจ ได้ให้ความหมายของ “บรรยากาศ” ไว้ว่าหมายถึงท่าทีหรือทัศนคติของผู้อ่านที่มีต่อ สิ่งใดสิ่งหนึ่งตามแต่ผู้แต่งจะชักพาไป เช่น เศร้าหมอง ครั่นเครง กราดเกรี้ยว ขมขื่น เยาะหยัน หรือ ขบขัน เป็นต้น (สายทิพย์ นุกูลกิจ. ๒๕๓๙ : ๑๑๒) ตัวอย่างข้อความที่ผู้นิพนธ์แทรกสำนวนเปรียบเทียบไว้ใน การบรรยายบรรยากาศมีดังต่อไปนี้

ข้อความตอนที่พระพุทธเจ้าประสูติ ดังข้อความต่อไปนี้

สมเด็จพระมหาสัตว์ทอพระเนตรไปฝ่ายปาจิณทิศ เห็นเทพดาในพันจักรวาทเป็นอันมาก มาสโมสรสนนิบาตในลานอันเดียว แลเทพามนุษย์ทั้งปวงกระทำการสักการบูชาด้วยบุปผชาติต่างๆ ตั้ง บนเศียรเกล้าแล้วกล่าวว่า ข้าแต่พระมหาบุรุษ บุคคลในโลกนี้ที่จะเสมอด้วยพระองค์มิได้มี จะมีผู้ ประเสริฐกว่าพระองค์แต่ที่ใดเล่า และเทพตามนุษย์ในทิศทั้ง ๓ ก็กระทำการบูชาแลกล่าววจาอุจ นั้นแลพระโพธิสัตว์ทอพระเนตรไปทั้ง ๑๐ ทิศ มิได้เห็นผู้ใดผู้หนึ่งที่จะเสมอด้วยพระองค์ จึงบ้าย พระพักตร์ไปข้างทิศอุดรแล้วย่างพระบาทไป ๗ ก้าว บนพื้นแผ่นทอง อันทำวจุโลกบาลถือรองรับ แล้ว หยุดยืนบนทิพยปทุมชาติมีกลีบได้ ๑๐๐ กลีบ จึงเปล่งพระสุรเสียงอันไพเราะดุจเสียงมหาพรหม กอปร ด้วยองค์ ๘ ประการ ดำรัสอาภิสวาทด้วยพระคาถา... อธิบายความว่า อาตมานี้ประเสริฐยิ่งในญะในลก หา ผู้ประเสริฐเสมอมิได้ แลชาตินี้เป็นชาติสุดท้ายของอาตมา ... เสด็จยืนอยู่มีพระอาการองอาจดุจพระ ยาสีหราชอันอยู่บนยอดบรรพตขณะนั้น ทั้งหมื่นโลกธาตุก็หวาดไหวเกิดโสมาสสว่างไปทั่วโลกทั้งปวง บรรดาแก้วประดับวิมานแห่งภุมเทวดาแลอาการเทพดาทั้งหลายก็เปล่งแสงโสมาสรุ่งเรืองยิ่งนัก ทั่วทุกๆ ทิพยวิมาน อันว่าพิณ แลณัรสรพพิณดนตรีต่างๆ มิได้มีผู้ใดกระทบกระทั่งกับันลือศัพท์สำเนียง

ออกเอง รัชมีพระจันทร์ก็โกลาสว่างยิ่งนัก รัชมีพระอาทิตย์ก็อ่อนมิได้ร้อนเย็นสบาย มหาเมฆก็ตั้งขึ้น ในทิศทั้ง ๔ ยังวิไลทงให้ตกลงในที่โดยรอบ ทิศานุทิศทั้งหลายก็โกลาสว่างยิ่งนัก แลสรรพพณิมีต ปาฏิหาริย์มหัศจรรย์ต่างๆ ก็ปรากฏมีจุลกาลเมื่อลงสู่ปฏิสนธิในมาตุครรภ์นั้น

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๕๖-๕๗)

ตอนที่พระพุทธเจ้าประสูตินี้ได้เกิดสิ่งมหัศจรรย์ขึ้นหลายอย่าง สิ่งมหัศจรรย์ที่เกิดขึ้นในวัน ประสูติของพระพุทธเจ้านั้น ทำให้เห็นภาพของความพิเศษ ความมีบุญญาบารมีของพระพุทธเจ้าโดยใช้เหตุการณ์ที่เวทดาในจักรวาลมาสังการะบูชาเมื่อพระพุทธเจ้าประสูติ รวมทั้งแทรกสำนวนเปรียบ เพื่อแสดงถึงพระอิริยาบถอันองอาจดุจราชสีห์ พร้อมทั้งพระสุรเสียงที่ไพเราะดังเสียงพระพรหม การแทรกสำนวนเปรียบเข้าไปนี้ทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่าการประสูติการของเจ้าชายสิทธัตถะนั้นมีความยิ่งใหญ่เหนือมนุษย์ธรรมดาทั่วไป เหนือกว่าเทพใดใด แม้เวทดาจะต้องมาสังการะบูชา

นอกจากนั้นข้อความตอนที่เจ้าชายสิทธัตถะอภิเษกกับพระนางยโสธราพิมพา และประทับอยู่ ณ มหาปราสาท ๓ องค์ที่พระเจ้าสิริสุทโธทนะรับสั่งให้สร้างขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกสบายของเจ้าชายสิทธัตถะและพระนางยโสธราพิมพาให้สามารถประทับได้อย่างสบายไม่ว่าจะฤดูกาลใด มหาปราสาท ๓ องค์ ประกอบไปด้วย รมยปราสาท เป็นปราสาทสำหรับฤดูหนาว มี ๙ ชั้น, สุรมปราสาท เป็นปราสาทสำหรับฤดูร้อน มี ๕ ชั้น และสุขปราสาท เป็นปราสาทสำหรับฤดูฝน มี ๗ ชั้น พร้อมทั้งมีนางกำนัลมากมายคอยรับใช้ ผู้นิพนธ์ได้บรรยายความยิ่งใหญ่และความสุขสบายของทั้งสองพระองค์ที่ได้ครองราชสมบัติโดยเปรียบเทียบกับเทพผู้ยิ่งใหญ่บนสรวงสวรรค์ คือพระอินทร์ เทพสูงสุดบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ผู้นิพนธ์ได้แทรกสำนวนเปรียบในการบรรยายฉากพระราชพิธีอภิเษกสมรส ดังข้อความต่อไปนี้

สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ที่ปรึกษาอัครราชาภิเษกพระมหาบุรุษ ให้เสวยราชสมบัติตั้งพระพิมพาเทวีเป็นองค์พระ อัครมเหสี และมหาสัตรีแวดล้อมด้วยอนนชัตติยอาสนารีนับบริวารปานประหนึ่งว่าสมเด็จพระชินทรเทวราช อันมีนางเทพอัปสรกัญญาเป็นบริวาร กาลเมื่อหมั้นตฤกก็แวดล้อมด้วยชัตติยคณานาง อันประโคมขาน เบญจาลังคคีตเวณจากบุรุษ เสด็จขึ้นสถิตเบื้องบนปราสาทมีพื้นได้ ๙ ชั้น นางพนักงานทั้งหลายก็ถวายซึ่ง ปลีตโภชนาหารแลสุขุมวัตถุถาวรต่างๆ อันสมควรแก่ฤดูหนาว แลเสด็จในปราสาทนั้น ๔ เดือนสิ้นเห มันตฤกแล้วลงเข้าสู่ฤกิมหันต์ ก็เสด็จไปสู่ปราสาทอันมีพื้นได้ ๕ ชั้น นางชัตติยกำนัลทั้งหลายก็ถวาย นานครสโภชนาแลพัสดวรารณ์อันสมควรแก่ฤดูร้อน ในที่ใกล้สัทบัญชรนั้น ชาวพนักงานทั้งหลายก็ตั้งไว้ซึ่ง อ่างทองใหญ่ๆ เต็มไปด้วยสุคันธโรทกลอยไว้ซึ่งเบญจปทุมชาติแลตั้งไว้ซึ่งหม้อเงินหม้อทองหม้อแก้วต่างๆ ล้วนเต็มไปด้วยน้ำหอมแลวางไว้ซึ่งอ่างทองใหญ่ๆ เต็มไปด้วยน้ำเปือกของหอมปลูกปทุมชาติมีพรรณ ๕ ประการ หมู่มวลฝูงงูทั้งหลายต่างๆ บินเข้ามาคลึงเคล้าเอาชาติเกสรเรณูหอมตลบไปในปราสาทบริเวณ

ทั้งสิ้น ... แลเสวยในปราสาทนั้นจนสิ้นฤดูคิมหันต์ถ้วน ๔ เดือน ครั้นเคลื่อนเข้าสู่ วสันตฤดูก็เสด็จมาอยู่
ปราสาทอันมีพื้นได้ ๗ ชั้น พระสนมนิกรกำนัลทั้งหลายก็ถวายวโรกษนภัดจัดแจงเจียรคนควรแก่ฤดูทั้งสอง
ดุจพรรณนามาแล้วแลสมเด็จบรมโพธิสัตว์เสวยสุขสมบัติในปราสาททั้ง ๓ ปานประหนึ่งสมเด็จพระปาดิ
เทวราชอันเสวยทิพสมบัติในโพชนตรัตนทิพยพิมารสวรรค์ ในชั้นดาวดึงส์เทวโลก

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๙๔-๙๕)

จากข้อความข้างต้น ผู้นิพนธ์เปรียบเทียบเจ้าชายสิทธัตถะและพระนางยโสธราพิมพาเพื่อ
แสดงความยิ่งใหญ่ ความสง่างาม ความมีอำนาจเหนือผู้ใดทั้งปวง โดยเปรียบเทียบกับเทพ คือ
พระอินทร์ ซึ่งพระอินทร์นั้นเป็นเทพสูงสุดปกครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พรั่งพร้อมด้วยทิพยสมบัติ
มากมาย เช่นมีวิมานไพชยนต์แวดล้อมด้วยอุทยานและสระโบกขรณี ทั้ง ๔ ทิศ มีช้างเอราวัณเป็น
พาหนะ เป็นต้น จากการเปรียบเทียบเจ้าชายสิทธัตถะและพระนางยโสธราพิมพายังทำให้ผู้อ่าน
จินตนาการถึงภาพปราสาทอันใหญ่โตมโหฬารทั้งสามหลังที่สร้างขึ้นเพื่อให้สมพระเกียรติกับทั้งสอง
พระองค์

นอกจากนั้นข้อความตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ผู้นิพนธ์บรรยายให้เห็น
ธรรมชาติแวดล้อมที่โศกเศร้าเมื่อต้องสูญเสียบุคคลที่ยิ่งใหญ่ ตรัสรู้พระโพธิญาณอันทำให้หลุดพ้นจาก
ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ผู้ทรงคุณอันยิ่งใหญ่แก่ชาวโลก แม้ว่าการนิพพานจะเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดใน
พุทธศาสนา เป็นการดับกิเลสและความทุกข์ทั้งปวงได้อย่างหมดสิ้นก็ตาม ดังข้อความต่อไปนี้

พระบรมโลกนาถก็เอนองค์ลงบรรทมเหนือปาดมบัลลังก์อาสน์ สำเร็จซึ่งสี่ทศวรรษโดยทักษิณ
ปรศว์เบื้องขวา พระบาทฝ่ายซ้ายซ้อนทักษิณบาท ทรงไสยาสน์ด้วยอนุฐานสัญญามนสิการประกอบด้วย
พระสติสัมปชัญญะกำหนดว่า ตถาคตมิได้ฉุการอีกสืบไป ในสมัยนั้นอันว่าสาละบุพชาติทั้งหลาย ก็
ขยายแถมกลับเกสรเบ่งบานตั้งแต่ลำต้นตรากถึงยอดแลตลอดกาลวันวิคติบุปผาเป็นอกาลผกาปรากฏ
กุสุมเสาวคนธรรสก็ปวันตนากาลหล่นลงเรียรายทั่วพระพุทธศรีกายาบูชาพระสัพพัญญู หม่อมมั่งภูบินมาเชย
ชาบอาบรสเกสรมาลาบันลือศัพท์สำนวน ปานประหนึ่งว่าสำเนียงยมกสาฬหฤทษาปริเทวนาการ แล
บุปผาชาติแห่งนางรังหล่นลงเป็นนิรันดร์ ก็เปรียบปานประดุจสุชลหล่นไหลพิลาปไล่ก็สัมผัสกับพระฉัพพิ
พรรณรังสีโสภณโอภาส เพียงจะครอบงำเสียซึ่งพรรณประภาแห่งภาณุมาศให้เสื่อมแสงเศร้ามีครุณาปาน
ฉะนั้น ฝ่ายพระสุริยาก็ส่ายนัยแสงอสดงคต เหมือนจุบมีอาจกลั่นด้วยความโศกอันจะวิปโยคพลัด
พรากจากพระบรมโลกนาถ ฝ่ายพระวัชรนิกรก็ลินลาเคลื่อนลอยขึ้นมาเบื้องบุรพทิศาด ดุจดับเสียซึ่งดวง
หฤทัยแห่งเทพยตามนุษย์นิกรชนอันอาดูรด้วยความโศก ซึ่งจะวิปโยคจากพระภควันตมณี ให้ระงับด้วย
หยาดรัศมีอันเย็นยิ่งอย่างอมฤตธารา...แลกาลเมื่อพระสัพพัญญูเข้าสู่สมาบัติมานทั้งปวง โดยวาระเป็นอัน
มากเมื่อออกจากจตุตถฌานในวาระเป็นสุดท้าย ก็ดับขันธเข้าสู่พระปรินิพพานในสมัยกาลระหว่างนั้น ใน

วันวิสาขบูชาผู้มีราตรี ปัจจุบันนี้ได้อุณราชนักขัตฤกษ์ ขณะนั้นอันว่าปฐพีก็มปนาการก็บังเกิดปรากฏพิลึก
 พึงกลัวทั่วโลกธาตุทั้งปวง อีกทั้งห้วงมหรรณพ ก็กำเริบตีฟองคองคลื่นครืนครัน นฤนาถสนั่นในมหาสมุทร
 ทั้งหมดมีจลาจลดิ้นรนผุดดำกระทำให้ศัพท์สำนวนนฤโฆษ ครอบงำดุจเสียงปรีทกถาแซ่ซ้องโสภาดู ทั้ง
ขุนเขาพระสิเนรุราช บรรพตก็น้อมยอดโอนอ่อนมีอาการปานประหนึ่งว่ายอดหวายอันอัคคีณ อเนก
 มหัตศรรยก็บันดลทั่วเมทนีดลสกลนภากาศ ปางเมื่อพระบรมโลกนาถเข้าสู่พระปริณิพพาน

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๔๖๒)

จากข้อความนี้จะเห็นว่าผู้นิพนธ์บรรยายถึงสภาพแวดล้อมและธรรมชาติที่เศร้าสลดเป็นอย่าง
 ยิ่ง แต่ในความเศร้าเสียใจนั้น ผู้อ่านก็ยังรู้สึกถึงความยิ่งใหญ่ ความพิเศษเหนือบุคคลทั้งปวง ที่ไม่มี
 ผู้ใดมาเทียบเท่าได้ ในข้อความมีการแทรกสำนวนเปรียบในการบรรยายบรรยากาศอันโศกเศร้านี้ด้วย
 คำบรรยายว่าแม้กระทั่งต้นรังซึ่งเป็นเพียงต้นไม้ยังโศกเศร้า กลีบดอกร่วงโปรยปรายลงมาบนพระวรกาย
 ของพระพุทธองค์ราวกับจะน้อมบูชาพระคุณ เสียงผึ้งที่บินมาตอมดอกรงก็คล้ายกับเสียงร้องไห้ ดอกรง
 ที่หล่นลงมาเรื่อย ๆ นั้นราวกับหยาดน้ำตาที่ไหลมาไม่ขาดสาย พระอาทิตย์ พระจันทร์ที่เคยส่องแสง
 สว่างไสว มาบัดนี้ก็อับแสงเศร้าลง ราวกับอาลัยในการเสด็จดับขันธปริณิพพานแห่งพระพุทธเจ้า ไม่ว่า
 จะเป็นพื้นดิน พื้นน้ำต่างก็มีเหตุอัศจรรย์ประดุจเสียงร่ำไห้ ทำให้ผู้อ่านจินตนาการภาพที่พระพุทธองค์
 เสด็จดับขันธปริณิพพานได้อย่างชัดเจน

จะเห็นได้ว่าผู้นิพนธ์ได้แสดงฉากและบรรยากาศโดยสอดแทรกสำนวนเปรียบลงไปด้วย ทั้งนี้
 เพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพที่ลึกซึ้งขึ้นกว่าเดิม เพราะสำนวนเปรียบช่วยให้ผู้อ่านนำประสบการณ์ของตน
 มาใช้เปรียบเทียบกับความรู้สึกตามที่ผู้แต่งต้องการสื่อได้เป็นอย่างดี

๔. การใช้สำนวนเปรียบแสดงคติธรรม

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์เรื่องพระปฐมสมโพธิกถานี้
 ภายนอกจะให้ความรู้เกี่ยวกับพุทธประวัติ แล้วยังแสดงคติธรรม และหลักธรรมคำสอนต่างๆ ใน
 พระพุทธศาสนาอีกด้วย จากการศึกษาสำนวนเปรียบของวรรณคดีเรื่องนี้ก็พบว่าผู้นิพนธ์ใช้สำนวน
 เปรียบในการแสดงคติธรรมต่างๆ เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา และ
 สามารถนำเอาคำสั่งสอน หรือคติธรรมนั้นมาใช้ปฏิบัติในการดำเนินชีวิตประจำวันเพื่อให้ตนเองพ้น
 จากความทุกข์ และหลุดพ้นจากสังสารวัฏได้อีกด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

คติธรรมเรื่องการเจริญอานาปานสติเพื่อระงับทุกข์เวทนา ดังข้อความต่อไปนี้

ทรงอาพาธหนักครั้งหนึ่ง ทรงเยียวยาพระโรคของพระองค์ด้วยโอสถคือ สมาบัติให้ระงับ ...เปรียบ
ดังบุคคลอันเดินทางมาแต่ไกล เหน็ดเหนื่อยอดโรยหอบหิว และได้บริโภคบรรพสุทธาโภชนอันเป็นทิพย์ จึงได้
บรรเทาความลำบากเสียได้

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๔๑๙)

สมาบัติ หมายถึง ภาวะสงบของจิตใจ ซึ่งวิธีการสร้างภาวะสงบทางจิตไว้นี้หนึ่งคือการ
กำหนดลมหายใจเข้าออก หรืออานาปานสติ พระมหาวิระ ถาวโร กล่าวถึงอานาปานสติไว้ดังต่อไปนี้

อานาปานสติกรรมฐานหรือการกำหนดลมหายใจเข้าออกนี้เป็นกรรมฐานที่ลดความฟุ้งซ่านของ
จิต อีกอย่างหนึ่งเรียกว่าเป็นกรรมฐานที่ระงับกายสังขาร เวลาที่เราป่วยไข้ไม่สบายอาการมันมาก มีอาการ
เครียดจัดให้ใช้อานาปานสติกรรมฐานเข้าระงับจับลมหายใจเข้าออกจนอารมณ์จิตเป็นผาน หรืออุปจาร
สมาธิ อาการหรือว่าทุกข์เวทนาจะบรรเทาลง ความจริงอาการมันไม่ได้ลดลง แต่ว่าจิตเราไม่ยอมรับ
ความรู้สึกจากอาการทางกายก็ทำให้สบายใจได้ แล้วประการที่สอง สำหรับอานาปานสตินี้เป็นกรรมฐาน
ระงับโมหะจิตและวิตกจิต รวมความว่าตัดความโง่ของจิต โมหะก็คือความโง่ ทำให้จิตฉลาดขึ้น

(พระมหาวิระ ถาวโร . ๒๕๒๒ : ๕๓)

สำนวนเปรียบนี้ให้คติธรรมเรื่องการใช้อานาปานสติเพื่อระงับทุกข์เวทนา คือการมีสติ มีจิตใจ
ที่สงบ สามารถระงับความทุกข์ได้ทั้งความทุกข์ทางกายและความทุกข์ทางใจ เนื่องจากจิตไปจดจ่ออยู่
กับการกำหนดลมหายใจเข้าออก จึงไม่นึกกังวลอยู่กับความทุกข์นั้น ๆ

คติธรรมเรื่องการไม่ยึดมั่นถือมั่นในทรัพย์สมบัติ ดังข้อความต่อไปนี้

สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงพระมหากรุณาแก่สัตว์โลกปรารถนาจะรื้อสัตว์ให้พ้นจากห้วง
มหรรณพสงสาร และละเสียซึ่งจักรพรรดิราชสมบัติอันจะมาถึงใน ๗ วัน มิได้ทรงอาลัยดุจก่อนเชพะอัน
ข้องอยู่ในปลายพระขีรวา

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๕)

สำนวนเปรียบนี้สอนคติธรรมเรื่องความไม่อาลัยไยดี ไม่ยึดมั่นถือมั่นในทรัพย์สมบัติ ดังหลักธรรมเรื่องไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง หมายถึงความไม่เที่ยง ทุกขัง หมายถึงความเป็นทุกข์ และ อนัตตา หมายถึง ความมิใช่ตัวตน (พระธรรมปิฎก . ๒๕๔๓ : ๘๖) ทรัพย์สมบัติก็ไม่มีตัวตน เป็นเพียงสิ่งที่สมมติขึ้นมาเท่านั้น ดังนั้นการยึดติดทรัพย์สินอาจก่อให้เกิดทุกข์ จริงอยู่ที่ทรัพย์สินเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งในการดำรงชีวิต แต่การยึดติดมากเกินไปก่อให้เกิดทุกข์แก่ผู้ครอบครองได้

คติธรรมเรื่องปัญญาสามารถจดมานะในจิตใจได้ ดังข้อความต่อไปนี้

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าอันยิ่งด้วยคุณคือพระมหากษัตริย์ เมื่อพระองค์จะทรงประหารเสียซึ่งภูเขอันใหญ่ กล่าวคือมานะแห่งปัญจวัคคีย์ ด้วยพระขรรค์แก้ว วชิราวุธ กล่าวคือ ปัญญาในคราวนั้น

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๕)

“ปัญญา” หมายถึง ความรู้ทั่ว , ปริชาหยั่งรู้เหตุผล , ความรู้เข้าใจชัดเจน , ความรู้ความเข้าใจ หยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ , ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามเป็นจริง (พระธรรมปิฎก . ๒๕๔๓ : ๑๖๔) ส่วน “มานะ” คือความถือตัว ความสำคัญตัวว่าเป็นนั่นเป็นนี่ (พระธรรมปิฎก . ๒๕๔๓ : ๒๓๑) สำนวนเปรียบนี้ให้คติธรรมว่า ความมานะถือตนเป็นอุปสรรคในการเรียนรู้ ผู้มีปัญญารอบรู้ย่อมสามารถคิดหาวิธีการขจัดความมานะถือตนนั้นได้

คติธรรมเรื่องสังขารเป็นของไม่เที่ยง ดังข้อความต่อไปนี้

ดูกรบรมบพิตร อันว่าชีวิตแห่งมนุษย์ทั้งหลายนั้นน้อยนักดำรงอยู่โดยพลันมิได้ยั่งยืนอยู่ ครุณาดูจสายฟ้าแลบอันปรากฏมิได้นาน อันว่าวัยวัฒนาการย่อมมีชราเป็นที่สุด สภาวะหาโรคมิได้ มีพยาธิประทุษฐูปัทมาเป็นปรีโยสาน อันว่าชีวิตสังขารก็มีมรณะเป็นธรรมดา สมบัติทั้งปวงก็ล่วงละวิบัติยายี

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ๒๕๓๗ : ๓๙๐)

สังขาร หมายถึง สิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง , สิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัย เป็นรูปธรรม นามธรรมก็ตาม ได้แก่ขันธ์ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (พระธรรมปิฎก . ๒๕๔๓ : ๓๐๙) สำนวนเปรียบนี้ให้คติธรรมว่า ชีวิตมนุษย์นั้นสั้นนัก จากช่วงการเกิด แก่ เจ็บ และตาย เป็นเวลาอันน้อยนิด

เท่ากับแสงฟ้าแลบ ดังนั้นช่วงเวลาของการดำรงชีวิตควรทำความดี ละเว้นความชั่ว และทำจิตใจให้บริสุทธิ์ รวมทั้งใช้ช่วงเวลาที่มิให้เกิดประโยชน์มากที่สุดทั้งต่อตนเองและคนรอบข้าง

จากการศึกษาเรื่องแนวนิยมการใช้สำนวนเปรียบ พบว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงใช้สำนวนเปรียบในการกล่าวถึงบุคลิกลักษณะทางกายภาพของบุคคลมากที่สุด โดยเฉพาะพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นตัวละครสำคัญของเรื่อง รองลงมาคือพระนางสิริมหามายา และมารตามลำดับ และนอกจากนั้นก็ยังใช้สำนวนเปรียบในการกล่าวบรรยายภาพธรรมชาติ เมือง ปราสาทราชวัง ซึ่งการใช้สำนวนเปรียบในการบรรยายบุคลิกลักษณะทางกายภาพ และบรรยายธรรมชาติ เมือง ปราสาทราชวังนั้น ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพ สามารถจินตนาการภาพตามที่คุณนิพนธ์ต้องการสื่อได้ ส่วนการใช้สำนวนเปรียบในการบรรยายอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร ทำให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจในอารมณ์ที่คุณนิพนธ์ต้องการสื่อได้ลึกซึ้งขึ้น นอกจากนั้นการใช้สำนวนเปรียบที่แทรกอยู่ตามเนื้อเรื่องนั้นยังแฝงไว้ด้วยคติธรรมคำสั่งสอนต่างๆ อันเป็นประโยชน์ต่อผู้อ่านไปประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตได้อีกด้วย

บทที่ ๔

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาเรื่อง “การใช้ภาษาสร้างจินตภาพของสำนวนเปรียบในวรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา” นี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาความหมายของสำนวนเปรียบที่ปรากฏในเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา โดยจัดหมวดหมู่ตามแบบเปรียบที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสใช้ในสำนวนเปรียบ และนอกจากนั้นยังศึกษาหลักการสร้างสำนวนเปรียบ และแนวโน้มในการใช้สำนวนเปรียบ ผลการศึกษา ผู้วิจัยได้ข้อสรุปดังนี้

การใช้แบบเปรียบของสำนวนเปรียบ

สำนวนเปรียบในวรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถานี้มีการใช้แบบเปรียบ ๗ ประเภท คือ

๑. แบบเปรียบเกี่ยวกับสรรพสัตว์ พบว่าการใช้แบบเปรียบเกี่ยวกับสรรพสัตว์ สามารถแบ่งออกตามภูมิของสัตว์ได้ ๒ ประเภทคือ

๑.๑ รูปภูมิ เช่น ใช้พระพรหมเป็นแบบเปรียบ เพื่อแสดงถึงอำนาจ ความสง่างาม ความมีบุญบารมีของพระพุทธเจ้า

๑.๒ กามภูมิ สามารถแบ่งหัวข้อได้ดังนี้

๑.๒.๑ สுகตติภูมิ แยกออกได้ ๒ หัวข้อ คือ

๑.๒.๑.๑ อกามาพจภูมิ เช่น ใช้พระอินทร์เป็นแบบเปรียบ เพื่อแสดงถึงความยิ่งใหญ่ ความมีบุญบารมี ความสุขจากทรัพย์สมบัติของเจ้าชายสิทธัตถะ, ใช้เทวราชธิดาเป็นแบบเปรียบ เพื่อแสดงถึงความมั่งคั่งอันเป็นที่เลื่องลือไกลของพระนางสิริมหามายา เป็นต้น

๑.๒.๑.๒ มนุสสภูมิ แบ่งออกได้ ๓ ลักษณะ คือ

ก. สถานภาพของมนุษย์ เช่น ใช้จักรพรรดิเป็นแบบเปรียบ เพื่อแสดงพระบรมเดชานุภาพของพระนางสิริมหามายา ใช้ทาสเป็นแบบเปรียบเพื่อแสดงถึงความความต่ำต้อยกำลังน้อยและความหลงมัวเมาอยู่ในกิเลสของมาร เป็นต้น

ข. กิริยาอาการของมนุษย์ เช่น ใช้อาการการอาบน้ำชำระเกล้าเปรียบกับการขจัดกิเลสออกจากจิตใจ ใช้การก้าวลงจากธรรมาสน์ของพระภิกษุหลังจากแสดงธรรมเทศนาเพื่อแสดงภาพประสูติการของพระพุทธเจ้า เป็นต้น

ค. อวัยวะส่วนต่างๆ ของร่างกายมนุษย์ เช่น แก้วตาดวงใจเพื่อแสดงความรักและการทะนุถนอมของแม่ที่มีต่อลูกผู้เป็นบุคคลสำคัญดั่งแก้วตาดวงใจ เป็นต้น

๑.๒.๒. พุคตินิยม มีปรากฏเฉพาะไตรจีวรานิยม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑.๒.๒.๑ สัตว์ในวรรณคดี เช่นเปรียบพระพุทธเจ้ากับราชสีห์ และช้าง จันทน์เพื่อให้เห็นความสง่างาม น่าเกรงขาม และความยิ่งใหญ่ของพระองค์ , เปรียบเสียงของพระนางสิริมหามายากับเสียงนกการเวก และนกกิ้งก่าเพื่อแสดงถึงความไพเราะอ่อนหวานชวนฟัง เป็นต้น

๑.๒.๒.๒ สัตว์ทั่วไป เช่นเปรียบอวัยวะส่วนต่างของพระพุทธเจ้าเพื่อแสดงให้เห็นความงดงามเช่น พระทนต์ขาวดุจสีสังข์ , นิ้วพระบาทและนิ้วพระหัตถ์ยาวเรียบดุจนิ้ววานร , ลำพระขงรียาวดุจแข้งเนื้อทราย เป็นต้น หรือเปรียบเทียบดำเนินอันสง่า งามอาจ และแข็งแรงมั่นคงของพระพุทธเจ้ากับราชสีห์ หงส์ ช้าง และโคอุสุภราช เป็นต้น

๒. แบบเปรียบเกี่ยวกับธรรมชาติ สามารถแบ่งหัวข้อได้ดังนี้

๒.๑ ธรรมชาติ เช่น พระจันทร์เปรียบกับความงามของพระนางสิริมหามายา , เปรียบแสงจันทร์กับพระรัศมีที่เปล่งออกจากพระกายของเจ้าชายสิทธัตถะเพื่อให้เห็นความงามพิเศษเหนือกว่าบุคคลทั่วไป เป็นต้น

๒.๒ ปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่นเสียงฟ้าร้องที่ดังกึกก้องเปรียบเทียบกับเสียงแซ่ซ้องสรรเสริญของประชาชนทำให้เห็นภาพพลังศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระเจ้าสิริสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายาอย่างมากมายในวันอภิเษกสมรสของทั้งสองพระองค์ หรือเปรียบช่วงชีวิตของคนกับแสงฟ้าแลบเพื่อแสดงถึงชีวิตของคนนั้นมีเวลาเพียงสั้นๆ เท่านั้น เป็นต้น

๓. แบบเปรียบเกี่ยวกับพืช สามารถแบ่งหัวข้อได้ดังนี้

๓.๑ ต้นไม้ เช่น เปรียบลำพระเพลากลมงามเหมือนกับลำต้นกล้วยทอง เปรียบพระพาหุยาวสมดุลงดเหมือนต้นไทร , เปรียบพระโอษฐ์แดงดั่งผลมะพลับทองสุกสดหรือผลตำลึงสุก เป็นต้น

๓.๒ ดอกไม้ เช่น เปรียบกลิ่นดอกบัวกับกลิ่นพระโอษฐ์ และพระเกศาของเจ้าชายสิทธัตถะ , เปรียบเทียบพระกรรณที่มีรูปทรงยาวงามดุจกลีบดอกบัว เป็นต้น

๔. แบบเปรียบเกี่ยวกับแร่ธาตุ เช่นเปรียบ ทอง เพชร แก้วกับพระพุทธเจ้า พระนางสิริมหามายา เพื่อให้ผู้อ่านเห็นผู้ที่มีสถานภาพสูงส่ง และเป็นผู้ที่ให้คุณแก่มนุษยโลก และเป็นผู้ที่สูงส่งทางด้านคุณธรรมในจิตใจ

๕. แบบเปรียบเกี่ยวกับสิ่งของ เครื่องใช้ เช่นเปรียบพระขนงเจ้าชายสิทธัตถะว่าโค้งเหมือนกับคันธนู เปรียบตาข่ายกับต้นหาดักจับมนุษย์ให้ลุ่มหลงในกิเลส เปรียบราชรถอันมิ่งอนแต่ปราศจากธงชัยกับพระนางพิมพาที่มีตำแหน่งยิ่งใหญ่เป็นพระมเหสีแต่ถูกพระสวามีทอดทิ้ง เหมือนขาดผู้นำครอบครอง เป็นต้น

๖. แบบเปรียบเทียบเกี่ยวกับสถานที่ เปรียบปราสาทราชวัง หรือสวนในพระราชวังกับสวรรค์และสวนต่างๆ บนสวรรค์ เช่นสวนจิตรลดา สวนนันทวัน เป็นต้น

๗. แบบเปรียบเทียบอื่นๆ เช่น เปรียบพระเชษฐากับราชสมบัติที่เจ้าชายสิทธัตถะจะได้รับเพื่อแสดงว่าสมบัตินั้น ไม่มีประโยชน์ ไม่มีค่าสำหรับพระองค์เลย , เปรียบการได้ฟังธรรมกับการได้ดื่มน้ำอมฤตเพื่อแสดงถึงความวิเศษดีเลิศของพระธรรมที่ช่วยให้คนพ้นทุกข์ เป็นต้น

แนวนิยมการใช้สำนวนเปรียบเทียบ

การศึกษาแนวนิยมการใช้สำนวนเปรียบเทียบ พบว่าผู้นิพนธ์มักใช้สำนวนเปรียบเทียบในเนื้อหาดังนี้

๑. การใช้สำนวนแสดงบุคลิกลักษณะทางกายภาพของตัวละคร พบว่าผู้นิพนธ์ใช้สำนวนเปรียบเทียบให้เห็นภาพรวมของบุคคล ๓ บุคคลด้วยกัน คือ พระพุทธเจ้า พระนางสิริมหามายา และมารซึ่งทั้ง ๓ บุคคลนี้เป็นตัวละครที่สำคัญของเรื่อง โดยการบรรยายลักษณะของพระพุทธเจ้า และพระนางสิริมหามายานั้นเป็นการบรรยายความงามและพระอัจฉริยภาพของทั้งสองพระองค์ ผู้นิพนธ์ใช้แบบเปรียบเทียบสิ่งที่มีค่ามากหรือสิ่งที่มีมนุษย์เคารพนับถือ เช่นเทพ สวรรค์ เป็นต้น เพื่อให้ผู้อ่านเกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เนื่องจากทั้งสองพระองค์นั้นเป็นผู้ทรงคุณอันยิ่งใหญ่ให้แก่มนุษยโลก ส่วนการบรรยายลักษณะของมารนั้นผู้นิพนธ์บรรยายให้เกิดภาพที่น่ากลัว น่าขยะแขยง ต่อภาพอันอัปมงคลของมารตนนั้น

๒. การใช้สำนวนเปรียบเทียบแสดงอารมณ์ความรู้สึก ผู้นิพนธ์ใช้สำนวนเปรียบเทียบเพื่อแสดงอารมณ์โกรธ ความรู้สึกยินดี หรือความรู้สึกเสียใจ เป็นต้น เพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการตามที่ผู้นิพนธ์ต้องการสื่อด้วย

๓. การใช้สำนวนเปรียบเทียบแสดงฉากและบรรยากาศ ผู้นิพนธ์ใช้สำนวนเปรียบเทียบในการบรรยายสภาพเมือง พระราชอุทยาน และป่าเพื่อให้ผู้อ่านสามารถเกิดจินตภาพได้ชัดเจนขึ้น โดยเปรียบเทียบเกี่ยวกับสถานที่บนสวรรค์ หรือสวนทิพย์บนสวรรค์ เป็นต้น นอกจากนั้นยังแทรกสำนวนเปรียบเทียบในการบรรยายบรรยากาศเพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพที่ลึกยิ่งขึ้น

๔. การใช้สำนวนเปรียบเทียบแสดงคติธรรม ผู้นิพนธ์ใช้สำนวนเปรียบเทียบที่แทรกคติธรรมเพื่อสอนหลักธรรม และอธิบายหลักธรรมอันเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านนำไปใช้ในการดำรงชีวิต

อภิปรายผล

วรรณคดีเรื่องพระปฐมสมโพธิกถามีลักษณะเด่นในการใช้สำนวนเปรียบเทียบ การนำเสนอเนื้อเรื่อง ผู้นิพนธ์มักจะสอดแทรกสำนวนเปรียบเทียบไว้เพื่อช่วยเสริมสร้างจินตภาพและความเข้าใจให้แก่ผู้อ่าน ผู้นิพนธ์มีลีลาเฉพาะตัวในการเสนอสำนวนเปรียบเทียบ คือการใช้สำนวนเปรียบเทียบต่อกันหลายสำนวน การใช้กลุ่มคำขนาดยาว และการใช้แบบเปรียบเทียบที่เป็นรูปธรรมเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็นนามธรรม ซึ่งลีลาการใช้สำนวนเปรียบเทียบของผู้นิพนธ์นี้ล้วนมีส่วนช่วยให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพตามไปด้วยทั้งสิ้น นอกจากนั้น การเลือกใช้แบบเปรียบเทียบที่เหมาะสมกับเนื้อหาทำให้เกิดสำนวนเปรียบเทียบที่สามารถสื่อความหมายได้แจ่มชัดขึ้น จากการศึกษาสามารถอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

๑. จากการศึกษาเรื่องแบบเปรียบเทียบในสำนวนเปรียบเทียบซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น ๔ ประเภท คือ แบบเปรียบเทียบเกี่ยวกับสรรพสัตว์ ธรรมชาติ พืช แร่ธาตุ สิ่งของเครื่องใช้ สถานที่ และอื่นๆ นั้นหากมองภาพรวมของแบบเปรียบเทียบแล้วอาจสามารถแบ่งเป็น ๓ หัวข้อใหญ่ๆ ได้ คือ

๑.๑ การใช้สิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติเป็นแบบเปรียบเทียบ ได้แก่คน สัตว์ พืช สภาพภูมิประเทศ แร่ธาตุ ปราภูมิการณ์ เป็นต้น ผู้นิพนธ์นำเอาธรรมชาติรอบตัวมนุษย์มาเป็นแบบเปรียบเทียบเพื่อช่วยให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพ เพราะธรรมชาติเป็นสิ่งที่ใกล้ตัว เป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถพบเป็นได้เป็นประจำ และมักจะอยู่ในความสนใจของมนุษย์อยู่เสมอ ดังนั้นการนำธรรมชาติมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบย่อมจะทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพได้ง่าย และเข้าใจในสำนวนเปรียบนั้นได้ชัดเจนและลึกซึ้งขึ้น เช่น เปรียบกลิ่นหอมจากพระกายและพระเกศาพระพุทธเจ้ากับกลิ่นหอมของดอกบัว , เปรียบพระฉวีอันเหลืองงามของพระพุทธเจ้าว่ามีความเปล่งปลั่ง งดงามดังทอง . เปรียบพระทนต์ของพระพุทธเจ้าว่าขาวดุจสีสังข์ , เปรียบพระรัศมีที่แผ่กระจายออกจากพระกายพระพุทธเจ้ากับแสงจากดวงอาทิตย์ เป็นต้น

๑.๒ การใช้อุปการณเป็นแบบเปรียบเทียบ ได้แก่สิ่งของเครื่องใช้ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวัน เช่น อาคารบ้านเรือน ภาชนะ ผ้า ตะเกียง เป็นต้น อุปการณสิ่งของเครื่องใช้เป็นสิ่งที่ผูกพันกับมนุษย์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ดังนั้นลักษณะรูปร่าง รูปทรง ลักษณะการใช้งาน หรือคุณสมบัติของอุปการณสิ่งของนั้นๆ มนุษย์ย่อมรู้จักคุ้นเคยเป็นอย่างดี ดังนั้นการนำมาใช้เป็นแบบเปรียบเทียบจึงสามารถสื่อความหมายแก่ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี เช่น เปรียบสติปัญญาอันหลักแหลมกับพระขรรค์แก้วเพื่อแสดงปัญญาที่เฉียบคม เฉียบแหลม , เปรียบผ้านรัตกัมพลที่เป็นขนสัตว์สีแดงกับสันพระบาทของพระพุทธเจ้าที่มีสีแดงอ่อนนุ่ม เป็นต้น

๑.๓ การใช้ความเชื่อเรื่องเทพ และสวรรค์โลกเป็นแบบเปรียบเทียบ ได้แก่เทพ สวรรค์ สัตว์ในวรรณคดี เป็นต้น มนุษย์ทั่วไปเชื่อว่าเทพเป็นผู้ที่มีบุญบารมี มีรูปกายงดงาม มีอาหารบริบูรณ์ มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์สามารถเนรมิตให้เกิดสิ่งใดก็ได้ มีที่อยู่อาศัยที่งดงามและสะดวกสบาย หรือสัตว์ในวรรณคดีก็จะมีคุณสมบัติพิเศษแตกต่างจากสัตว์ทั่วไป เช่น มีร่างกายที่ใหญ่โต มีพลังกำลังมหาศาล

ดังนั้นการเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีที่สุด พิเศษกว่าบุคคลทั่วไป จึงมักจะนำมาเปรียบกับเทพและสวรรค์ เช่นเปรียบพระพุทธเจ้ากับพระพรหม พระอินทร์ พระอาทิตย์ รวมทั้งสัตว์ในวรรณคดี เช่นราชสีห์ ช้างจันทน์ เพื่อความมีบุญญาบารมี ความสง่างาม มีพระปรีชาสามารถ และเป็นผู้ทรงคุณความดี เป็นต้น เปรียบเมืองกบิลพัสดุ์ที่มีความบริบูรณ์และงดงามเหมือนกับสวรรค์ , เปรียบความงามของพระราชอุทยานในพระราชวังกับสวนจิตรลดาซึ่งเป็นสวนของพระอินทร์ , เปรียบความสุขสบายของพระพุทธเจ้าขณะที่อยู่ในพระครรภ์ว่ามีความสุขสบายเหมือนได้ประทับในนิมานแก้วที่อยู่ของพระพรหม เป็นต้น

๒. จากการศึกษาแบบเปรียบเทียบว่าแบบเปรียบเทียบที่ผู้นิพนธ์ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นรูปธรรมมากกว่านามธรรม แบบเปรียบเทียบที่เป็นรูปธรรมสามารถสัมผัสได้ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ หู ตา จมูก ลิ้น และกาย การใช้สิ่งที่เป็นรูปธรรมจึงสามารถอธิบายสำนวนเปรียบเทียบได้ดีและชัดเจนกว่าการใช้แบบเปรียบเทียบที่เป็นนามธรรม การใช้แบบเปรียบเทียบที่เป็นรูปธรรมมีทั้งใช้กับสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบที่เป็นรูปธรรมเหมือนกัน และสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบเป็นนามธรรมด้วย การใช้แบบเปรียบเทียบรูปธรรมกับสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบเป็นรูปธรรมเหมือนกันนั้นก็ยิ่งทำให้ผู้อ่านเข้าใจและเกิดจินตภาพที่ชัดเจนยิ่งขึ้นไปอีก ส่วนการใช้แบบเปรียบเทียบรูปธรรมกับสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบเป็นนามธรรมนั้นทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจความหมายในทางที่เป็นรูปธรรมขึ้น และทำให้เกิดความเข้าใจได้ดียิ่งขึ้น แบบเปรียบเทียบที่เป็นรูปธรรมนั้นรวมถึงแบบเปรียบเทียบในอุดมคติด้วย คือแบบเปรียบเทียบที่เป็นเทพ สวรรค์ หรือสัตว์ในวรรณคดี แม้ว่าจะเป็นแบบเปรียบเทียบที่มนุษย์จินตนาการขึ้นมาเอง ไม่มีจริงๆ ในโลกมนุษย์ แต่เราก็สามารถพบเห็นภาพความงดงามของสิ่งเหล่านี้ได้จากภาพในหนังสือ ภาพบนฝาผนังในโบสถ์ จนกระทั่งมนุษย์สามารถสัมผัสได้ถึงความงดงามของเมืองสวรรค์ และความงดงามของเทพแต่ละองค์ หรือรูปลักษณะของสัตว์ในวรรณคดีแต่ละชนิดได้เป็นอย่างดี

๓. แบบเปรียบเทียบที่ปรากฏในเรื่องพระปฐมสมโพธิกถานี้มีทั้งแบบเปรียบเทียบที่เป็นขนบวรรณคดี เช่น เปรียบความสง่างามของพระพุทธเจ้าเหมือนกับราชสีห์ , เปรียบเสียงอันไพเราะเหมือนกับเสียงพระพรหมหรือนกการเวก , เปรียบความงามของพระชนง (คิ้ว) พระพุทธเจ้าว่าโค้งเหมือนคันธนู , เปรียบความงดงามของกรุงกบิลพัสดุ์เหมือนกับสวรรค์ เป็นต้น และนอกจากนั้นยังมีแบบเปรียบเทียบที่นับว่าเป็นประติรูปการของผู้นิพนธ์คือเป็นแบบเปรียบเทียบ ที่ผู้นิพนธ์คิดขึ้นมาใหม่ ไม่เคยมีปรากฏว่ามีการใช้แบบเปรียบเทียบมาก่อน เช่น ตอนที่พระพุทธเจ้าประสูติจากพระครรภ์พระมารดาว่ามีสง่างามเหมือนกับพระธรรมกลีกลงจากธรรมาสน์ , เปรียบพลกำลังอันมหาศาลของพระพุทธเจ้าที่สามารถยกคันธนูที่มีน้ำหนักมากกว่าพระองค์สามารถทำได้อย่างง่ายดายเหมือนกับสตรียกไม้ก่อดินฝ้าย , เปรียบหม่อมมารผู้มีจิตใจสปรกกับอาการที่แมลงวันกุเจ้าตอมสิ่งปฏิกูล , เปรียบความสมดุลของพระกรพระพุทธเจ้ากับลักษณะของต้นไทรที่รากห้อยย้อยลงมา , เปรียบความขาวของผมหงอกและบริเวณรอบปากม้ากัณฐกะว่า

ชาวเหมือนไส้หญ้าปล้อง , เปรียบนิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทของพระพุทธเจ้าว่ากลมงามเหมือนกับ
แท่งทองคำที่ปั้นอย่างประณีต เป็นต้น จะเห็นได้ว่าผู้นิพนธ์มีลีลาการใช้แบบเปรียบที่แตกต่างจากกวี
คนอื่น ๆ จึงนับว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นผู้หนึ่งที่ได้คิดประดิษฐ์การ
ด้านการใช้แบบเปรียบ เป็นการสร้างความแปลกใหม่ให้แก่วรรณกรรมไทย

ข้อเสนอแนะ

การศึกษา “การใช้ภาษาสร้างจินตภาพของสำนวนเปรียบในวรรณคดีเรื่องพระปฐม
สมโพธิกถา” นี้ เป็นการศึกษาการใช้ภาษาสร้างจินตภาพโดยเน้นในด้านความหมายของสำนวนเปรียบ
ที่ปรากฏในเรื่องเท่านั้น ดังนั้นยังมีประเด็นอื่น ๆ ที่ผู้สนใจอาจศึกษาค้นคว้าในแง่มุมอื่นๆ เช่น การใช้
ภาษาสร้างจินตภาพในพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เรื่อง
อื่นๆ โดยจะศึกษากลวิธีการใช้ภาษาสร้างจินตภาพจากภาษาทั้งหมดของเรื่องหรือจะเจาะจงศึกษา
เฉพาะกับสำนวนเปรียบก็ได้

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา. (๒๕๔๒). *พื้นฐานการอ่านวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ : บริษัทเลิฟแลนด์
ลิฟเพรส จำกัด.
- เกษม บุญศรี. (๒๕๑๘). *คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูง*. กรุงเทพฯ : ครูสภา ลาดพร้าว.
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. (๒๕๑๗). *วรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ:ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- คะวะปะตะ ยะชุนะริ. (๒๕๓๖). *ลักษณะลีลาและการใช้จินตภาพ*. โครงการตำราคณะอักษร
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- จันทร์ศิริ แทนมณี. (๒๕๓๖). *พระพรหมในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์
มหาบัณฑิต (ภาควิชาภาษาตะวันออก). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- เจตนา นาควัชร. (๒๕๑๔). *วรรณคดีวิจารณ์วรรณคดีศึกษา วรรณไวทยากร (วรรณคดี)*.
พระนคร :โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. สมาคมสังคมศาสตร์แห่ง
ประเทศไทย.
- ชวลิต ดาบแก้ว. (๒๕๔๒). *พรรณไม้ในวรรณคดีไทยเล่ม ๑-๒*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- ชัตสุณี สิ้นธุสิงห์. (๒๕๓๒). *วรรณคดีที่ศนา*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ญาดา อารุณเวช. (๒๕๒๖). *ความเปรียบในบทละครในพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่สอง*. วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
ถ่ายเอกสาร.
- ดลฤทัย ขาวดีเดช. (๒๕๔๐). *ภาษาจินตภาพในเรื่องสั้นของอัศศิริ ธรรมโชติ*. วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต(ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ดวงมน จิตรจำนงค์.(๒๕๔๐). *คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*.
กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ดำเนียร เลขะกุล ,พลโท. (๒๕๒๑). *สัตว์ในเทพนิยาย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ.
- ฐิติภา ลักษณะพิสุทธิ์. (๒๕๔๐) *การใช้อุปมาโวหารในบทโฆษณา*. วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตร
มหาบัณฑิต (โฆษณา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
ถ่ายเอกสาร.
- ดิเรกชัย มหัทธนะสิน. (๒๕๒๙). *ถ้อยคำสำนวน: แนวคิดเชิงภาษาศาสตร์*. กรุงเทพฯ: สุกัญญา.

ทวีศักดิ์ ญาณประทีป. (๒๕๓๑). *การศึกษาเปรียบเทียบประเภทกระบวนจินตภาพในร้อยกรอง ภาษาไทยและภาษาอังกฤษ. ภาษาวิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.*

ธรรมปรีชา (แก้ว), พระยา. (๒๕๒๐ ก). *ไตรภูมิโลกวิจิตรกถา เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.*

.....(๒๕๒๐ ข). *ไตรภูมิโลกวิจิตรกถา เล่ม ๒. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.*

.....(๒๕๒๐ ค). *ไตรภูมิโลกวิจิตรกถา เล่ม ๓. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.*

น้อยมนิจ วงศ์สุทธิธรรม. (๒๕๓๐). *วรรณกรรมกรมสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลราชเดช. พิมพ์ครั้งที่ ๓.*

กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

บังอร ฤทธาภรณ์. (ม.ป.ป.). *เอกสารประกอบการสอนวิชา ทย๓๑๑ การเขียน. ภาควิชาภาษาไทย และภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.*

บุญชอบ เริงทรัพย์. (๒๕๒๐). *อุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎก. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์*

มหาบัณฑิต (ภาษาตะวันออก). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

บุเรศบำรุงการ, หลวง. (๒๕๑๔). *ต้นไม้ในวรรณคดี. ลพบุรี : โรงพิมพ์ศูนย์ทหารปืนใหญ่*

ค่ายพลโยธิน.

ปรเมนทรมหาอานันทมหิดลราชเดช, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระ. (๒๕๔๐). *ปฐมสมโพธิกถา. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์กรมศิลปากร.*

ประจักษ์ ประภาพิตยากร. (๒๕๒๕). *ร้อยกรอง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว.*

ประสิทธิ์ ศรีสมุทร. (๒๕๔๔). *วรรณคดีเกี่ยวกับพุทธศาสนา. สงขลา : การผลิตเอกสารและตำรา*

มหาวิทยาลัยทักษิณ ลำดับที่ ๑๐๒.

ปราณี กุลละวณิชย์. (๒๕๓๗). *ภาษาทัศนศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.*

ปรีชา ทิชนพวงศ์. (๒๕๒๔). *วรรณคดีขนบประเพณีและศาสนา เอกสารการนิเทศการศึกษานับ*

ที่ ๒๓๗ ภาคพัฒนาตำรา และเอกสารวิชาการ หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู.

เปลื้อง ณ นคร. (๒๔๙๙). *ตำราเรียงความชั้นสูง. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.*

พรทิพย์ ภักธนาวิก. (๒๕๒๑). *“การใช้คำ”, การใช้ภาษาไทย. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.*

พระญาณไทย. (๒๕๑๕). *ไตรภูมิพระร่วง. พิมพ์ครั้งที่ ๗. นนทบุรี : เจริญอักษรการพิมพ์.*

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (๒๕๔๓). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๙.*

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระเมธีจ ตตฺตชีโว. (๒๕๓๐). *ลักษณะมหาบุรุษ . ปทุมธานี : มุณินิธิธรรมกาย.*

- พินิจ สุขสถิตย์. (๒๕๓๗). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเทวดาชั้นกามาพจรในพระไตรปิฎก*. วิทยา
นิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต (ภาควิชาภาษาตะวันออก) บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- มาลัย. (ม.ป.ป.). *กำเนิดเทวดา*. กรุงเทพฯ : บริษัทบวรสารการพิมพ์ จำกัด.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๓๙ก). *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม : ภาพพจน์ ไฉน และกลการประพันธ์*.
กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.
- . (๒๕๓๙ข). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕*. พิมพ์ครั้งที่ ๖ . กรุงเทพฯ :
บริษัทอักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด.
- วงเดือน สุขบาง. (๒๕๒๔). *การศึกษาพระปฐมสมโพธิกถาในแนวสุนทรียะ*. ปรินิพนธ์การ
ศึกษามหาบัณฑิต (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทร
วิโรฒประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- วันเนาว์ ยูเด็น. (๒๕๓๒). *การศึกษาเรื่องกลอน*. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.
- วิทย์ เทียงบุญธรรม. (๒๕๓๑). *พจนานุกรมสมุนไพรไทย*. กรุงเทพฯ : โอ.เอ .พรินติ้งเฮาส์.
- ศักดิ์ศรี แย้มนัตดา. (๒๕๓๓). *๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส*. กรุงเทพฯ
: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด.
- สมร วิเศษมณี. (๒๕๓๕) . *“วิเคราะห์ความเปรียบในพระธรรมบท ตามแนววรรณศาสตร์”* งามคำแหง.
๑๕ (๑) : ๒๓-๒๔.
- สราวุธ จันลีหา. (๒๕๔๒). *การเปลี่ยนแปลงคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตที่ปรากฏในพระปฐมสมโพธิ
กถา*. ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต (ภาษาไทย). บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- สว่าง ไชยสงค์. (๒๕๓๘). *การศึกษาภาพพจน์ในวรรณคดีพระปฐมสมโพธิกถา โดยการศึกษาความและ
ขยายความ*. ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต (ภาษาไทย). บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- สายทิพย์ นุกุลกิจ. (๒๕๓๙). *วรรณกรรมไทยปัจจุบัน*. พิมพ์ครั้งที่ ๓ . กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์.
พรินติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด.
- สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (๒๕๒๕). *อุปกรณ์วรรณคดีพุทธศาสนา คู่มือพระปฐมสมโพธิกถา*. พิมพ์ครั้งที่ ๓
กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (๒๕๓๓). *๒๐๐ ปี กวีแก้ว : กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส*. ศูนย์ภาษาและ
วรรณคดีไทยและภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุวัฒนา วรรณรังษี. (๒๕๔๐). ภาษาในวรรณกรรมของสุวรรณี สุคนธา : ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดกับจินตภาพ. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาไทย). บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

เสมอ นุญมา. (๒๕๓๖). อรรถาธิบายและวิเคราะห์ศัพท์ในปฐมสมโพธิกถา. กรุงเทพฯ : หมวดวิชา ดันติภาษา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เสาวนิต วิงวอน. (๒๕๔๐). วิเคราะห์พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก.

อนุমানราชธน, พระยา. (๒๕๑๘). การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์. กรุงเทพฯ : บรรณาการ.

อุดม รุ่งเรืองศรี. (๒๕๒๓). เทวดาพุทธ (เทพเจ้าในพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วง). เชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

อัลภา เมืองศรี. (๒๕๔๓) ดอกบัวในวรรณคดีไทย. ใน นิตยสารไทย. ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล และ สมพงษ์ วิทยศักดิ์พันธุ์. ๑๓๕-๑๓๙. เชียงใหม่. ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ประวัติผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล

นางสาวลักษณกร ธรรมเที่ยง

วันเดือนปีเกิด

๑๘ มิถุนายน ๒๕๒๐

สถานที่เกิด

อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร

สถานที่อยู่ปัจจุบัน

๑๕ หมู่ ๖ ต.หนองสองห้อง อ.บ้านแพ้ว

จ.สมุทรสาคร ๗๔๑๒๐

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๔๗

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

พ.ศ. ๒๕๔๖

ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์

มหาวิทยาลัยรามคำแหง

พ.ศ. ๒๕๔๒

การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

พ.ศ. ๒๕๓๘

มัธยมศึกษาตอนปลาย สาขาคณิต – อังกฤษ

โรงเรียนสตรีวัดระฆัง